

Za desetu godišnjicu

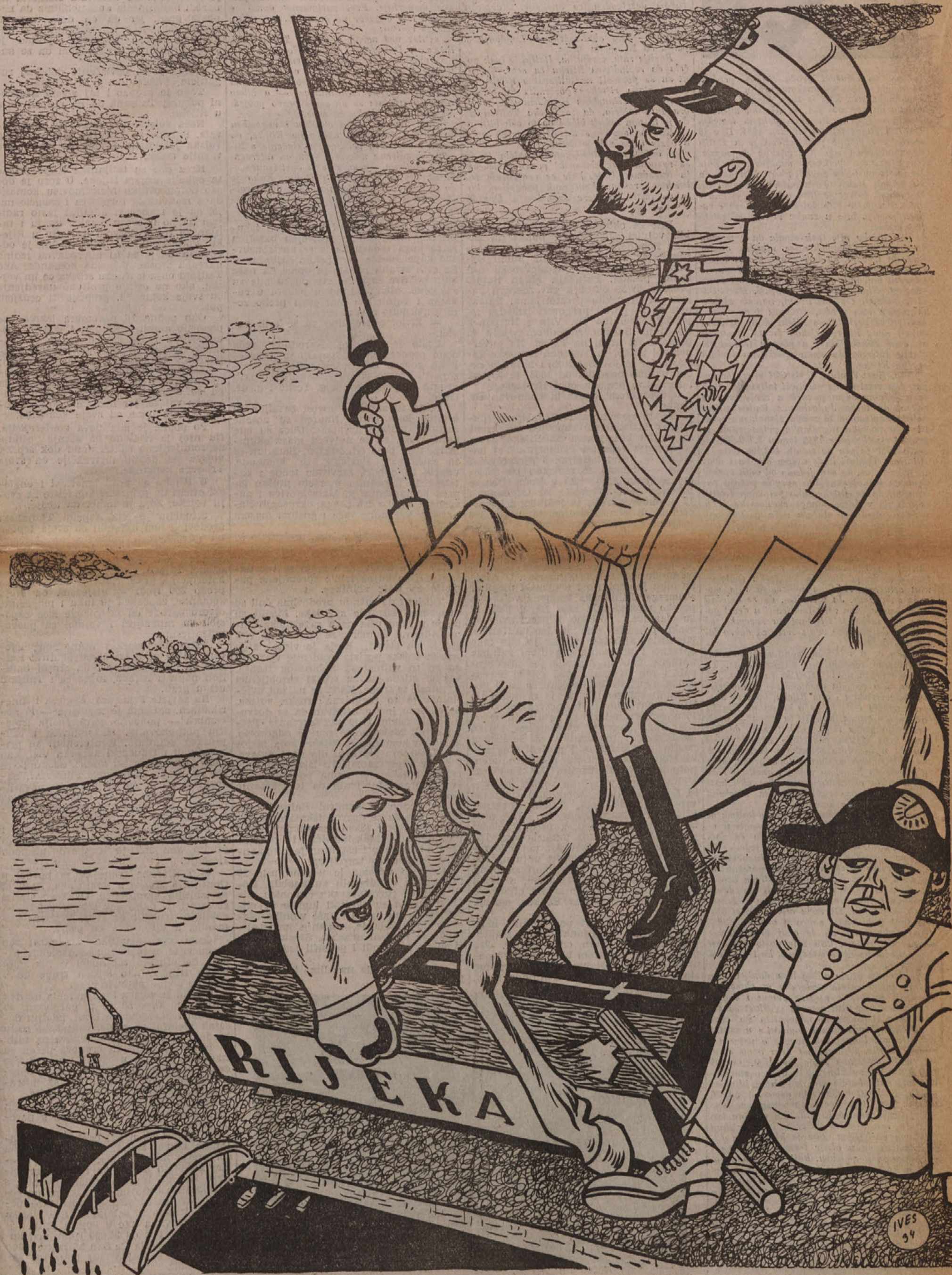
aneksije Rijeke

ISTRA

Oj mirisna jabuko, što se rujna sjaji
Na cvjetnome stablu za osvita vedra,
Tebe danas drugi zaliva i gaji,
Ali ti ćeš ipak majci past u njedra.

Rikard Katalinić Jeretov
Zadar, 1908.

GLASILO SAVEZA JUGOSLOVENSKIH EMIGRANATA IZ JULIJSKE KRAJINE

NAŠA VOJSKA NA RIJECI

KAKO JE NAŠA VOJSKA DOŠLA NA RIJEKU, I KAKO JE IZ NJE IZAŠLA

Ovo su ključevi grada Rijeke, predani 16. marta 1924. talijanskom kralju Viktoru Emanuelu III., koji je toga dana došao na Rijeku da svečano potvrdi njezinu aneksiju Italiji, određenu Rimskim paktom između Italije i Jugoslavije u januaru 1924. Dne 16. marta ove godine proslavljena je u Italiji desetogodišnjica tog historijskog događaja. Na Rijeku su upriličene manifestacije, koje su imale da budu znak radosti Riječana da su pripali Italiji. Te manifestacije nisu bile onakve, kakve je Rim možda zamišljao i želio, sve je to bilo daleko od zanosu i radosti, sve je bilo u znaku riječke katastrofe i bijede.

Ali Rijeku nije ipak mogla da u povodu te tragične desetogodišnjice reagira onako kako bi trebalo, da izreče ono što je muči. Uime Rijeke su u povodu lihe manifestacija govorili oni, koji su je i oveličali u zlo i punu propast. Giganti i Hosti Venturi, Bacci-Bacchi, Sušmeli i slični lipovi, najveći zločinci prema tom gradu, renegati i aprofiteri, koji su se preko lješa Rijeke digli do položaja i silog hijerarhijskog života, nastojali su svim silama, da i u povodu te manifestacije interpretiraju neku izmišljenu »veliku sreću« Rijeke.

Eto, Host-Venturi, fašistički »ras« (renegat, čija mati ne zna ni riječi talijanski, a on je u jednom svom govoru u svoje vrijeme rekao, da treba Jugoslavene toplim uljem politički napisati je 16. marta članak u »Vedette« i u početku tog članka priznaje, da je promet riječke luke 1913. iznosio 2.200.000 tona, a 1932. je pao na samih 482.500 tona...

Ali Host Venturi kaže u tom članku i ovo: »Sjećam se, da sam jednog od onih epskih dana na jednoj skupštini svratio pažnju pučanstva, da će Rijeku, ako privadne Italiji, morati da podnese mnoge ekonomske žrtve i da u nijednom slučaju neće postići ono materijalno blagostanje, koje bi postigla kao nezavisna država ili slobodan grad. Čujem još danas zaglušujuću reakciju hiljada glasova i opetovani urlik, koji neću nikada zaboraviti: »Neka raste trava na Piazza Dante, ali aneksija Italiji!« Tu tesku i plemenitu sentenciju riječkog pučanstva nije moguće zaboraviti. Ja vjerujem, da se osjećaji mojih sugrađana nisu izmijenili u deset godina od aneksije. Riječani su spremni još i danas da podnose svoje žrtve za dobro fašističke države.

Tako se u riječkim manifestacijama interpretovalo raspoloženje Rijeke danas. To je samo jedan novi fašistički falsifikat.

Da bi u povodu desetogodišnjice aneksije došla do izražaja i ona Rijeku, koja ne smije da govori i da bi se o »travi« na Piazza Dante i o onima, koji su tu travu — posijali, rekla prava riječ, odlučiti smo, da uskratimo broj »Istre« posvetimo Rijeku. Htjeli smo da u nekoliko članaka prikazemo sve one poslijeratne peripetije toga grada, koje su dovele do Rimskog pakta i aneksije i da bar donekle osvijetlimo svu onu aktivnost Italije, i sve one zablude samih Riječana koje su dovele do katastrofe.

Ima doduše još mnogo stvari, o kojima bi se moralo pisati, a koje nismo mogli u ovom broju da obuhvatimo. Možda će doći prilika i zato, da obradimo — na primjer — sve one pogreške, koje smo mi Jugoslaveni učinili prema Rijeku u odlučnim momentima. Za sada smo se morali ograničiti na ovo.

Nadamo se, da smo uspjeli da damo skroman prilog uvijek aktuelnom i živom riječkomu pitanju. Do sada nije o Rijeku bilo u jednoj publikaciji sabrano ovotoliko podataka i vjerujemo, da će ovaj broj »Istre« dobro doći onima, koji žele nešto o Rijeku da doznaju, naročito mladima, koji nisu doživjeli doživjeti.

U drugom dijelu našeg lista donijeli smo mnogo interesantnih podataka iz slavenske prošlosti Rijeke, iz njezine starije i bogate prošlosti, i uporedili smo tu prošlost sa sadašnjosti. Upozoravamo naročito na cifre o riječkom brodarstvu i trgovini i u vezi s tim ciframa, koje jasno govore o usponu i slomu Rijeke, ključevi na čelu ovog članka imaju pogotovo svoje značenje. Do 16. marta 1924. ti su ključevi imali ono simboličko značenje, koje imaju svi slični ključevi starih gradova, kojih više nema. A od 16. marta 1924. ti ključevi simboliziraju sve ono zlo, koje je snašlo Rijeku, svu njezinu katastrofu, svu njezinu mizeriju inaugurisanu fatalnom aneksijom. Tim je ključevima Rijeku zatvorena u okvir jednog političkog i ekonomskog kompleksa, koji joj ne odgovara i u kojem se ona morala ugušiti, u kojem je zapravo morala da ugine i od pomamikanja zraka i od pomamikanja krvi. To su ključevi jedne grobnice gotovo u bukvalnom smislu, jer ono što danas Rijeku pretstavlja i nije daleko od grobnice. Ne će dugo proći, ako se stvari nekim čudom ne izmijene, da će iz duplog prozora napuštenih riječkih palača ležati sablasni čukovi, ko u fantastičnim mrtnim gradovima na obalama, kojima je prošla kuga.

Londonski ugovor od 26. aprila 1915., kojim su saveznici obećali Italiji teritorijalne nadoknade, ako stupi uz njih u rat protiv Austro-ugarske i Njemačke — početak je svega onoga zga, koje je snašlo poslije rata Julijšku Krajinu. Ali Rijeku nije bila tim ugovorom obećana Italiji. Riječka »Vedetta d'Italia« to naglašuje i u jednom članku, koji je napisao u njoj vicesekretar fašističke stranke Arturo Marpicati, dne 16. marta ove godine povodom desetogodišnjice aneksije. Marpicati kaže:

»Rijeku nije — zbog odlučne opozicije Rusije — bila obuhvaćena u Londonskom paktu od 26. aprila 1915.«

Poslije rata, međutim, Italija je ipak počela da revindicira Rijeku za sebe. Talijani su se pozivali na talijanstvo Rijeke, na neku izjavu riječkog poslanika Osojnjaka, koji je u peštanskom parlamentu 18. oktobra 1918. izjavio, da je Rijeku Talijanska, da je to ona uvijek bila i da to želi biti.

Kad se spominje taj datum treba uzeti u obzir i još neke datume:

6. oktobra Austro-Ugarska počela je da se raspada. Jugoslavenski podanici osnivaju Narodno Vijeće, koje se proglašuje političkim predstavnikom onih pokrajina, koje su imale da tvore Jugoslaviju. Dne 26.

Dne 24. oktobra 1918. pobunili su se bili vojnici »Jelačićevog puka« na Rijeku. Pobunom su rukovodili potpukovnik Petar Teslić i poručnik Milan Batalo. Obrazovala se jugoslavenska narodna posada. Poručnik Milan Batalo preuzeo je 29. oktobra guvernerovu palaču sa uredskim prostorijama. Sutradan su se povelili pregovori između riječkog načelnika Dr. Vija i Narodnog vijeća na Sušaku. Narodnom vijeću su predani svi uredi na Rijeku. Na guvernerovoj palači je izvršena hrvatska zastava, jer je još 27. oktobra hrvatski sabor ukinuo nagodbu od 1868. te Rijeku i formalno pripada opet Hrvatskoj.

Guvernerom Rijeke bi imenovan Dr. Lenac.

Na 10. novembra 1918. dobije potpukovnik Maksimović zapovjed da krene sa svojim bataljonom na Rijeku, »radi održavanja reda na Primorju«. Taj bataljon — drugi bataljon 5. pješadijskog puka — nalazio se raštrkan po Srijemu, a komanda je bila u Rumi. Dok se bataljon sakupio prošla su tri dana, i 13. novembra krene ta jedinica željeznicom za Rijeku. Bataljon je brojio 300 pušaka, 32 puškomitraljeza i 6 mitraljeza.

Dne 4. novembra udje u luku talijanska ratna mornarica, ali se nije iskrcala. Komandant je bio admiral Raineri na brodu »Emanuele Filiberto«. U riječku luku je doplovio i francuski torpiljer »Tuareg«. Talijanska kopnena vojska je polako napredovala kroz Istru. Talijani su nastupali oprezno i preuzimali su svako pojedino selo »u ime Antante«. Kretanje talijanske vojske je bilo tako oprezno i po svima pravilima ratnoga umijeća, kao da Austrija još nije propala i kao da imaju pred sobom oborazanog neprijatelja. Osjećali su se u neprijateljskoj zemlji, a i raspoloženje stanovništva im je to potvrđivalo. Na 15. novembra nalazili su se u visini Opatije. Toga dana je ušla srpska vojska na Rijeku, i to jedinica sa Soluskog fronta — 2. bataljon 5. pješadijskog puka Kolubarskog odreda, pod komandom potpukovnika Ljubomira Maksimovića.

Na peronu je srpsku vojsku dočekalo Narodno vijeće, komandant jugoslavenske posade Petar Teslić, guverner Rijeke Dr. Rikard Lenac, Dr. Orlić, prota Kusanović i drugi, a pred stanicom je čekala nepregledna masa svijeta. Taj odbor za doček je zamolio potpukovnika Maksimovića da vojnici udju na Rijeku pod šajkačama. Svi koji su imali šajkače ušli su pod šajkačom, a ostali pod šljemovima. Jedan srpski oficir toga bataljona, Stanislav Krakov, opisuje taj doček:

»Kada su se prvi naši vojnici ukazali na čelu bataljona ispred stanice prolomio se vazduh od klicanja. Ceo prostor pred stanicom bio je gusto ispunjen svetom. Ogroman broj rečkog stanovništva, oko trideset hiljada ljudi,

oktobra je Hrvatski sabor proglasio otcjepljenje juridičko-državno od Ugarske i Austrije. 3. novembra Narodno vijeće je zatražilo da bude priznato od Francuske, Engleske, Italije i Sjedinjenih država kao legitimna vlada Austrougarskih Jugoslavena.

Jugoslavenska ujedinjena država proglašena je 1. decembra 1918. Ta je država imala da obuhvati Srbiju, Crnu Goru i sve jugoslavenske pokrajine bivše austro-ugarske monarhije. Prvi parlament donio je adresu kao odgovor na govor Krune, u kojem je rečeno:

»Čitav naš narod, u Gorici, Trstu, Istri, Rijeci, Dalmaciji i Crnoj Gori...« itd.

Jugoslavija je imala po svemu pravo na Rijeku, a Italija se oslanjala na Osojnjakovu deklaraciju i na neka svoja tumačenja riječkog »Corpus separatuma«. — a mimo svega, pozivajući se na svoje pravo pobjednika — traži Rijeku za sebe.

Radi toga dolazi u oktobru i novembru do naše i talijanske okupacije Rijeke, do spora i do našeg prisilnog povlačenja s Rijeke, iznudenog nekom tobožnjom intervencijom Antante, iz koje se je opet izguravala sa svojim prohtjevima Italija. Kako je do te naše i talijanske okupacije došlo razjašnjeno je u ovom članku.

uzeo je učešća u dočeku. Ispred ispuštenog sveta bio je postrojen bataljon Narodnoga veća u kome se austrougarske kape mešale sa srpskim šajkačama. Sa svih strana padalo je cveće na naše vojnike. Sve šajkače, sve puške bile su zakićene, oficiri su nosili bukete u rukama i vojnici su marševali preko zemlje potpuno zasute cvećem.

— Živio, neprekidno su se orili uzvici.

Pošto je bataljon Narodnog veća odao pozdrav našem bataljonu, otpočeli su govori. Najoduševljenije su pozdravili srpske vojnike — pored tolikih drugih — potpukovnik g. Teslić i g. dr. Orlić.

Pošto su završeni govori bataljon se krenuo kroz varoš. Napred su nošene zastave srpske i hrvatske. Ulice su bile pune sveta, ali se najveća masa okupila na trgu pred čitaonicom. Bataljon se tu zaustavio. Razlegle se komande, udarili su doboši, završale trube i bataljon je paradišnim maršem prošao ispred komandanta g. Maksimovića i guvernera Rijeke dra Lenca, okruženih članovima Narodnog veća i gustom masom sveta.

— Živila srpska vojska, prolamalo se klicanje od koga se cela Rijeku orila.

Bataljon, zasipan celog puta cvećem, otišao je u kasarnu, u kojoj se već pušile poljske kujne i bile spremljene postelje za naše vojnike.

Talijani na ratnim brodovima čuli su urnebesno klicanje s Rijeke. Mislili su da je u grad ušla neka saveznička trupa. Admiral Raineri se iskrcao da vidi što je na stvari. Kada je video da je srpska vojska posjela grad nije vjerovao da su to vojnici sa Soluskog fronta, već je mislio da su srpski zarobljenici formirali te trupe. Kada se najzad uvjerio da je to regularna srpska vojska, protestirao je i zahtijevao da se dozvoli i talijanskim trupama iskrcanje. Potpukovnik Maksimović mu je odgovorio, da je on komandant Rijeke, koja je još od 27. oktobra sastavni dio naše države, i da će silom zapriječiti iskrcanje talijanske vojske, jer nema odobrenja od svojih pretpostavljenih da to iskrcanje dozvoli.

Po podne je admiral Raineri opet zahtijevao da se dozvoli iskrcavanje talijanskoj vojsci. Tom sastanku između potpukovnika Maksimovića i talijanskog admirala prisustvovao je i komandant francuskog torpiljera.

Kroz to vrijeme je u grad ušlo 20 talijanskih blindiranih automobila. Došli su pred jugoslavensku čitaonicu. Ciljeli putem su okretali kupole sa mitraljezima na narod i naše vojnike. Nastalo je žviždanje, ruganje, prijetnje. Digao se pakleni urnebes. Srpski vojnici su im se rugali i govorili jedan drugome:

— Adje bre, da navalimo i da im to pokupimo.

Situacija je bila napeta. Svijet i vojnici kupili su se već oko automobila. Talijani su okretali mitraljeze. Jedna iskra i došlo bi do bitke.

Kada je potpukovnik Maksimović, koji se tada nalazio u štabu kod Adamićevog pristaništa sa talijanskim admiralom i francuskim kapetanom Viecom, bio obaviješten o tome, energično je zahtijevao od admirala Raineria da naredi blindiranim automobilima da napuste grad, jer da on neće dozvoliti ulazak talijanske vojske. Talijanski admiral je morao popustiti i poslao je svoga adjutanta s naredbom da se automobili povuku.

Narod je to povlačenje dočekao ruganjem, žviždanjem i prijetnjama.

Tako je propao i taj vješto smišljen pokušaj Talijana da na prepad udju u Rijeku.

Naša vojska nije čitavu tu noć spavala. Patrole su krstarile gradom. Naša vojska je posijala magazine, luku i sve važnije tačke.

Kroz noć su talijanske trupe počele sa opkoljavanjem Rijeke. U zoru je došao potpukovnik Maksimović komandant francuskog torpiljera i saopćio mu je, da je francuski admiral javio radijem da po ugovoru o miru imaju i talijanske trupe dozvolu da udju u Rijeku. Potpukovnik Maksimović mu je odgovorio, da je za nj mjerodavna jedino naredba srpske Vrhovne komande. Ako Talijani udju u Rijeku srpska će im vojska, ako ne dobije protivno naredjenje od svoje komande, prepriječiti oružjem put.

Oko podne 16. novembra iskrcao se ponovno admiral Raineri i izjavio potpukovniku Maksimoviću da će se talijanske trupe i bez dozvole iskrcati. Potpukovnik Maksimović mu je odgovorio: — Vrio bi mi bilo žao da dodje do prolijevanja krvi između saveznika, ali ja ću se oduprijeti oružjem ulasku talijanske vojske, jer nemam nikakvih instrukcija o tome od svoje komande.

Po podne je bila nova konferencija. Na njoj je riješeno da stanje ostane nepromijenjeno za tri dana dok srpska vojska ne dobije instrukcije od svoje Vrhovne komande.

U Rijeku su došli američki i engleski oficiri da pripreme konačiste za svoju vojsku, koja je imala da dodje.

Situacija je bila napeta. Talijanski brodovi u luci okrenuli su svoje topove na guvernerovu palaču i na kasarnu naših vojnika; korpus od 25.000 talijanskih vojnika zaposjao je sve vrhove u okolici Rijeke i okrenuo topove svojih baterija na grad. Naša vojska — nešto preko 300 ljudi — otičena od svoje komande, zaposjela je luku i magazine, otvore ograde od bodljikave žice zaposjeli su mitraljezi i vojnici sa puškomitraljezima.

Sutradan, usprkos utanačenog ugovora da se čeka tri dana, admiral Raineri je uputio zahtjev da srpski bataljon napusti Rijeku, inače će i Talijani ući u grad.

Na savjete Francuza, Engleza i Amerikanaca, održana je tog dana — 17. novembra — ponovno konferencija između potpukovnika Maksimovića i talijanskog admirala. Konferenciji su prisustvovali i francuski kapetan Viel, kao i engleski i američki oficiri. Sastanak je bio na brodu »Emanuele Filiberto«. Saveznički oficiri su savjetovali i navaljivali na potpukovnika Maksimovića da pristane na kompromisno rješenje, kako bi se izbjeglo prolijevanje krvi.

Iza odluke i burnog savjetovanja i na energičnu intervenciju savezničkih oficira, donijeto je ovakovo pismeno rješenje:

— Talijanske trupe će se povući u Opatiju, a srpske u Kraljevicu, kako bi se izbjeglo krvoproljeće. Ovakovo stanje će ostati tri dana dok srpska vojska ne dobije instrukcije od svoje Vrhovne komande, a talijanska od svoje.

Osim toga je talijanski admiral dao častu riječ, u prisustvu savezničkih oficira, da nijedan talijanski vojnik neće ući u Rijeku, ako srpske trupe do 4 sata po podne napuste grad.

Srpska se vojska tada ukrcala na dva parobroda. Čim su se ti parobrodi, sa srpskim zastavama na krmi, udaljili desetak metara od obale, talijanski ratni brodovi su uperili svoje topove na njih.

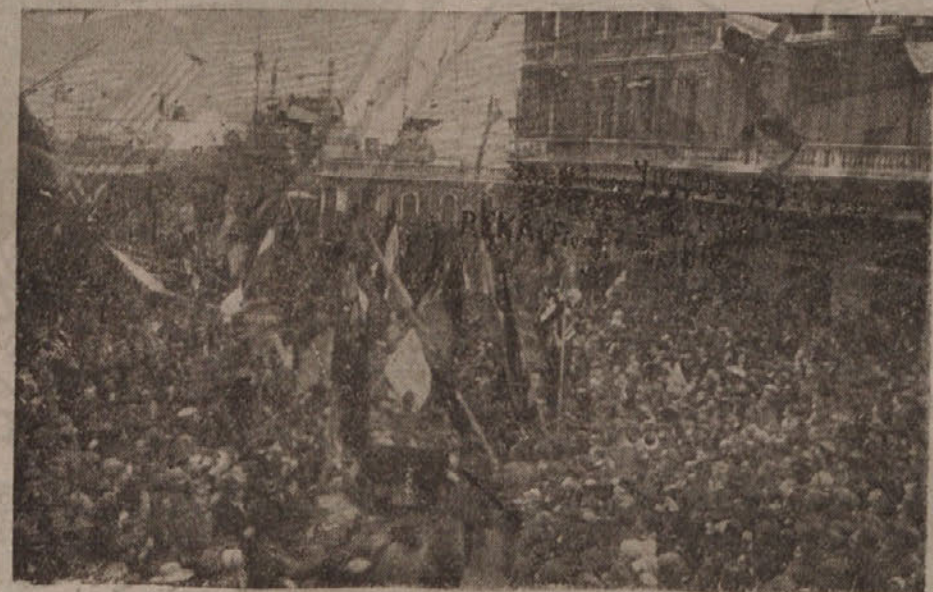
Iz svih talijanskih brodova počeli su iskakivati vojnici u čamce i splavi, kao ose iz osinjaka. U potpunoj ratnoj spremi sa puškama na gotovo i sa mitraljezima, poskakali su na pristanište.

Naša vojska, pod cijevima talijanskih topova, gledala je bespomoćno s parobroda to iskrcavanje.

Sa kopna su u isti čas dojurile talijanske trupe. Blindirani automobili sa spremnim mitraljezima, bersaljeri trećim korakom noseći na rukama mitraljeze kao da idu na juriš; pješadija s nataknutim bodovima i puškama na gotovo; konjica sa strane Grobnickog polja sa isukanim sabljama. Sva vojska pod šljemovima kao u bojnoj liniji.

Cijeli korpus od 25.000 ljudi, pod komandom generala De San Marzana, ušao je u grad i zaposjao brže bolje sve važnije tačke.

Sudbina Rijeke je bila zapečaćena. Tunc Peruško.

Doček naše vojske na Rijeku.

ITALIJA ZAUZIMLJE RIJEKU

KAKO JE DOŠLO DO INTERVENCIJE D' ANNUNZIA

D' Annunzio

Od onog dana kada su talijanske čete ušle u grad Rijeku — a to je bilo 17. novembra 1918. godine — postala je ona porijetom dnevnih nemira i gungula. Riječko pučanstvo, odnosno njegovi tadašnji vođački krugovi, odgojeni u mržnji na Hrvate na sve, što nosi hrvatsko ime, nisu mišljali, dok ne zatru i zadnji trag hrvatskom gospodstvu na Rijeci. Premda vezani su Hrvatima ne samo poslovnim i prijateljskim već i tjesnim rodbinskim vezama zadržali su i od same pomisli, da se Hrvati — uostalom dobra polovica njihovih suimeštana — domognu onog položaja, koji su kroz šest decenija zauzimali njima samima strani i tuđi narod Magjari, s kojima su živili kroz sve to vrijeme u bratskoj slozi, a njihovu domovinu nazivali svojom »matrem patriju«. Istina bilo je i tada uvidjanih i dalekovidnih ljudi, ali njihov utjecaj na ulične mase bio je na jedan ili drugi način sasvim eliminiran ili barem minimalan. Vlast su pograbili u ruke baš oni, koji su se kroz decenije istakli u servilnosti prema Mađarima i ovi su bili tada gospodari situacije.

JUGOSLAVENSKA VOJSKA IZLAZI IZ RIJEKE

Iza eksodusa jednog bataljona tadašnje srpske vojske koji se je povukao iz grada u Kraljevicu baš istog dana, kada su talijanske čete stale ulaziti u grad, te nakon što su potjerali hrvatske oblasti i ono nešto dobrovoljaca posao im je bio u velike olakšanje. Istina još su tu u gradu ostale interalirane čete Francuza, Engleza i Amerikanaca, ali njihov utjecaj bio je minimalan, jer su Talijani znali uvijek tako urediti stvar, da je na čelu zapovjedništva grada uvijek ostao jedan od talijanskih viših oficira koji je radio, odnosno puštao ulici da radi što hoće. Interilirana zapravo talijanska komanda koja se je imala brinuti za poredak i javnu sigurnost građana, preda je svu vlast u ruke talijanskom narodnom vijeću na čelu sa dr. Grossichem, priznavši ga tako jednim zakonitim reprezentantom grada. I ovo talijansko narodno vijeće vršilo je neograničenu vlast u gradu tako, da je interilirana komanda postala sasvim iluzornom, u koliko joj nije bila zadaca da svojom oružanom silom ohrabri i potpomogne bezakonja narodnog vijeća i razularene ulice.

TALIJANSKO NARODNO VIJEĆE VLADA RIJEKOM

Hrvati a i ostalo građanstvo, koje nije dijelilo mišljenje talijanskog narodnog vijeća, bio je izvrnuto najgorim inzultima, a njihovi životi i imovina bili su u vječitoj opasnosti. No kad su bezakonja ulice potmešane sa talijanskom soldateskom, protiv Hrvata prešla svaku mjeru, nisu ni saveznici mogli i dalje ostati nijemi na sve tužbe, što su im dnevno stizavale sa strane naših ljudi protiv tih nepravda i zuluma i stali su zahtijevati od talijanskog zapovjedništva, da se tome stane na put i osigura red i javni poredak u gradu. No, talijansko narodno vijeće koje nije trpilo ničije ingerencije niti dopuštalo, da ga tko smeta ili kontrolira u njegovim planovima, odlučilo je pod svaku mjeru da se riješi svake kontrole sa strane savezničkih komanda i da ih prisili da povuku svoje čete iz grada da tako uzmogne još slobodnije i bez kontrole raditi što i kako hoće.

U to doba bio je talijanskim ministrom pretsjedomnikom glasoviti Nitti, a riječko se pitanje baš tada nalazilo u najakutnijem

stanju. Nitti je gledao na pitanje Rijeke sasvim drugim očima, nego li ekzaltirani i neodgovorni pojedinci. On je uvidio, da je riječko pitanje pravi »handicap«, koji smeta talijanskoj politici u njezinoj akciji i htio je na svaki način, da ga što prije skine sa dnevnog reda. Riječki vođački krugovi, dobro poznavajući Nittia i njegove intencije, nisu imali pouzdanja u njegovu vladu, a donekle ni u samo vrhovno talijansko zapovjedništvo na Rijeci, kojemu je tada stajao na čelu jedan od najboljih talijanskih generala Grazioli. Bojali su se da Nittijeva vlada ne pristane na takvo rješenje riječkog pitanja, koje ne bi odgovaralo njihovim intencijama ni njihovim planovima i tako ih jednog dana ne postavi pred gotov čin. Da to spriječe, prva im je briga bila, da ne samo ne puste vlast iz ruke, već da svoju akciju prošire na cijelu Italiju i predobiju za svoju stvar što istaknutije muzeve talijanskog javnog života. Zamjerno propagandom, ne štedeći ni novaca ni žrtava, uspjelo im je, da uspale i predobiju za svoju stvar D'Annunzia.

POKOLJ FRANCUSKIH VOJNIKA ANAMITA

Medjutim prilike na Rijeci bivale su svakim danom sve to gore, te su konačno došle do svoje kulminacije u pokolju francuskih vojnika Anamita, kojemu je tobože dao povoda jedan neznatni ulični incident, dok je zapravo cijela stvar bila već unapred aranžirana. Jednog srpanjskog dana oko 5 sati poslije podne navalila je potstrekana i razularena ulica, potpomagana od talijanskih soldateske na nastambe francuskih četa, koje su se nalazile u barakama u jednom dijelu današnje sušačke luke. Francuske čete, koje su se u većini sastojale od Anamita, nenadano zatečene i nepripravne na napadaj, pokazale su slabu ili nikakvu rezistenciju. Masa kao bijesna provalila je u barake i pobijala oko jedanaest Anamita a zatim opljačkala nastambe poderavši francuske zastave. Ovaj teški i barbarski događaj, koji je duboko potresao i onako već ustrašenim pučanstvom grada, nije mogao ostati bez dubljih posljedica. Radilo se je tu o časti i prestižu savezničkih komanda i one, koje su do sa-

da bile samo pasivni motrioci svih bezakonja na našem narodu, morale su sada da odlučno istupe iz svoje rezerve. O tom žalosnom događaju bila je odmah obaviještena vrhovna komanda u Versaillesu i ova je zaključila, da se na Rijeku odašalje posebna komisija sastojeca se od interaliranih viših oficira, da stvar ispita i istraži. Mjeseca kolovoza sastala se je komisija pod pretsjedomanjem talijanskoga časnika Di Robillanta i nakon dugog istraživanja i ispitivanja konačno je donesen slijedeći zaključak:

1. ima se raspustiti riječka legija; 2. talijanske čete imaju se povući i zamijeniti drugima, koje će biti brojem jednake drugim jedinicama saveznika; i 3. u vrhovnoj komandi grada imaju nastati promjene. Zaključak, kako se vidi, adekvatan prema težini događaja, blag u svojoj formi i svojoj suštini. Krivcima i začetnicima pokolja nije se ništa dogodilo. Možda zato, što se je ovdje radilo o životima jadnih Anamita...

FANATIZOVANA ULICA ODLUČUJE O SUDBINI RIJEKE

Premda se je ovaj zaključak imao držati tajnim, dok se ne provede, to je ipak još istog dana već običajnom indiskrecijom bio poznat riječkim vođačim krugovima, a po njima i ostalom građanstvu. Uza svu svoju blagost, on je ipak proizveo u njima, ako ne baš konsternaciju, to ipak zabrinutost, jer videći da su gore spomenuti napadajem polučili sasvim protivno od onog, za čim su išli. Bio je to za njih teški udarac, koji je imao da omete sve njihove planove i uništi njihove nade, ali uza sve to nisu izgubili glavu. Oni su dobro znali, provede li se ovaj zaključak i dodje do promjena u komandi, da će stvari na Rijeci početi drugim, njima nepoćudnim smjerom. I to je trebalo pod svaki način da se zapriječi. Kako i na koji način, nisu ni sami u prvi mah znali, jedino su bili na čistu, da valja raditi i to što prije i što brže, jer je rok, kad su talijanske čete imale ostaviti grad, bio vrlo kratak. U dogovaranju i konzultovanju proteklo je nekoliko dana, a da se još ništa definitivna nije zaključilo. Medjutim došao je i dan 24. augusta, kad su u noći imale talijanske čete, odnosno pukovnija Granatiera, koja se je nalazila u gradu od 17. novembra 1918, ostaviti grad. Disciplina uopće u to doba nije bila u talijanskoj vojsci najuzornija, a prilike na Rijeci još su je više oslabile i pogoršale. I kad se ima na umu s jedne strane slaba disciplina, a s druge dnevna propaganda talijanskog dijela pučanstva u vojsci, nije nikakvo čudo, da je došlo do onoga, do čega je došlo.

TALIJANSKA VOJSKA BEZ DISCIPLINE

Dan dva prije odlaska zaključila je nekoćina većinom rezervnih časnika pukovnije Granatieri dezertirati i staviti se na raspolaganje Narodnom vijeću. Taj zaključak saopćen je Narodnom vijeću ali ono je ostalo neodlučno i od toga nije preostalo drugo, nego obratiti se na samog D'Annunzia, koji se je već u maju iste godine u svojim govorima, održanim u Rimu, zagrozio i prorekao svoju kasniju akciju. Spomenuti časnici predobije još tijekom noći nekoje od svojih drugova za tu svoju zamisao i zaključiliše otputovati, ali se i nakoro vratiti. Odlazak vojske, koji je imao biti u pola noći, na intervenciju vođačkih krugova odgođen je za pet sati u jutro, samo da uzmogne tako i susustvovati što veći broj pučanstva i time da efekat bude što veći. Rastanak bio je teatralan, da teatralniji nije mogao biti. Viešalo se na kome, na vojnike bacalo na tle, da se time spriječi odlazak vojske. Molilo se i zaklinjalo vojnike i časnike, da ne odiaze. Razumije se, da sve ove scene nisu mogle ostati bez učinka na vojsku i da ne urode posljedica kojima su kasnije i urodile. Nakon duljeg oklijevanja vojska konačno ode u Ronchi, obećavši prije, da će se doskora i vratiti.

D'ANNUNZIO DOLAZI NA SCENU

Narodnom riječkom vijeću nije sada preostalo drugo, nego da igra va banque i baci na stol i svoju posljednju kartu. Imajući pred očima svoj cilj, nije se žalao,

da upotrebi i posljednje sredstvo, koje mu je stajalo na raspolaganje, pak bilo to i uz cijenu, da unese metež i nedisciplinu u redove talijanske vojske. Sve je već bilo pripravnno za akciju. Pripravan narod, pripravnno javno mnijenje Italije, pripravan D'Annunzio, koji je čekao na poziv u Veneciju, a što je najglavnije imali su uz svoju riječku legiju na raspolaganje i dijelove redovite vojske. Iz Venecije piše D'Annunzio uredništvu riječkog lista »Vedetta d'Italia« slijedeće pismo:

»Smatram nužnom akciju, I pripravan sam sa svojim vjernima. U nedjelju biti ću u Ronchi, da se dogovorim sa najsmjelijim i najoduševljenijim, koji se vraćaju sa Rijeke.

Ali hoću da znam, da li ste i Vi također sporazumni i jednodušni u potrebi akcije.

Danas mi piše iz mučeničkog grada E. S. »Njezina je sudbina zapečaćena. I najmanji neprijateljski čin bi ju uništio«.

A onda? Izbavite me, molim Vas iz ove tjeskobne neprilike. Što se mene tiče, ja sam pripravan na sve.

Riječi, koje Vam šiljem — a, iza kojih će slijediti druge, još oštrije — navještaju samo nasilje.

Koji bi — po Vašem mišljenju — bio način i sad, da se pograbi oružje?»

Po ovom pismu D'Annunzio vidio je jasno, da »spas« Rijeke zavisi jedino od što brže i jače akcije ne zadržuje od sile. A zato mu je trebalo oružane pomoći, koju su mu i donesla sedmorica časnika granatiera, kojima su se kasnije pridružili i ostali redovi vojske te više legionara sa svih strana Italije, a napose iz Trsta, Trenta i Gorice.

D'ANNUNZIOVA »MARCIA DI RONCHI«

Kad je bilo sve pripravnno i utanačen konačno i dan, kad se je prepad imao dogoditi, krenuo je D'Annunzio u noći između 11 i 12. septembra sa jednim bataljunom vojnika granatiera (247 ljudi), ukrucanih na kamione iz Ronchia, mjesta u blizini Monfalcona, prema Rijeci. Putem naišao je jedva na kakav otpor, dapače mnogi su se vojnici pridružili njegovim legionarima. Na Rijeci znalo se je unapred za njegov dolazak, ali većina treznjih i ozbiljnih ljudi s početka jedva je i vjerovala u takva šteta. Znali su zato i dobro vojnički krugovi na Rijeci, a znala je i vrhovna interalirana komanda. No ova kao i do tada, pokazala se je nedoraslom već se je dala skloniti od talijanske komande, da prepusti njoj, da stvar uredi. I doista, čim su stigli prvi glasovi, da se D'Annunzio približava gradu, odašao je tadašnji general Pittaluga svog glasnika, koji je imao da odvrati D'Annunzia od njegova nauma. No, kad misija ovog nije uspjela, pošao je sam general Pittaluga u susret D'Annunziu, da ga sklone, da se vrati.

Nakon kratke scene, koju će si i sami čitatelji, koji poznadu narav i temperament talijanskog naroda lako pretstaviti, nije preostalo generalu Pittalugi drugo, nego da se i on vrati neobavljena posla. D'Annunzio nastavi put sa svojom kolonom i jednim oklopljenim automobilom i oko 11 sati udje u grad i zaustavi se pred palačom komande, gdje ga je dočekao sakupljeni narod na čelu sa narodnim vijećem. Prvi ga je pozdravio pretsjednik narodnog vijeća Grossich, a zatim su još govorili tadašnji načelnik dr. Vio i Host-Venturi, nagoviještajući aneksiju Rijeke Italiji i pozivajući građane na red i disciplinu te poštovanje prema interaliranim četama.

KAKO JE D'ANNUNZIO »PROGLASIO ANEKSIJU« PRIJE ANEKSIJE

U 6 sati održao je D'Annunzio podulji govor, u kojem između ostalog rekao je slijedeće.

»Ja vojnik, dobrovoljac i ratni invalid, držim, da sam tumačem voje cijelog zdravog dijela talijanskog naroda. Iko ovime proglasim aneksiju Rijeke Italiji«.

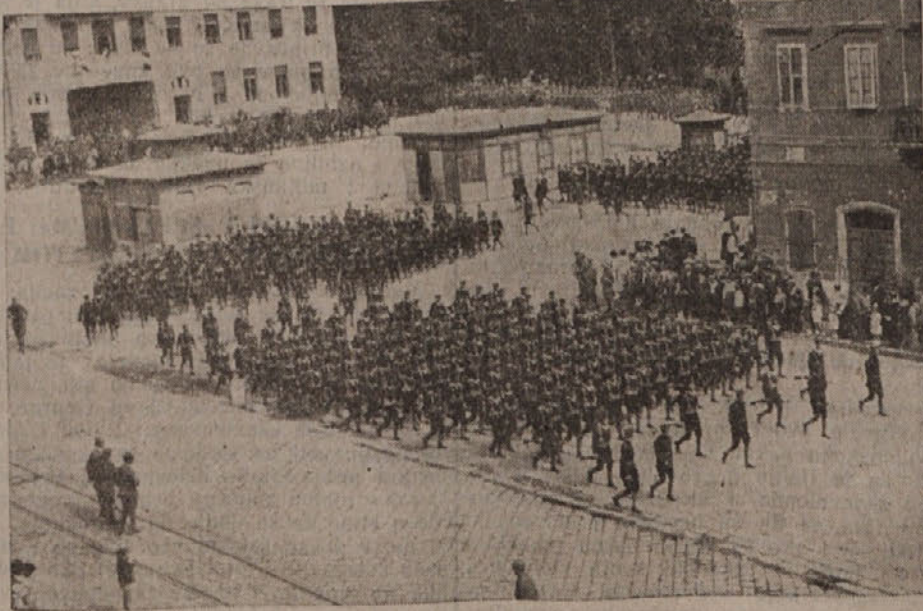
Odmah iza toga preuzeo je D'Annunzio svu vlast nad gradom u svoje ruke formirao svoju vladu, svoj kabinet. Ovom danom komanda saveznika prestala je funkcionirati, a njihove zastave uklonjene sa javnih zgrada. Čete njihove bile su konsignirane u njihovim kasarnama i čekale prvu zgodu, da se povuku iz grada. Englezi povukli su se u Opatiju a Francuzi u Martinšćicu. Njihovi ratni brodovi, kao i oni Sjedinjenih država, ostali su još par dana na Rijeci, dok nisu napokon i oni otišli, prepustivši grad i njegovo pučanstvo na milost i nemilost D'Annunziu i njegovoj soldateski.

NITTI SE ISPRIČAVA PRED ANTANTOM

Pretsjednik tadašnje talijanske vlade Nitti našao se je prisiljenim, da se u svom govoru, održanom u parlamentu ispriča saveznicima i obeća uspostaviti red. No, to su bile samo riječi, a do djela nije nikada ni došlo.

I tako se je dogodilo ono, što se je mnogim činilo nemogućim i neostvarivim. Prepad D'Annunziovih četa odlučio je sudbinu Rijeke. Sačica ljudi ne prezaajući pred ničim, nametnula je svoju volju moćnim saveznicima, otjerala njihove čete, a talijansku vladu prisilila, da drugim očima gleda na riječko pitanje, koje je u ostalom u stvari već bilo riješeno dolaskom D'Annunziovih četa.

»Hic manebimus optime« bio je D'Annunziov motto i on ga je proveo u djelo. Povik talijanskoga dijela pučanstva »Italia o Morte« nisu ostale prazne riječi i one su se ostvarile, i to oba dijela dileme.

Talijanska vojska ulazi u Rijeku

FERDO ŠIŠIĆ, PROFESOR UNIVERZITETA:

RIJEKA NA KONFERENCIJI MIRA I U RAPALSKOM UGOVORU

Na mirovnoj konferenciji u Parizu nastupili su jugoslavenski delegati s traženjem, da se Jugoslaviji pripoje one teritorije, koje je okupirala Italija, 19. februara 1919. — Ali već je ranije — 7. februara 1919. — talijanska delegacija u jednom memorandumu rivendicirala za sebe teritorije, koje su obuhvaćene u Londonskom paktu, a povrhu toga i Rijeku, koja se u Londonskom paktu ne spominje. To je bio početak dugih diskusija, koje su u momentima bile i napete, a kulminirale su u momentima, koji su ograđeni u ovoj raspravi, koja se bavi specijalno pitanjem Rijeke. (Ur.)

17. januara 1919. zaključio je Savjet desetorice, da se odluke Konferencije Mira imadu činiti na osnovu jednoglasnoga pristanka Velikih Sila, to jest u našem pitanju Amerike, Engleske, Francuske i Italije. Kako su u jednu ruku bile Engleska i Francuska vezane Londonskim paktom uz Italiju, a u drugu Amerika taj pakt nije htjela da prizna, Vrhovni je Savjet išao za tim, da nadje jednu formulu, na koju bi mogli svi faktori pristati. Prema tome Italija i skom paktu, naprosto jer nije mogla, pače sam Tittoni ga se javno odrekao u sjednici talijanske komore dne 27. septembra 1919. izjavivši kao princip, da »ni jedna zemlja ili grad, koji su po većini svoga žiteljstva talijanski, ne smiju da dodju pod tuđu vlast, da talijanske manjine, koje bi ostale izvan granica Italije, svagdje budu nacionalno obezbijeđene, i da talijanski ekonomski interesi budu potpuno zagarantovani«. S tim u vezi dakle izradiše Amerika Engleska i Francuska u Londonu na zasebnoj konferenciji sporazumno nov program rješenja Jadranskoga pitanja i stavše ga do znanja talijanskoj delegaciji, koja je o tom koraku saveznika bila veoma neprijatno iznenađena. Ovaj memorandum, datiran 9. decembra u Parizu, nosi potpise Clemenceau-a, Frank-Polka i Eyre A. Crowe-a, a imao je ostati tajna na želju Italije, zbog toga što bi ga javno mišljenje u Italiji odmah shvatilo kao ultimatum, a rezultat toga mogao bi biti dezastozan. Po svoj prilici u tome i razlog, što ovaj memorandum nije bio službeno dostavljen ni našoj delegaciji, ni našoj vladi.

»SLOBODNA DRŽAVA RIJEKA«

Memorandum od 9. decembra stavio je u svom meritornom dijelu Italiji u kojem je u prvoj točki opširno govori o granici od rijeke Raše do Karavanskih Alpa, a druga točka glasi:

Postoji potpun sporazum u tome, da se ima u interesu Italije obrazovati jastuk država, koja će nositi ime »Slobodna država Rijeke« i da ova država bude pod kontrolom Lige Naroda. Etnografski bi razlozi zahtijevali, da se ovoj državi, koja broji 200.000 Jugoslavena, dade prilika, da plebiscitom odluči o svojoj sudbini. Ali iz poštovanja prema talijanskoj primjedbi, da bi prisajedinjenje ove teritorije državi SHS slobodnim aktom njenih stanovnika moglo stvoriti jednu stvarnu opasnost, sada se pristaje da se odluka o konačnoj budućnosti te države prepusti Ligi Naroda, koja ne će propustiti, da u skladu s talijanskim zahtjevom poda gradu Rijeci onu autonomiju, koju je uživala pod austro-ugarskom vlašću.

U trećoj točki govori se o pitanju Dalmacije i Zadra.

TALIJANSKA ZAMISAO SLOBODNE RIJEKE DRŽAVE.

Već sutradan dne 10. decembra dala je talijanska delegacija odgovor svoj na ovaj memorandum, a taj je onda ponovila dne 6. januara 1920. U tim je odgovorima talijanska delegacija u sporazumu s vladom Nittijeva kabineta u kojem je međutim Tittonija zamijenio kao ministar izvanjskih posala Scialoja, predložila ovaj kompromis:

1. Riječka slobodna država ostaje prema Wilsonovu planu ali s granicom Londonskoga pakta prema Italiji u svom jugozapadnom dijelu 2. Gradu Rijeci s kotarom (corpus separatum) mora se unutar ove slobodne države još napose zagarantovati statut koji će potpuno zaštititi njenu »italianit«, koja bi zbog venke slavenske većine u slobodnoj državi bila u većoj opasnosti, nego je bila pod Ugarskom. 3. U riječki »corpus separatum« u slobodnoj državi mora se uključiti i cesta prema zapadu s okolnim komadom zemlje sve do talijanske granice. 4. Osim otoka, koje je Wilson već ranije dodijelio Italiji, imadu joj pripasti još i Cres i Lastovo. 5. Zadar biti će slobodan grad s pravom da bira svoje diplomatsko predstavništvo. Garancije za odnose između zadržanih građana i ostale dalmatinske teritorije bit će utvrdjene napose. 6. Svi otoci kao i cijela obala i pristaništa na istočnoj strani Jadrana, od riječke obale do ušća Vojuše, bit će efektivno neutralizovani. 7. Talijani Rijeke i dalmatinskih gradova imat će pravo da izaberu talijansko državljanstvo, bez potrebe napuštanja jugoslavenske teritorije. 8. Utvrdit će se garancije za postojeće ekonomske pothvate u Dalmaciji.

Tko da danas ne prepozna u tim tačkama osnovne neke misli Rapalskoga ugovora?

Medjutim se i naša delegacija ma da joj nije službeno bila dostavljena prepiska saveznika o Jadranskom pitanju, našla ponukana, da predade Vrhovnom Savjetu Konferencije Mira svoj memorandum, u kojem će precizirati svoje stanovište. Taj je spis predan 8. januara 1920., a predlagao je kao bazu za rješenje Jadranskoga pitanja ovo: »Narodna je volja neporušiva baza mira. Narodna konsultacija odgovara principu prava narodnoga samoodređenja, a taj je princip Konferencija Mira već u više mahova prihvatila. Kao što smo već ranije razložili, naša delegacija drži, da bi trebalo princip plebiscita upotrebiti u svim zemljama bivše Austro-Ugarske istočno od bivše talijansko-austrijske granice, a koje su predmet raspre između naše države i Italije. Svi su ti krajevi nastavani civilizovanim narodom, svjesnim svoje narodnosti i svojih interesa. Oni je dakle u položaju, da sam može da odluči svojom sudbinom. Mi isto tako tražimo rezultat takova plebiscita za sve preporne krajeve. Posljedica takova rješenja bila bi, da ne bi ni na jednoj strani granice preostalo nacionalnoga iredentizma«.

U tom spisu naše delegacije govori se napose o Zadru i Rijeci i o pitanju Statuta, što bi ga trebalo da dobiju ta dva naša grada.

JUGOSLAVIJA I RIJEKA.

Što se tiče Rijeke obraća taj naš memorandum pažnju na ove momente: a) S geografskoga gledišta Rijeke je sastavni dio naše teritorije. b) Od nezapamćenih vremena Rijeke je politički pripadala Hrvatskoj, odnosno kruni Sv. Stjepana. U političkoj borbi između Ugarske i Hrvatske pod Habsburškom dinastijom, koja je nosila krunu Sv. Stjepana, Ugarska je prešla da podvrgne svojoj vlasti ovo važno pomorsko trgovačko središte: Rijeke postade »corpus separatum« s administrativnom autonomijom, ali nikad nije bila politički nezavisna. Pomoću dobro poznate falsifikacije paragrafa 66. ustavnoga hrvatsko-ugarskoga zakona (nagoda od 1868.), Ugarska je faktično podvrgla svojoj vlasti Rijeku, koja nikad nije uživala više od municipalne autonomije. Italija nikad nije potraživala Rijeke, baš protivno ona je na početku rata priznala, da taj grad treba da pripadne Hrvatskoj. Ona je na tome stanovištu ostala i za vrijeme Konferencije Mira. Tek ovih posljednjih mjeseci, a pod presijom situacije stvorene ponajprije u vrijeme talijanske okupacije, a onda po talijanskim buntovnim četama formulirana je lozinka: »Italija ne traži Rijeku, nego Rijeku traži Italiju«. c) S jezičnoga gledišta Rijeke je mješovit grad. Za mađarskoga gospodstva pomnožao se elemenat talijanskoga jezika, pogodovan mađarskim političkim i administrativnim ciljevima. Budući da je mađarski jezik bio sasvim stran na Rijeci. No s vremenom su se uzeli na Rijeku pomalo uvlačiti mađarski i njemački jezik. Njemački među trgovačke krugove, a mađarski među zvanične. Slavenski je elemenat autohton i ne predstavlja samo pik, nego i najveći dio pomorskih krugova. Još godine 1909. utvrdiše rezultati municipalne statistike, koju su izvršile talijansko-mađarske oblasti, da je većina žitelja bila slavenska. d) Rijeke jedino je trgovačko izlazište naše države. Ako se Rijeke od nje otkine nastala bi otale golemi šteta, nesamo po našu državu, nego i po sam grad.

Prema tome rješenje zadarskoga i riječkoga pitanja trebalo bi da bude ovo: 1. Pod našim suverenitetom uživat će grad Zadar administrativnu autonomiju za sve svoje lokalne potrebe: talijanski elemenat naći će u njoj potpunu garanciju za svoj razvitak a vrh toga njegovu će autonomiju faktično uzeti u zaštitu Liga Naroda. 2. Naša će država garantovati gradu Rijeci računajući amo i njegov kotar, a izuzevši pristanište i željeznicu onu autonomiju, koju je uživao sve dosada, a koju će nadzirati Liga Naroda. Pristanište i željeznica bit će u izravnoj administraciji naše države, a time će biti podjedno zagarantovane i trgovačke pogodnosti međunarodnom saobraćaju. Grad Sušak — koji nije dio riječke općine, a komu pripada pristanište Baroš, separirano od riječke luke velikim molom a izgrađeno za trgovinu drvom naše zemlje — ostaje u današnjem svom položaju.

NOVI PLAN O RIJECI

Sutradan poslije predaje jugoslavenskoga memoranduma koji je energički odbio i pomisao na separaciju Zadra i obrazovanje »slobodne države Rijeke«, predali su Clemenceau i Lloyd George »zaključni svoj memorandum« u Jadranskom pitanju talijanskoj delegaciji. U njem izjaviše se oni ovako:

»Britanska i francuska vlada stalno su izjavljivale svoju spremnost, da se drže Londonskoga pakta. One ne mogu zaboraviti, da je Italija dragovoljno došla u pomoć saveznicima u kritičnom i opasnom času rata, te da su hrvatski i slovenački narodi — i ako se srpski narod junački i slavno borio — zadovolji svoju slobodu i nezavisnost koju sad uživaju, ispod nje-mačke i mađarske dominacije, zahvalju-

jući u glavnom hrabrosti i samopregaranju i izdržljivosti talijanskoga naroda i njegove vojske(!). Saveznici su spremni da održe pogodbe pakta, koji su potpisali, ako bi to talijanska vlada tražila. Ali ako se talijanska vlada slaže u mišljenju, da zbog propasti Habsburške monarhije i ostvarenja narodnih država na njenom mjestu, onda zbog uzbuđenja osjećaja na Rijeci, kao i zbog drugih velikih događaja, koji su se desili od 1915. dalje Londonski pakt više ne predstavlja zadovoljavajuće rješenje Jadranskoga pitanja oni su voljni da nakon niže označenih izmjena prihvate kao bazu rješenja memorandum predat g. Scialoji od strane predstavnika Francuske, Velike Britanije i Američkih Sjedinjenih Država od 9. decembra 1919., a modifikovan uslijed predloga, koji im je g. Nitti učinio 6. januara 1920. One predlažu izmjene u memorandumu g. Nitti u uvjerenju, da se ove potpuno slažu s talijanskim vitalnim interesima, da su neophodno potrebne trajnom miru i dobrim odnosima između Italije i njenih susjeda — a to britanska i francuska vlada imaju na srcu — i smatraju, da je njihova dužnost da to unaprijedjuju. Stoga britanska i francuska vlada predlažu Konferenciji slijedeće rješenje Jadranskoga pitanja:

1. Osnovat će se Slobodna Država Rijeke prema planu predsjednika Wilsona, ali zapadna medja te predložene države pomaknut će se na jugu prema istoku. 2. Grad Rijeke sa kotarom (corpus separatum) dobit će statut koji će efektivno štiti njegovu »italianit«. Ova će se garancija postići, ako se corpus separatumu dadne ona autonomija u slobodnoj državi, koju je imao pod Austro-Ugarskom. Privilegije Rijeke (corpus separatuma) kao i slobodna država bit će stavljeni pod garanciju Lige Naroda. Internacionalni karakter pristaništa, sa svim olakšicama za njegov razvitak u interesu svih zainteresovanih država, a napose Jugoslavije, Mađarske i Rumunije bit će osiguran pod garancijom Lige Naroda. 3. Pošto je većina stanovnika na otoku Cresu slavenske narodnosti, postoji ozbiljan razlog, da se taj otok ne isključi iz slobodne države, čiji je sastavni dio i da ga se ne da Italiji. Otok Lastovo ustupit će se Italiji, ako talijanska vlada smatra, da joj treba iz strateških razloga. 4. Slobodnom državom Zadar upravljat će Vrhovni komesar, uz koga će sjediti savjet predstavnik stanovništva. Grad će birati svoje vlastito diplomatsko predstavništvo. Načiniti će se sporazum glede ekonomskih odnosa Zadra s onim dijelom Dalmacije, koji će pripasti jugoslavenskoj državi. Zadar će stoga biti u carinskoj uniji države SHS. 5. Talijanski predlog za efektivnu neutralizaciju otoka u Jadranskoj mora da bude primljen; ali predlog, da se također neutralizira cijelo dalmatinsko kopno, što bi značilo zabraniti jednoj nezavisnoj državi preduzimanje svih samoodbrambenih mjera, takove je prirode, da ga je nemoguće nametnuti prijateljskom savezniku. Stoga mora Konferencija da upozori talijansku vladu, da se zadovolji neutralizacijom svih otoka. Ovo s ostalim važnim sigurnostima, sadržanim u ovom predlogu, daje toliku apsolutnu bezbjednost Italiji, kakva se samo može razumno tražiti. 6. Talijani Dalmacije imat će pravo da izaberu talijansko podanstvo, a da ne trebaju ostaviti tu teritoriju. S obzirom na činjenicu, da se Rijeke nalazi kao corpus separatum unutar slobodne države pod garancijom Lige Naroda, nije moguće proširiti tu ustanovu još i na gradljane Rijeke. 7. Internacionalnom konvencijom bit će zaštićena postojeća ekonomska poduzeća u Dalmaciji.

Konačno žele britanska i francuska vlada da naglase, da ovaj predlog, koji predstavlja odcjepljenje slobodne države s ogromnom jugoslavenskom većinom (200.000) od matere zemlje, onda modifikaciju zapadne granice u korist Italije, pak ustupanje otoka sa slavenskim većinama, kao i mnoge druge tačke, znači velike koncesije. Što se traže od države, koja je sada prijateljska saveznicima. Vlade britanska i francuska priprave su da traže od države SHS, da pristane na ove koncesije za ljubav prijateljskoga i brzoga rješenja pitanja, koje ugrožava mir i napredak južne Evrope. Ali one ne mogu da podju još dalje i ozbiljno se uzdaju, da će ih Konferencija i talijanska vlada prihvatiti.

RIJEKA »CORPUS SEPARATUM« POD TALIJANSKIM SUVERENITETOM

Medjutim se i talijanska delegacija požurila, da iznese novi svoj memorandum; taj je predan 10. januara, a opetovao je u bitnosti sve već nam poznate talijanske zahtjeve, a to znači, da Italija nije pristala na formulu Clemenceau-Lloyd George. Na to se odlučio Clemenceau i Lloyd George, da će pozvati na sjednicu savezničkih ministara predsjednika delegaciju jugoslavensku i s njome započeti usmeno pregovaranje u cilju, da se dodje do sporazuma. Taj je poziv došao sasvim neočekivano u ured naše delegacije (Hotel Beausite) oko podne, dne 10. januara, i to već za popodne u četiri sata, a u kabinetu ministra izvanjskih

Giollitti i Siorza

posala g. Pichona na Quai d' Orsay, gdje su se našli Clemenceau, Lloyd George, Nitti s talijcima Vrhovnoga Savjeta. O strane naše delegacije došli su delegati P. Ši, dr. Trumbić, dr. Zolger i Andrija Radović u pratnji pomoćnoga osoblia. Otvorivši sjednicu Clemenceau pozvao je potpredsjednika Vrhovnog Savjeta da jasni jugoslavensko stanovište u Jadranskom pitanju. Nato je dr. Trumbić opetovao i ponovno akcentuirao naše poznato stanovište, istaknuvši izričito, da mi daljih tava negoli je gubitak Goričkoga, Istru (»lin. Wilson«) i dijela Slovenske, podnijeti ne možemo i ne ćemo. Sjednica je potom prekinuta i nastavljena dne 12. januara u 11 sati prije podne. Videći Clemenceau, Lloyd George i Nitti postojanost i odrednost jugoslavenskoga stanovišta, kako je zastupao i branio dr. Trumbić, odlučio se, da će sada napose pokušati djelovati na dra. Trumbića, da se približi talijanskom stanovištu. U tu svrhu pozvali su Clemenceau i Lloyd George dra. Trumbića i Pašića k sebi na Quai d' Orsay u audience za sutradan 13. januara. Sada glavnu ulogu preuzeo stari Clemenceau. Prije svega izvijestio je naše delegate, da su on i Lloyd George raspravili stvar s Nittiom i došli konačno do sporazuma, koji se ima smatrati kao posljednja koncesija o strane Talijana i kao »maximum zadovoljštine« Jugoslavenima. Potom je pročitao ova nota:

»1. Rijeke »corpus separatum« (grad) dolazi pod talijanski suverenitet. Grad Sušak bit će dodijeljen državi SHS. Cijela luka sa svim pogodnostima potrebnima za njen razvitak, a tako i željeznice, koje ondje svršavaju bit će predane Ligi Naroda, koji će učiniti takove aranžmane, kakove nadje za shodne interesu države SHS. Mađarske i Erdelja a tako i po sam grad. 2. Slobodne države nestati, a granica između Italije i države SHS bit će povučena: tako da zajamči vezu cestom duž obale s talijanskim teritorijom, ali će ostaviti svu željeznicu, koja polazi iz Rijeke prema sjeveru kroz Postojnu, na teritoriji države SHS; ondje, gdje željeznica prolazi iz Rijeke duž obale granice će biti povučena između ceste i željeznice; b) tako da bude zajamčena zaštita Trsta. Što involvira korekturu »linije Wilson« kod Senoseča. 3. Zadar, u okviru municipalne zone, bit će slobodna država pod garancijom Lige Naroda i s pravom, da izabere svoje vlastito diplomatsko predstavništvo. 4. Slijedeće grupe otoka bit će dodijeljene Italiji: Lošinj, Palagruža i Vis; ostatak otoka bit će pod suverenitetom države SHS. 5. Svi otoci Jadranskog otoci bit demilitarizovani. 6. Naručite odredbe bit će uglavljene, dopuštajući dalmatinskim Talijanima, da optično talijansko državljanstvo, a da ne moraju napuštati teritorije. 7. Sigurnost postojećih ekonomskih poduzeća u Dalmaciji treba da bude zaštićena internacionalnom konvencijom«.

CLEMENCEAU O RIJECI

Kad je pročitana ova formula, reče Clemenceau, da je smatra velikim uspjehom Jugoslavije. »Stoga tražim iz pune moć vlasti u ime engleske vlade u ime francuske vlade, pače mogu kazati i u ime Evrope, da poradite oko toga, da nam radi bude okrunjen uspjehom tako da još danas uzmognemo da njime završimo«. Sada prihvati riječ dr. Trumbić i u mirnom stvarnom razlaganju izjavi, da su pročitani predlozi u cjelini neprihvatljivi za nas. »Budući da je riječki zaliv s gradom i pristaništem jedino pomorsko izlazište čitavoga mu zaledja, rješenje koje nam se predlaže nikako nije moguće. Mi gubimo svako sredstvo za života«.

Nato uze Clemenceau najprije veoma žestokim glasom, a onda sve blaže nagovarati dra. Trumbića, da popusti. On reče: »Sjetite se dana, kad je Srbija u zajedničkom interesu prihvatila sve uvjete Austrije; oni su bili strašni. Srbija nije mogla učiniti veće žrtve od one, na koju se odlu-

čila, pa ipak to nije spriječilo rata. Vi ste se u tom času divno vladali, baš tako kako su to činile i Francuska, Engleska i Sjedinjene države, u jednom ratu kakova još ne vidje čovječanstvo. I danas eto Srbija zaprema čitavu istočnu obalu Jadranskog mora, ona mirom stiče Rijeku, jer je gospodarica ovoga pristaništa, dok traje mir; to je neporecivo. Rijeka je nestala još i izlazište za Ugarsku i za Erdelj, nesamo za Srbiju. Eto, Srbiji daju se svi otoci, ona će imati čitavu obalu, Split, Šibenik, može bez prigovora imati i ratnu mornaricu. A vi kažete, da se za to hoće vremena. Ja to vjerujem, ali zar ne treba nama Francuzima, kojima je deset departementa opustošeno, također vremena i milijardi, da nadomjestimo naše gubitke? Pošao sam u London i molio sam g. Lloyd Georgea šesiro u ruci za zajam u Engleskoj. Zar mislite, da to nije žrtva? I još ćemo ih činiti! Ako pak Srbija hoće, da odmah sve ostvari, mi joj toga učiniti ne možemo. Nitko se od mene nije više opirao ideji, da se Rijeka dade Italiji; pa i danas sam oko toga nastojao. Zašto? Da sve ostalo postignem za vas. Danas treba da izvršimo ili ne; treba kazniti, da ih ne Ako bude ne, onda će Londonski pakt biti apfican.

Da da se potom i Lloyd George identifikirao s riječima Clemenceau-ovim, dr. Trumbić ostade nepopustljiv. Nato mu uz Clemenceau govoriti, kako se nikakvi ugovor ne pravi za vječnost i kako je sve promjenljivo u politici, pa onda dodade:

»Vi unate pravo: ja se slažem s vama u svemu, što ste kazali, pa sam to i kazao Talijanima. Ali sada treba popustiti u interesu Jugoslavije.

No dr. Trumbić ostade kod svoga, jedino domaćine, da on sam i g. Pašić ne odlučuju definitivno, već da treba da se sporazume i sa svojim drugovima, to jest s čitavom jugoslavenskom delegacijom.

NEZAVISNOST RIJEKE POD GARANCIJOM LIGE NARODA.

Sutradan 14. januara popodne opet su bili dr. Trumbić i Pašić pozvani u audienciju kod Clemenceau-a i Lloyd George-a predavši prije toga pismeni odgovor naše delegacije, a ta je odbila njihovu formulu. I opet je Clemenceau pregnuo iz sve snage svoga govorničkoga i diplomatskoga dara, da nagovori dr. Trumbića na popuštanje, pače on je jučerašnju formulu u sporazumu s Nittiom — koji nije bio prisutan, već se zadržavao u susjednoj sobi — preinačio u korist jugoslavenskoga stanovništva tako, da je točka 1. glasila: »Rijeka corpus separatum (t. j. grad) postaje nezavisna država pod garancijom Lige Naroda i s pravom, da izabere svoje vlastito diplomatsko predstavništvo«. Ostale su tačke ostale ne-promijenjene.

Sada je naša delegacija zatražila vremena, da informira vladu u Beogradu o posljednjoj formuli Clemenceau-Lloyd George i da onda prema uputama njezinim preda odgovor. To se zbio 20. januara oko podne. Naš je odgovor prije svega primio u principu nezavisnost grada Rijeke pod suverenitetom Lige Naroda, a onda je izričkom naglasio:

»Riječko pristanište, uključivo veliki molo i željeznice, koje svršavaju na Rijeku kao i sve instalacije, koje zavise od ovih poduzeća, bit će vlasništvo Lige Naroda i bit će stavljeni pod upravu države SHS, kojoj pripada željeznička mreža, koja svršava na Rijeku i čiji je jedini trgovačkih izlaz na more ovo pristanište. Država SHS imat će pravo, da razvije luku i željeznice, i bit će obvezana da sklopi ugovore s Rumunijom, Čehoslovačkom i Mađarskom u korist trgovine ovih zemalja. U slučaju nesporazuma, rješavati će razmiricu savjet Lige Naroda. Grad Sušak i pristanište Baroš koje je sastavni dio Sušaka i koje je bilo sagrađeno isključivo za trgovinu drva iz Hrvatske, bit će dodijeljeni u vlasništvo kraljevine SHS«. Poslije toga naš je odgovor odbio predlog glade korektura talijanske granice u Kranjskoj i Istri, ostajući tvrdo kod »Wilsonove linije«, to jest na crti Julske Alpe—Raša. Prihvatio je nezavisnost Zadra pod suverenitetom Lige Naroda, ali je porekao i Rijeku i Zadravo pravo, »da izabiru svoje diplomatsko predstavništvo, jer taj izbor, ako bi pao na Italiju, značio bi zapravo maskiranu aneksiju«. Potom odgovor pristaje eventualno na demilitarizaciju otoka, ali uz uvjet, da Vis ostane Jugoslaviji a jedino da Lošinj i Palagruža ostanu Italiji. Odgovor prihvatio je i predlog glade prava dalmatinskih Talijana, da optiraju za talijansko državljanstvo, ali je izričkom zatražio, da bude i potpuno zagarantovana zaštita narodnosti i jezika, kao i ekonomskog i intelektualnog razvika onom jugoslavenskom žiteljstvu, koje ostaje u Italiji.

Odgovor naše delegacije niti je zadovoljio Nittiia, niti Clemenceau-a i Lloyd George-a. Još istoga dana 20. januara pozvao ih sebi Pašić i dr. Trumbića, a onda im Clemenceau javi, da je Konferencija mišljenja, da se može raspravljati o predlozima jugoslavenske delegacije. »Jadransko pitanje visi već kroz više mjeseci, pače i više godina; treba ga već riješiti. Već punu godinu dana pokušavali smo, kako znate, da ga razmrsimo uz pomoć svih mogućih kombinacija, ali nijesmo uspjeli niti smo se mogli sporazumjeti... Ja vam prijateljski kažem ali odrešito: vi imate da birate između propozicije, koje smo vam učinili — rekoh mi, jer to nije Italija, koja to radi, to je antanta — ili aplikacije Londonskoga pakta, čije je izvršenje g. Nitti već jutros zatražio. Potpisi-

Villa Spinola u Rapallu, gdje je potpisan Rapalski ugovor

Francuske i Engleske figuriraju na kraju ovoga pakta. G. Lloyd George i ja izjavili smo, da ih ne ćemo zaničkat. Ali sve to nije pomoglo; i Pašić i dr. Trumbić izjaviše u ime naše vlade, da se dalje popustiti ne može od onoga, što je delegacija predložila Konferenciji. Tek su obećali, da će se još jednom obratiti na vladu u Beograd.

I odista 28. januara predala je naša delegacija Konferenciji odgovor u ime vlade, da saopćenje od 20. januara (»ultimatum«) smatra prijateljskim predlogom, a ne prijetnjom. Što se pak tiče samoga predloga, »kraljevska vlada mora priznati, da ga ona ne može prihvatiti u cjelini. Ona se pozivlje na duh pravde i pravednosti Velikih Sila, koje su učinile saopćenje od 20. januara, da joj dozvole, da predloži izmjene, koje joj nalaže potreba, da se osigura mir na Jadranskoj. Kraljevska vlada također prisiljena da konstatuje, da joj se predlogom od 20. januara ne daje nikakva garancija ni za evakuaciju zemalja, nad kojima će joj se priznati suverenitet, ni za evakuaciju gradova Rijeke i Zadra, koji će biti nezavisne države. Ali nedavni događaji, od kojih jedan datira od juče (t. j. istup D'Annunzije), dokazali su, da su komandanti regularnih i neregularnih četa, koje su okupirale te zemlje, riješeni, da ne vode računa o naredbama, koje su im bile date ili koje bi im se dale od strane vlade, od koje zavise. Kraljevska vlada, koja je za vrijeme cijeloga svjetskoga rata trajno bila vjerna saveznicima, koja nije oklijevala ni pred kakvom žrtvom, kad se radilo o uspjehu zajedničke stvari, koja je, otkad je prestala borba, dala dokaza o duhu umjerenosti u najvećoj mjeri, čak i u najdelikatnijim prilikama, još je i sada spremna, da riješava višee teškoće u istom duhu prijateljstva i pomirljivosti.

Odgovor naše delegacije, odnosno naše vlade, nije dakle odbio predloga u cjelini, nego je predlagao, da se o njemu nastave pregovaranja, ne bi li se još s nekim izmjenama došlo do konačnoga sporazuma. Delegacija je dakle potpuno izvršila svoju dužnost, i to u skladu s vladom, parlamentom i narodnim mišljenjem, to jest s onim faktorima, koji su imali najmjernodavniju riječ. Kad se danas tko god hoće »madro« da stavi u položaj proroka post festum, onda zaboravlja, da naša delegacija niti je mogla niti je smjela da bude u suprotnosti s onaj tri pomenuta glavna faktora, a pored toga bijahu i izgledi za dalje pregovaranja još uvijek povoljni.

ISTUP WILSONA U KORIST JUGOSLAVIJE.

Jedva može da bude sumnje o tom, da bi događaji i pošli timputem, da se nije nešto zbio što je osujetilo taku razvitak stvari. To je bio istup predsjednika Wilsona, koji je istog dana, kad je našoj delegaciji predan tako zvani »ultimatum«, naime 20. januara, uložio protest kod Engleske i Francuske, u kojem je porekao Velikim Silama evropskim pravo, da bez njega rješavaju Jadransko pitanje i suviše još je odbio njihov posredujući predlog, jer da se u bitnim tačkama razlikuje od memorandum od 9. decembra 1919, kod čije je izradbe sudjelovala uz Clemenceau-a i Lloyd George-a i Amerika. Iz toga izlazi, sve kad bi bila naša vlada i prihvatila ultimatum od 20. januara, on bi ostao bezuspješan, i suviše još bi dao svima onima u Italiji, koji su mu se protivili, prilike da ga uz pomoć Wilsonova protesta osujete. Predsjednik Wilson naime izričkom je podrčtao, da je i eventualni pristanak Jugoslavije ne bi bio valjan, jer bi bio dat na silu, a ne od dobre volje.

Usljed toga došlo je do duge prepiske između Wilsona, Clemenceau-a i Lloyd George-a, koja je trajala mjeseca, januara, februara i marta ali konačno ipak nije dovela do rezultata, naime do projekta, u kojem bi se bili svi složili. Ipak je imala jednu krupnu posljedicu: sada su Velike Sile napustile i memorandum od 9. decembra 1919 i »ultimatum« od 20. januara 1920 pa su izjavile, da su se one odlučile povući na stranu i ostaviti Italiju i Jugoslaviju, da same riješe pitanje direktnim pregovorima. Čije će konačne rezultate one onda prihvatiti. Kolika je ova krupna i bitna promjena u rješavanju Jadranskoga pitanja u prvi kraj izgledala kao povoljna, no danas — poslije Rapalla i Santa Margherite — valja priznati, da je imala i svojih nepovoljnih strana. Prije svega sudje-

vanje Velikih Sila, a navlaš Amerike, moglo nam je spram talijanske pohlepe vazda biti samo od koristi, a onda valja uvažiti i to, da bi uz sudjelovanje tih istih Velikih Sila Italija morala svoju riječ i svoj potpis održati. No to vrijedi i za našu vladu, jer bi i ona imala u Velikim Silama onu kontrolu i one inicijatore, koji ne bi dopuštali odugovlačenja i nehaja za jedno pitanje, koje se već jednom htjelo da skine s dnevnoga reda svjetske pozornice. Tako je eto nametnuta politika direktnih pregovora između Jugoslavije i Italije, a ti su svršili ugovorom u Rapallu (12. nov. 1920).

Tada su bile i opet nastupile promjene u vodstvu politike obiju država. U Italiji bijaše predsjednik vlade Giolitti, a ministar izvanjskih posala conte Sforza, dok je u našoj državi stajao na čelu vlade dr. Milenko Vesnić, a ministrom izvanjskih posala bio je još uvijek dr. Trumbić. Kao delegati pošli su u Rapallo (nedaleko Genova) ministri Giolitti, Sforza i Bonomi s talijanske strane, a s naše dr. Vesnić, dr. Trumbić i Kosta Stojanović. Ne smije se zatajiti, da je položaj Italije tad bio mnogo jači i povoljniji od onoga Jugoslavije. Italija je imala prije svega još uvijek onaj zlokočni Londonski pakt u rukama i držala je znatni dio naše zemlje u okupaciji; osim toga nju su bile spremne podupirati Engleska i Francuska, pače one su i prije polaska u Rapallo preporučivale našoj vladi, da učini sve, samo da već jednom dođe do sporazuma i rješenja Jadranskoga pitanja. Uza sve to naša je delegacija iznijela u teritorijalnom pitanju one zahtjeve, što ih je iznosila još na pariškoj Konferenciji Mira. No talijanska se delegacija pokazala potpuno nepristupna i intrazigentna; tek je nešto malo popustila kod Logateca (u Kranjskoj), Kastva i Visa, a glavni je uspjeh bio, da se Italija potpuno odrekla luke Baroš, kao česti sušacke općine u korist našu.

TRUMBIĆ O RASPOLOŽENJU U RAPALLU.

Raspoloženje naše delegacije kod stvaranja rapalskoga ugovora ocrtao je njezin član dr. Trumbić ovim riječima:

»Nastao je za nas momenat odluke i odgovornosti, čas duševne krize. Trebalo se odlučiti: ili primiti ili kidati. Trećega izlaza nije bilo. U toj muci trebalo se sabrati i ocijeniti posljedice jedne ili druge odluke. Bilo je jasno, da će primanje izazvati bol i ogorčenje u narodu: bili smo svjesni, da primanjem ustupamo velike i životne dijelove našega naroda susjednoj kraljevini da Italija dobiva dominantan položaj u Kvarneru i da prebacuje svoju vlast na istočnu obalu Jadrana u Zadrav i na Lastovu. Ali morali smo s druge strane voditi računa, da bi se usljed prekida zaostriili u velike već nepovoljni odnosi između dvije Jadranske zemlje; da je izgubljena nada, da bi mogli kasnije (t. j. novim pregovorima) dobiti teritorije tražene od talijanske vlade u Rapallu; da bi ostala nezavisna sudbina ostalih naših krajeva pod talijanskom okupacijom; da bi naše more, koje nije osporeno, ostalo i dalje pod međunarodnom kontrolom; da bi se osilili oni elementi, koji računaju na disoluciju naše države, a među njima i crnogorski odmetnici; da bi naša zapadna granica, u dužini od nekoliko stotina kilometara, ostala nezatvorena, nalik na kuću, kojoj je jedan zid nedogradjen; da će sa prekidom prestiž naše države biti smanjen; da će se oni, koji vide svoj interes u nastavljanju spora između nas i Italije, tome veseliti na našu štetu; da će Velike Sile, vezane Londonskim ugovorom, biti i nadalje nemoćne u ovom pitanju. Napokon bili smo svjesni, da će sa prekidom biti oslabljena naša spoljna nezavisnost. Trebalo je donijeti odluku. Mi smo je donijeli, znajući da u isto vrijeme treba da podnesemo i odgovornost pred objektivnim sudom naroda.

RIJEKA U RAPALLSKOM UGOVORU.

Rapalski se ugovor sastoji svega od devet članova. U njemu nas u ovom članku — s obzirom na ono, što je naprijed kazano — zanimaju samo ove ustanove. Člankom prvim određena je granica između naše države i Italije od austro-talijansko-jugoslavenske tromedije kod viša Peč (1511 m) do talijanskoga Matulja i jugoslavenskoga Kastva. Tom je bolnom opera-

cijom za nas izgubljena sva Istra, znatan dio Kranjske i čitavo Primorsko s Trstom. Članak drugi tiče se Zadra, koji je priznat »kao sastavni dio kraljevine Italije«, a onda mu se ograničuje teritorija pod talijanskim suverenitetom; ona »obuhvata grad, poreznu općinu Zadar, porezne općine Arbanasi, Crno, Bokanjac i onaj dio porezne općine. Diklo, koji polazeći od mora oko 700 met. jugoistočno od sela Diklo, ide pravcem put sjevero-istoka od kote 66 Griž. Potom se stavlja u izgled »zasebnom konvencijom« uredjenje odnosa Zadra spram ostale Dalmacije. Kad se uzme na um, da je Londonski pakt davao Italiji gotovo čitavu Dalmaciju na sjeveru od Trogira i Sinja, nadalje da su tim članom spašeni i otoci pred Zadrom, kao i onaj morski kanal, koji je jedini put za naše brodove od Jaga na sjever, onda ipak treba ovaj članak smatrati uspjehom. Članak treći daje Italiji otoke: »Cres, Lošinj kao i omanja ostrva i grebene, koji se nalaze u odnosnim sudskim kotarima i u administrativnim granicama Istre«, nadalje otok Lastovo i Palagružu s obližnjim ostrvima. Spašeni su dakle Vis, Rab i Krk, što treba podrčtati. Četvrti se članak tiče Rijeke; on glasi: »Kraljevina SHS i kraljevina Italija priznaju potpunu slobodu i nezavisnost države Rijeke i obvezuje se, da će to vjerno poštovati. Ovu državu Rijeku sačinjavaju stari riječki »kotar« i komad zemljišta od Kantride do Volovskoga, tako da s jedne strane spada Kastav Jugoslaviji, a s druge strane graniči riječka teritorija neposredno s Italijom. Članak peti utvrđuje izaslanje komisija, koje će detaljno odrediti u terenu granicu između Italije, Jugoslavije i države Rijeke. Sedmi članak obezbeđuje Talijane na našoj teritoriji i daje im pravo za optiranje talijanskoga državljanstva, dok osmi članak stavlja u izgled utanačenje konvencija u cilju ojačanja intimnih uzajamnih razvika kulturnih odnosa između ove dvije zemlje. Zašto nije napisan i jedan zasebni članak, koji bi zajamčio sva prava i tolikim hiljadama našega naroda, koji je ostao u Italiji, o tom se izjavio dr. Trumbić ovako: »Istaknuto je, da delegati, dok su priznali prava malobrojnim Talijanima koji ostaju u našoj zemlji, nijesu postigli nikakvih garancija za one stotine hiljada našega naroda, koji će ostati u granicama Italije. Mogu vas uvjeriti, da ništa nije propušteno ni svjesno ni nesvjesno, nego je radieno onako, kako se moglo. Princip zaštite minoriteta primljen je na Konferenciji Mira u Parizu kao jedan od onih principa, za koje se založio svom energijom predsjednik Wilson. Ali treba znati, da je taj princip bio usvojen zato, da se obezbijede prava minoriteta po rasi, jeziku i vjeri, jedino u novim državama, u državama s ograničenim pravima, dok taj princip nije prihvaćen za Velike Sile. Može se o tom suditi, kako se hoće, ali to je činjenica, o kojoj treba voditi računa. Ne može se zahtijevati od predstavnika naroda, da postignu ono, što je bilo nemoguće.

DVIJE TAJNE ISPRAVE UZ RAPALSKI UGOVOR

Ovo je u bitnosti sadržaj rapalskoga ugovora. No pored ove javne isprave napisane su još i dvije tajne. Jedna — danas već i publikovana — ticala se zajedničke akcije Jugoslavije i Italije protiv eventualnoga povratka Habsburgovaca u Ugarsku ili u Beč, a sličan je sporazum utanačen i glade Crne Gore, kao i svih mih neprijatelja (spoljnih i nutarnih) Jugoslavije; Italija se obvezala, da ih nikako neće podupirati. Mnogo je važnija druga tajna klauzula, koja je potekla na inicijativu dr. Trumbića, i išla za tim, da se s pismeno — nesamo u usmenom sporazumu — osigura Jugoslaviji luka Baroš s Deltom. Ta je klauzula redigovana u formi pisma od strane talijanskoga ministra izvanjskih posala conte Sforza u ministra istoga resora u Jugoslaviji dra Trumbića, u kojem se izričkom izjavljuje u ime talijanske vlade, da luka Baroš pripada Jugoslaviji, a onda su na zasebno priloženom planu grada Rijeke ocrtane i tačne granice luke Baroš na taj način, da je tako zvana »banchina« također unesena u opseg luke Baroš, odnosno određena Jugoslaviji. Ovaj je akt učinio conte Sforza u sporazumu s ministrom predsjednikom Giolittijem i ministrom rata Bonomiem; pače, on je sam javno u parlamentu talijanskom priznao da je luka Baroš pripala rapalskim ugovorom Jugoslaviji.

Rapalski ugovor čini u istoriji talijansko-jugoslavenskih pregovora zaključnu tačku u toliko, što je konačno nadjena ona dugo tražena formula, na koju su pristali svi faktori. On je — kad se sjetimo svega, što se zbio i kako je teklo počevši od Londonskoga pakta dalje — ipak u toliko jedan naš uspjeh, što nas je spasio od kućikamo veće katastrofe, koja nam je zaprijetila, navlaš gubitkom znatnoga dijela Dalmacije i otoka. Da se rapalski ugovor brzo po njegovu utanačenju u Italiji stao tumačiti kao uspjeh Jugoslavije, poznata je stvar; dokaz toga nije samo pisanje štampe, naročito nacionalističke, nego u prvom redu pad Sforzin, upravo zbog toga, a onda pad čitave talijanske vlade i dolazak fašista na vladu. Razumije se, da biza nas bilo povoljnije, da smo pristali na ovakav ugovor na izrični zahtjev Velikih Sila, to jest prinudjeni od jačih okolnosti, ali o tom raspravljati danas samo je izlišni razgovor

RAT IZMEĐU ITALIJE I RIJEKE

KRVAVI BOŽIĆ 1920. GODINE

D'ANUNZIJEVA „REGENZA ITALIANA DEL CARNARO“

U ponedjeljak, dne 30. augusta 1920, u večer, bilo se u riječkom kazalištu »Fenice« sakupilo mnoštvo ljudi, većinom žena i ardit. Uzbudjenost u dvorani bila je vrlo velika. Raspravljalo se, vikalo, galamilo u sav glas. Vidjelo se, da je nešto »u zraku«. I uistinu, već se od nekoliko dana prkosili uokolo nekakvi čudni glasi: po ulicama i na trgovima šaputalo se o nekoj navali, što je komandant d'Annunzio spremao protiv Jugoslavije. Govorilo se i o okupaciji Sušaka, Bakra, Kraljevice i Bitoraja...

Zato se je one večeri i s vanredno velikom napetosti čekalo, što će Komandant u tom pogledu da izjavi. Napetost je postigla svoj vrhunac, kad je Komandant, tačno u devet sati, stupio na pozornicu i poslao običnih eja, eja alala! i jedne odsvirane himne uzgo da govori. Medjutim Komandant nije te večeri dao nikakvih izjavi ratnih izjavi. On je samo pročitao Statut takozvane »Regenze italijane del Carnaro«. Videći da ne može postići aneksiju, zbog koje je bio došao na Rijeku, d'Annunzio je zasnovaio u Italijansku »regencu«, koja je imala biti kao nekakav most k budućoj aneksiji Rijeke Italiji.

No već odmah na početku toga Statuta stajao je, da će se Rijeka svim svojim silama i »do skrajnosti« boriti protiv svakoga, koji bi joj htio osporiti teritorijalnu vezu s Majkom domovinom. Tu je dakle izričito rečeno, da Rijeka, odnosno d'Annunzio, ne će pristati ni na kakvo rješenje, koje bi išlo za tim, da se Jugoslaviji ustupi Učka s istočnom istom, budući da bi u tom slučaju Rijeka bila sa kopnene strane sasvim odrezana od Italije.

Što više, d'Annunzio je u onom svom Statutu jasno izjavio, da Rijeka ima pravo na jednu sigurniju obrambenu granicu takodier i prema istoku... a zna se, da je on više puta napomenuo, da bi ta granica imala da seže do Bitoraja, pa sve niže do Smrke, onkraj Kraljevice.

Osim tog Statuta je u glavnom i određivao i granice te »Regence«. Riječki »Corpus separatum« imao je da bude jezgra te nove prelazne države. Niemu će se, izim teritorija na istoku (Sušaka, Bakra itd.) prisajediniti i otoci Krk, Rab itd. i sve one izvanjske valjda istarske općine, koje budu »od svoje volje« pristale uz spomenutu »Regencu«.

Sjutradan, 1. septembra opet sastanak u kazalištu »Fenice«. Ovaj put našla se tu na okupu vojska, kojoj je d'Annunzio držao jedan od svojih običnih plamenih govora, gdje je pozvao legionare, neka se organizuju i neka budu spremni... Kad je spomenuo, kako njegovi legionari mogu već i sada mirno da prolaze preko Delte i preko Sušačkog mosta, svi su mu odobravali i poklicima svojim davali oduške svojem zanosu i želji, da se maršira protiv »neprijatelja«, t. j. protiv Jugoslavije.

D'Annunzijske glasilo »Vedetta« d'Italia, dan je na dan glodala na tome Statutu, a godišnjica dolaska d'Annunzia i njegovih legionara, bacila je također nešto ulja u tu arditu vatru.

Dne 22. septembra obrazovana je prva provizorna vlada »Regence del Carnaro«. D'Annunzio je za sebe zadržao ministarstvo inostranih djela, a Nino Host-Venturi liscu narodne odbrane.

Nekoliko dana prije toga sastali se u Aix-les-Bains-u ondašnji italijanski ministar predsjednik Giolitti s predsjednikom francuske republike Millerandom i tu se među ostalim zaključilo, da će se riječki i opće jadransko pitanje riješiti sporazumno izmedju Italije i Jugoslavije. Na Riječi se javno govorilo i pisalo, da će i ta pogodjanja biti bez uspjeha. To su, razumije se, govorili i pisali u prvom redu d'Annunzijski legionari, fašisti i neki riječki, već od prije poznati aneksionisti. Veliki dio građanstva: Slaveni, Zanellijanci i mnogi drugi, držali su se više manje po strani, pasivno. Medju rođenim Riječanima bilo ih je najviše, koji su željno očekivali »bilo kakvo« rješenje, da se već jednom oslobode muka, što im ih je zadržavalo ovo strašno iznimno stanje.

U tom iščekivanju potekao je cijeli oktobar 1920. Uto se pročulo, da će se izravna pogodjanja izmedju jugoslavenskih i italijanskih delegata doista vršiti i to već početkom novembra u Sv. Margeriti Ligurskoj.

I zaista, jugoslavenski su delegati: Vesnić, Trumbić i Stojanović imali malo zatim u Rapallu u Villi Spinioli svoj prvi sastanak s delegatima Italije: sa Sforzom i Bonomijem. Bilo je to u ponedjeljak, dne 7. novembra... A tri dana prije, u noći izmedju 3 i 4. novembra d'Annunzijski su ardit kriošom okupirali Sv. Marko, otočić na ulazu u kanal Maftempo, i tamo se utaborili.

D'ANNUNZIO NE ĆE DA PRIZNA RAPALSKI UGOVOR

U sljednici od srijede (10. novembra) koja trajala od 4 i 6 sata poslije podne od 9 i četvrt u večer, postignut je u Rapallu izmedju obje delegacija sporazum i određene granice.

Sadržaj je ugovora poznat. Italija dobiva Snežnik i Učku, Postojnu, Idriju, Cres, Lošinj, Lastovo i Zadar. Od Istre Jugoslavija dobiva komad kastavске općine s Kastrvom, osim toga joj ostaje Sušak, luka Baroš, otoci Krk i Rab i osim Zadra i Lastova sva Dalmacija.

Što je pak do Rijeke, ona postaje prema četvrtoj točki ugovora slobodna i nezavisna država, a Italija se i Jugoslavija obvezuju, da će njezinu nezavisnost čuvati za sva vremena. (in perpetuo!).

Dne 12. novembra, u isti dan, kad je taj ugovor potpisan u Rapallu, izdala je provizorna vlada »Regence del Carnaro«, proglas na narod, u kome izjavlja, da ne prizna pravo delegatima Italije i Jugoslavije, da odlučuju o teritoriju i granicama »Regence«, bez saslušanja njezinih delegata.

U istom se proglasu napominje nadalje, da je »Regenza italiana del Carnaro« osnovana tek zato, da se ostvari aneksija Rijeke Italiji to više, što je pučanstvo Rijeke izrazilo želju za aneksijom već u skupštini od 30. oktobra 1918. a sada je odlučilo da nastavi borbu sve dotle, dok se ona njezina želja ne ostvari. Što je pak do granice Italije, ona mora da teče historičkom »napoleonskom linijom«. Snežnik - Risnjak - Travnik - Tisovac - Slavica - Bitoraj - Viševica - Konsuleva - Medvjedjak - Smrika - otok Sv. Marka i kao nastavak otoci Krk i Rab.

Istoga dana javile su novine, da su d'Annunziu vjerne ratne ladje izišle iz luke i krenule nepoznatim pravcem. Istodobno su se i određeni legionari pomakli više prema sjeveru, dok je sjutradan, u nedjelju, 14. novembra javljala »Vedetta«, da su riječke trupe zauzele otoke Krk i Rab i brdo Luban poviše Rijeke. U jednoj službenoj obavijesti, što je izišla toga istoga dana, pisalo je, da su otoci Krk i Rab okupirani na želju općinskih zastupstva gradića: Krka i Raba.

Od ovoga časa započinje još oštrija kampanja protiv rapalskog ugovora. Riječka »Vedetta« prednjači, a pomažu joj naročito tršćanske novine: »Popolo di Trieste«. Uopće tršćanski i istarski Talijani i Talijanaši gotovo su svi na strani d'Annunzijske. Neki su od njih pritekli k njemu i javili se kao dobrovoljci. Drugi su pak kriomčarili na Rijeku, naročito po moru, živeći i žiru u živom propagandom kušali, da za d'Annunzia predobiju što više časnika i momčadi redovite vojske.

Vrhovnim zapovjednikom svenkupne italijanske redovite vojske u Julskoj Kraljini bio je već otprije imenovan general Caviglia. On je dne 18. novembra imao sa d'Annunzion sastanak u jednoj vili na Kantridi. Tom zgodom predao je general d'Annunziu prepis ugovora, što je bio sklopljen u Rapallu.

D'Annunzio je primio taj dokument uz napomenu, da to čini samo zato, da ga uzimogne proučiti. O predaji grada nije dako bilo tada ni govora... Dva dana zatim uručio je d'Annunziu rapalski ugovor sa potpisom ministra inostranih djela, Sforze.

Dne 25. istoga mjeseca dva su se riječka delegata, od kojih jedan bijaše poznati Host-Venturi, sastala u Trstu, u Hotelu Savoia, s generalom Cavigliom i predali mu dvije note, kojima vlada »Regence« odbija u cjelosti rapalski ugovor.

To se dogodilo dva dana prije nego što je rimski Parlament taj ugovor ratificirao.

PRIPREME ZA OTPOR

»Vedetta« sve više uspaljuje duhove svojim plamenim člancima, d'Annunzio svojim ostrim govorima.

Dne 1. decembra, zapovjednik mornarice, A. Foschini javlja d'Annunziu, da će se počevši od 10 sati unaprijed toga istoga dana »blokirati« Rijeka i sav njezin teritorij, što ga protuzakonito drže legionari u svojoj vlasti.

Evo što je nato odgovorio d'Annunzio, komandantu ratnih ladja, koje su imale da provedu blokadu:

»Ođani mornar, Gabriele d'Annunzio, pozdravlja lijepe galije Italije, koje mora da su vrlo tužne, što se nalaze pred Rijkom, a ne pred Splitom. Svim mornarima Italije: eja! eja! alala!«

Istoga dana, 1. decembra, general Caviglia pozva d'Annunzia, da u roku od 24 sata isprazni otoke Krk i Rab i sve teritorije, koji ne pripadaju riječkoj državi.

D'Annunzio odgovori na ovaj ultimatum: »Gospodine Generale! Vi zaboravljate, da je u svoje vrijeme moj kapetan Zolli bio počašćen, da vas upozori, da ću okupirati otoke. Onda je Vaše držanje bilo sasvim drukčije, nego li proglasi iz Vašeg današnjeg naloga.

Ne pripoznajem Vaš auktoritet.

Otoke ću držati.

Očekujem, da pošaljete svoje ljude, da odonud protjeraju moje Legionare. Vaši ljudi biti će dočekani, kako treba...

Istodobno je d'Annunzio zatražio od rimske vlade, da se izjavi, dali se ona slaže s nalogom generala Caviglie, budući da bi u tom slučaju on, d'Annunzio, morao da smatra taj nalog kao »casus belli«.

U nedjelju, 5. decembra, saopćio d'Annunzio na javnoj skupštini, da se je guverner Dalmacije, admiral Millo, stavio na stranu rimske vlade veleći: — Ja slušam... — A ja, nadoda d'Annunzio, ne ću da slušam.

Obruč, što steže Rijeku s kopna i s mora, biva sve tješnji. Ali se događa i to, da pojedine ratne ladje pribieguju k d'Annunziu i povećavaju broj njegovih jedinica.

Uzbudjenost na Rijeku raste sve više i više. Glad, oskudica pritište sve jače, a mnogo uznemiruju i glasine, što dolaze iz Bakra o sakupljanju jugoslavenskih i Wrangelovih četa. U stvari je bilo to, da je u Bakar bilo stiglo nekoliko transporta ruskih bjeGUNaca, koji su gotovo svi bili vrlo izglednjeli i zaraženi tifusom i drugim bolestima.

Prolaze dani. U zalivu se vrši blokada, zadržavaju se ladje, pa i one, koje putuju u Bakar. Inače general Caviglia ne poduzimlje nikakve naročito oštrije mjere. Bit će, da se je nadao u mirno rješenje sukoba. U tom smislu nastavljaju se diplomatski pregovori, koji su izmedju 18 i 20. decembra bili osobito živahni. U ovaj posljednji dan, general je Caviglia upravio na d'Annunzia pismo, gdje traži od njega 1. da isprazni otoke Krk i Rab; 2. da kraljevskim ratnim ladjama pusti slobodan izlazak iz luke; 3. da otpusti sve čete i odrede, koji nisu sastavljeni od riječkih građana.

Odgovor na ovaj ultimatum glasilo je: Komandant Gabriele d'Annunzio obzirom na to, što se oko teritorija Regence s kopna i s mora podržava blokada, koju ne opravdava nijedno načelno pravo:

te obzirom na nalog vrhovnog komandanta kraljevskih trupa u Julskoj Kraljini od 20. decembra 1922. nalaže: Na čitavom teritoriju kopnenom i na otocima »Italijanske Regence del Carnaro« proglasuje se ratno stanje i to počevši od ponoći 21. decembra 1920. Istoga dana izišla je naredba protiv spijunaže. U naredbi se ističe, da će se »neprijateljem« smatrati svak, tko se bude riječima ili inače pokazao protivnikom riječke »stvari«.

Smrtna će se kazna izvršivati smjestu. Pripreme za otpor bile su u svom jeku. »Ministru« rata, Hostu-Venturi, bila je povjerena i policija nad gradom i okolicom. Prva je njegova naredba bila namijenjena strancima, koji su u tri dana imali da ostave grad, inače će biti »silom prebačeni preko granice...«

Zatim su slijedile naredbe o zatvaranju javnih lokala i privatnih kuća, i tako redom.

Tako je protekao dan 23. decembra.

KRVAV BOŽIĆ

Na badnjak, do dva sata poslije podne, bilo je u gradu dosta mirno. Tek oko dva sata i 60, kad su se počele bliziti luci ratne ladje predvodjene dreadnoughtom »Andrea Doria«, počela je uzbudjenost da raste. Svak se pitao: — što će sada da bude?

Medjutim brodovi se udaljili, no uzrujanost nije popustila, jer se baš u taj mah počele da šire glasine o nekakvim krvavim okršajima na periferiji grada.

Ljudi se uplašeni pitali:

— Što? Zar Italija hoće da pobije svoje vlastite sinove? Ta i isti Hrvati su nas poštediti!...

I doista, regularne su trupe oko pet sati poslije podne otvorile vatru iz pušaka. Legionari odgovorili, i krvavo se kolo započelo. Do većeg sudara došlo je na Kantridi i na Skurinijska. Otuda se bitka protegla sve do mora.

Ratni izvještaj toga dana (24. decembra) veli, da obzirom na trajanje i žestinu bitke

gubici riječkih trupa nisu osobito teški, svakako su kudikamo manji od gubitaka, što ih je pretrpio protivnik. Zarobljeni smo, veli izvještaj, i vojnika, kojih broj nije se mogao da ustanovi... (Sve u stilu pokojnoga Höfiera!...)

»Vedetta« je sjutradan pisala, a kasnije su to potvrdili i drugi, kao na priliku časnik Federico Botti u svojoj knjizi »Natale di sangue«, da su gotovo svi ti zarobljeni regularni vojnici bili sasvim pijani.

Oko devet sati u večer borba je popustila.

U noći su zapažena neka kretanja onkraj Rečine. Bojeći se da ne bi odonud uslijedio napad, d'Annunzio dade znak, da se bace u vazduh svi mostovi. Prva ova dva mosta prsla su u zrak oko 11 sati u noći.

Prasak, što je pri tom nastao, bio je upravo užasan; neke se kuće napola srušile, a neke su vrlo oštećene. Bilo je pri tom i ranjenih.

Sjutradan, na Božić, priličan mir. Regularne su trupe očitobile zapovijed, da obzirom na svečanost dana, ne napadaju. Ali d'Annunzio ne miruje: on puca u svijet jedan proglas za drugim, jedan oštiji i plameniji od drugoga.

U nedjelju 26. na Stjepanje, regularne trupe započeše i opet ofenzivu, i to na bojnoj liniji: Skurinj — more. Na tom čitavom frontu vode se žestoke borbe. Regularne trupe, zaštićene artiljerijom, napadale su kroz čitav jedan sat, ali su Riječani, kako veli dotični izvještaj, sve njihove napadaje odbili. Borba se protegla i na cestu, što vodi u Zamet. Toga jutra zarobiše Riječani do 200 vojnika, medju njima 3 viša i 7 nižih časnika.

Poslije podne otvorila je vatru i ratna ladja »Andrea Doria«, a s njome i druge manje ladje. Nekoliko hitaca pogodilo je i guvernerovu palaču. Jedna je trijeska pogodila i samoga d'Annunzia i ranila ga u glavu, našto se je on sklonuo u kuću načelnika Giganta.

Zanella mu je to zamjerio, veleći, da takova šta ne bi bio učinio Garibaldi...

Taneta s ratnih ladja pogodila su i nekoliko građanskih lica, od kojih su neki i podlegli ranama.

Tako se svršila ta bitka od 26. decembra, bitka što je »Vedetta« nazivlje: »La grande offensiva...« Pobjeda je toga dana bila na strani Riječana. Što je »Vedetta« i vrlo krupnim slovima potvrdila: »La battaglia del 26 dicembre vinta dalle nostre truppe!«

Ponedjeljak, 27. XII prošao je u glavnome dosta mirno. Toga je dana na Rijeku proglašen prijevrat. Smrtne su se osude imale da izvršuju smjestu, bez priziva.

U utorak, 28. nezatni okršaji, ali u noći ratne ladje pucaju oštro na grad. d'Annunzio vidje, da se ne će moći dulje da drži, pa je već u ponedjeljak, 27. započeo da pregovara. Posrednik je ovog puta bio načelnik Gigante. On je ujedno s Hostom otišao na ratni brod »Dante Allighieri« i zamolio zapovjednika broda, Foschina, da bi posredovao kod generala Caviglie. Iznio je uvjete, koje je Foschini pronašao umjerenima, i on ih je saopćio generalu Ferrarimu u Opatiji. Mjesto odgovora ponovi se u noći bombardman. Gigante i Host odoše opet na brod »Dante«, gdje im Foschini izjavi, da je general Ferrario spreman, da primi riječke delegate sjutradan u 8 sati u jutro.

U utorak, u 8 sati u jutro, sastali se Gigante i Host s generalom Ferrariom u Opatiji. »Poslani smo — reče delegati — da vas upitamo, kanite li uistinu bombardovati grad? Za slučaj, da vi to u istinu namjeravate, mi ćemo pozvati građanstvo, da se izjavi, dali je voljno »uprijeti se ili ne«.

General Ferrario odgovori, da je »obio« nalog, da sjutradan, u 9 sati u jutro započne s bombardmanom i to iz topova kalibra 305 i s drugom, kopnenom teškom artiljerijom.

Nato se oba delegata vratiše na Rijeku, gdje su d'Annunziu saopćili, što im je general kazao. Malo iza toga sastala se u kući staroga dra. Grošića vlada »Regence«, i tu je odlučeno, da se Gigantu i Hostu dade punomoć do mogu nastaviti pregovaranja s generalom Ferrarijom, a sam je d'Annunzio izjavio, da će vlast, što mu je riječko građanstvo predalo dne 12. septembra 1919. izručiti novoj vladi, koja ima da se izabere.

Pregovori započeše u Opatiji. Kroz to vrijeme nije se pucalo ni s mora ni s kraja. — Primirje...

Dne 31. decembra, u petak potpisan je izmedju obje ratujuće stranke mir uz ove uvjete:

1. Legionari moraju svi da izidju iz grada.

2. Sve bojne i trgovačke ladje, silom zadržane, moraju da izidju iz luke.

3. Otoci Krk, Rab i sv. Marko treba da se isprazne.

U narednim tačkama bilo je pobliže utanačeno, kako će se gore navedene operacije, da izvrše.

Dne 5. januara obrazovana je nova vlada pod predsjedništvom dra. Antuna Grošića.

Iz dana u dan odlazili su legionari u domovinu. U isto vrijeme napuštale su luku i pojedine bojne jedinice, što su u toku od godine dana dezertovale.

U utorak, 18. januara ostavio je Rijeku komandant Gabriele d'Annunzio, V. C. E.

Rat za fotografa: dok se jedni skrivaju iza zida i bijesno bacaju bombe, drugi otraga s konja mirno gledaju, kao da ih se — fotograf ne tiče...

MUSSOLINI I GIOLITTI PROTI D'ANNUNZIA

INTERESANTNA OTKRIĆA JEDNOG ISTAKNUTOG RIJEČKOG LEGIONARA I JEDNOG MINISTRA IZ GIOLITTIJEVOG KABINETA

Pred par godina je izašla u Parizu knjiga pod naslovom »Mussolini — la leggenda e l'uomo«, koju je napisao Alceste De Ambris, ugledni talijanski politički emigrant, antifašista. Mussolini je u toj knjizi demaskiran. Iz te knjige donosimo jedno poglavlje, u kojem se govori o Mussoliniju i D'Annunzijevoj riječkoj akciji. Napominjemo, da je De Ambris vrlo kompetentan, da o ovim stvarima govori, jer je bio lična prijatelj D'Annunzija. Za vrijeme okupacije Rijeke De Ambris je zauzimao jedno visoko mjesto (čini nam se bio je šef kabineta D'Annunzije), a poznaje lično i izbliza i Mussolinija.

Često se ističe, da je D'Annunzijeva akcija bila dogovorena s talijanskom vladom, a poznato je, da su je i fašisti podupirali, pa je zato ovo što De Ambris piše malo nevjerojatno. Ali da Mussolini nije trpio D'Annunzija, to je takodjer istina, jer je D'Annunzio imao ambicije, da u Italiji postane ono, što je danas Mussolini.

U prvo vrijeme poslije rata Mussolini je brodio bez kormila i bez busole, dešperat, bez sredstava. U martu 1919. osnovao je u Milanu fašističku organizaciju, imao je velike planove, ali organizacija nije mogla napredovati bez novaca; isto tako i njegov list »Popolo d'Italia« nalazio se je u stisci i nije bilo izgleda na bolje. 12. septembra 1919. D'Annunzio je izvršio svoju »Marcia di Ronchi« i okupirao Rijeku. To je dalo povoda Mussoliniju, tom brodu bez kormilara i busole, da baci sidro u vodama kvarnerskim. Njegov grabežljivi instinkt upozoravao ga je, da bi se tu dalo nešto opljačkati. I doista, — on je Riječko pitanje odmah počeo da »komercijalizira« i opljačkao je 300.000 lira, koje su kroz njegov list »Popolo d'Italia« bile sakupljene kao fond za riječki pothvat D'Annunzije. Ovom pljačkom, koju je izvršio u novembru 1919. pokriveni su troškovi za prvu nesretanu kandidaturu Mussolinijevu u milanski kolegij, kad je dobio jedva 4000 glasova, i spasio se je od gotove propasti »Popolo d'Italia«. Taj je je »posao« iznesen pred javnost nekoliko mjeseci iza toga u listu »Avanti!« Mussolini da se nekako izvuče iz te neugodne afere morao je D'Annunzija zamoliti, da tu stvar nekako zataška, što je D'Annunzio učinio s razloga, koje je lako razumjeti, ako se uzme u obzir, da je »Popolo d'Italia« u ono vrijeme bio jedini list, koji je bez rezerva podržavao pitanje Rijeke. D'Annunzio je doskora osjetio Mussolinijevu zahvalnost...

Dne 20. septembra bio je ratificiran u Rapallu onaj ugovor, kojim se je imalo urediti jadransko pitanje, time što je Italija napustila da i dalje traži Dalmaciju, osim Zadra, te prepuštanjem Jugoslaviji jednog dijela riječke luke. Neću da ovdje obnavljam stare diskusije, nego ću jednostavno reći ovo: taj je ugovor savršeno odgovarao političkim direktivama Giolittija, ondašnjeg predsjednika vlade — te Sforze, ministra vanjskih poslova.

I baš zato, jer je odgovarao direktivama Giolittija i Sforze, Rapalski ugovor nije mogao odgovarati direktivama Gabriela D'Annunzija. D'Annunzio je, kako znamo, ustao protiv tog ugovora.

MUSSOLINI PRISTAJE NA RAPALSKI UGOVOR.

Mussolini je, naprotiv, našao taj ugovor prihvatljivim, te je u tom smislu napisao nekoliko članaka u »Popolo d'Italia«.

Ovim svojim prihvatanjem Rapalskog ugovora, Mussolini se je jednim udarcem riješio i odrekao svojeg dotadanjeg držanja u pitanju Jadrana i svega onoga, što je dotle činio, od 1918., kad je u milanskoj »Scali« organizirao onu demonstraciju protiv Bissolattija, kojega je okrstio »podlom izdajicom«. Prije Rapalskog ugovora Mussolini je za Rijeku i Italiju tražio mnogo više nego li joj je određeno tim ugovorom.

Treba spomenuti, da je jedan od razloga, koji su rukovodili D'Annunzija u njegovoj intransigenciji i nepopustljivosti, bio u tome, što je on znao, da postoji jedno pismo grofa Sforze, koje je pismo bilo neke vrsti tajnog kodicila vezanog na Rapalski ugovor. Tim Sforzinim pismom bile su Jugoslaviji priznate znatne koncesije u riječkoj luci, što je po mišljenju D'Annunzija za-

Mussolini je 1920. ovakva izgledao

dimalo u bitnost ekonomske budućnosti Rijeke.

D'Annunzio je odmah javio tekst ovog tajnog pisma Mussoliniju, ali držanje Mussolinijevo se ipak nije promijenilo. Kad je pak Mussolini koncem oktobra 1920 bio pozvan na razgovor od D'Annunzija, da pretresu tu stvar, on je u posljednji moment izbjegao tom sastanku, uputivši se u Rim mjesto na Rijeku.

MUSSOLINI ODBIJA D'ANNUNZIJEVU MOLBU ZA POMOĆ.

U decembru 1920., dok se je blok kraljevih trupa stiskao oko Rijeke — D'Annunzio je bio uputio Mussoliniju jednog emisara, tražeći od njega i njegovih fašista jedan akt aktivne solidarnosti, da ga pomognu onako, kako su mu u svoje vrijeme obećali, u slučaju, da na D'Annunzijeve arditite bude izvršen napadaj oružjem. Ali Mussolini se je izvukao rekavši emisaru:

— Komandant D'Annunzio želi dakle, da se digne revolucija... Ali može li on meni garantovati, da će radnici po revoluciji raditi 12 sati na dan?

Emisar, začudjen, napomene, da ne vidi nikakve veze između radnog vremena u tvornicama i opasnosti, koja prijeti Rijeku, te nadoda, da D'Annunzio ne traži revoluciju, nego samo jedan energičan gest u obranu riječke stvari... Ali uzalud. Mussolinija sve to nije moglo dirnuti, on je ostao hladan i nije ništa obećao.

Par dana zatim Rijeku je bila napadnuta i bombardovana, a da od strane Mussolinija i njegovih fašista nije učinjen nijedan pokušaj protesta. Pa jasno je: Rijeku za Mussolinija nije bila karta povoljna za njegovu političku igru prema Giolittiju, nego naprotiv, postala je elemenat, koji mu je samo smetao. Mussolini je Rijeku i njezinu sudbinu prepustio na riješenje Giolittiju.

Giolitti, — evo, taj čovjek mogao je jedini da rasvijetli tajne motive, koji su djelovali na Mussolinija, da je od najbjesnije dalmatomanije postao u pitanju Dalmacije i Rijeke najveći odricatelj.

Poznato je već svima, kako je Mussolini 1915., plaćen od Francuske, učinio »salto mortale« i iz neutralizma prešao u intervencionizam i poveo kampanju za stupanje Italije u rat na strani Antante. Giolitti samo — a možda i Sforza — mogli bi kazati, koliko je plaćeno Mussoliniju, da je pristao na Rapalski ugovor i da nije za »Krvavi Božić« došao sa svojim škvadrastima D'Annunziju u pomoć. Jedan, koji ga poznaje dobro — prof. Carlo Fazzi — napisao je, da je izvor lične borbe Mussolinija protiv grofa Sforze sigurno u tome, što Sforza može da dade dokumentovana svjedočanstva o Mussolinijevom držanju prema Riječkom pitanju. Ali Giolitti nije o tome govorio, možda i zato, da ne ispovijedi i svoju veliku pogrešku, a Sforza ne će govoriti, jer se smatra obavezanim na šutnju o tajni, koja nije samo njegova.

GIOLITTI JE STVARNO PODIGAO FAŠIZAM NA VLAST.

Drži se, da je nova faza u političkoj sreći Mussolinijevoj vrlo svih njegovih daljnjih uspjeha baš u njegovom držanju prema Riječkom pitanju, u njegovom trgovanju s Giolittijem.

Od toga vremena datira drugačije držanje Giolittijeve vlade prema fašizmu i omogućava mu razvoj. Koncem 1920. najveći fašisti dobivaju oružje od Giolittija i bivaju obilno finansirani od njegove vlade. U državnim izborima 1921. fašistički kandidati bili su uključeni u službene liste.

Giolitti je bio preuzeo vladu, da riješi dva pitanja: pitanje Rijeke i pitanje boljševizma u Italiji. Za Rijeku je od Mussolinija dobio pristanak za navalu na D'Annunzija i

za »Krvavi Božić« 1920. Tu je pristajanje fašizma bilo pasivno. U pitanju boljševizma saradnja fašizma postaje aktivna i Giolitti uzimlje na sebe obavezu, da će fašiste snabdjeti oružjem i finansijskim sredstvima.

Giolitti se je zavaravao, da će s vremenom, kad mu više ne bude služio, moći da likvidira fašizam. Ali stari lisac se je prevario u računima. U posljednjim godinama svog života on je osjećao svu grozu saznanja, da je na grudima odgojio fašističku zmiju. To je bila njegova kazna.

ŠTO PRIČA JEDAN MINISTAR IZ GIOLITTIJEVOG KABINETA.

Juda fašistički, Mussolini, je za svoje držanje u pitanju Rijeke i Jadrana dobio novčanu nagradu, onako, kao što je dobio od Francuske za ratnu kampanju 1915. godine. Emilio Lussu, bivši poslanik u talijanskom parlamentu i politički vođa sa Sardinije pričao je:

»Ovo što pričam doznao sam od jednog ministra iz Giolittijeve vlade, u doba bombardiranja Rijeke u decembru 1920., s rezervom, da niko ne otkrije njegovo ime. Mogu garantirati, da se radi o poštem čovjeku, koji je apsolutno nesposoban, da izmisli klevetu, pa na koga god se odnosi. On je bio svjedok ove scene.

Giolitti je bio spremio bombardman Rijeke u najvećoj tajnosti. Niti njegovi kolege iz kabineta nisu znali ništa, pa niti Bonomi, ma da je bio ministar rata. Ali dan prije određenog bombardmana, Giolitti je osjetio potrebu, da sazove ministarski savjet, da svoje ministre ipak informira o svojoj odluci i da dobije pristanak. Svi ministri su pristali na ono, što je Giolitti zamislio, ali nekoji su izrazili svoju bojazan pred unutarnjim komplikacijama, koje bi mogle nastati.

— Što će na to fašisti?

— Fašisti — rekao je na to najvećim mirom i sigurnošću Giolitti — ne će se ni maknuti.

— Ali Mussolini?...

Stari Giolitti je slušao, a lice mu je bilo kruto, tek zapažao se je na njemu posmjeh lukavosti. Nije odgovorio ni riječi, kad se je spomenulo ime Mussolini, ali jednim gestom nijeme riječnosti podiže jednu kuvertu, da je dobro vide svi ministri. A oni su razumjeli — latinski i svaka je zabrinutost nestala.

Mussolini je strpao u džep kuvertu. Što se njega tiče, Rijeku se je mogla slobodno bombardovati.

IMA I DRUGI DOKAZI, DA JE MUSSOLINI BIO PODUPRT OD GIOLITTIJA.

I bez obzira na ovo, može se sa sigurnošću tvrditi, da je između Giolittija i Mussolinija poslije Rapalskog ugovora postojao jedan sporazum, u kojem se je Mussolini obavezao, da se ne će brinuti za Rijeku, a Giolitti mu je to naplatio potporom iz državne blagajne za njegove fašističke podvige.

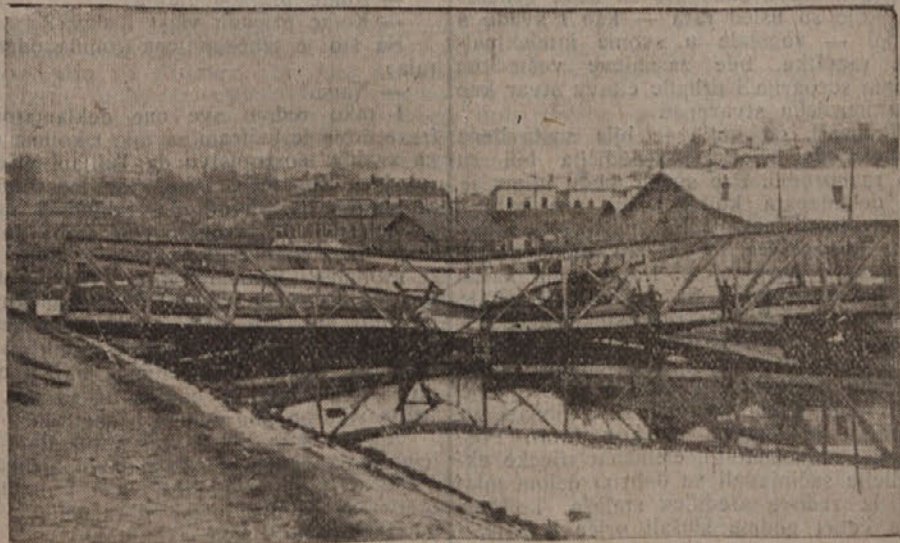
Kad je pak Mussolini došao na vlast on je nastavio u tom pravcu i upotrijebio je svoje izdajstvo. Rijeku je pripojena Italiji nije postala Slobodnom Državom, kako je bilo zaključeno rapalskim ugovorom. Ali tom činjenicom Rijeku je prošla mnogo gore, nego li bi bila prošla, kad bi bilo uvaženo ono tajno pismo grofa Sforze, kojim pismom se je priznavalo Jugoslaviji pravo na Deltu i luku Baroš.

Mussolini je ipak imao obraza, da u talijanskom parlamentu inzultira grofa Sforzu (odsutnog!), kvalificiravši ga lašcem i izdajicom.

Ali Sforza nije lagao nikome i nije subjektivno izdao nikoga, jer nije učinio ništa drugo, nego je samo proveo svoj program, koji je bio inspirisan duhom pomirljivosti s Jugoslavijom, pa makar i pod cijenu teških žrtava.

Za mene i za sve one riječke legionare, koji se nijesu iznevjerili svojim idealima, za koje su se borili, ako postoji lažac, taj je Mussolini, a ako postoji izdajica, taj možda biti jedino i isključivo Mussolini.

To je istina, koju želim glasno da kažem — ja legionar riječki — i ako su to zaboravili mnogi riječki legionari, koji su prešli u službu izdajnika. Pa i sam Gabriele D'Annunzio izgleda da je zaboravio, da su mrtvi »Krvavog Božića« 1920., koji počivaju na groblju u Kozali, žrtve izdajstva Benita Mussolinija, kao i bratomorstva naredjenog od Giovanni Giolittija Alceste de Ambris

Krvavi Božić: Sušačko-riječki most preko Rječine srušen od D'Annunzija

Barikade na riječkim ulicama za sukoba redovite vojske i ardita

TALIJANSKA SVJEDOČANSTVA O D'ANNUNZIU

GIOVANNI PAPINI I CARLO SFORZA O NAJVEĆEM TALIJANSKOM MEGALOMANU

Ko je Giovanni Papini naš čitatelj znadu. Taj najveći živući književnik Italije pisao je 1915 u reviji »Lacerba« (maja 1915) ovo što ovdje donosimo. Nikad nije niko oštrije i pravednije govorio o tom velikom frazeru i avanturisti.

Zivotariće Gabriele D'Annunzio — i neka bi mu dao Bog Judeja i Vojske — još kroz tri naraštaja, i govoreći do posljednjeg udisaja, kad će mu se pozlaćena usta napuniti gorkim morem, a mršavo mu tijelo pasti na dno među proždrljive morske pauke i lepljive meduze. Duša njegova neće blesnuti kao živa vatra u trošnome mesu, nego će kliznuti trepetom alhimijskih dragulja po hrapavoj površini oznojene pergamenta. A Italija će postati posljednja među nacijama: kupice komadiće obale, ili korice hljeba; po ulicama naroda, prisiljena da pere nečiste noge Albanaca, Hrvata i Levantinaca, ali će još uvijek tražiti, uz makarone i gltaru, svoju nasušnu porciju retorike, dar-mara, i bengalske vatre, prije nego što zasni u prijavnoj plati svojih sramota.

Kakva majka, takav sin. — pjesnik je dostojan svoga naroda. Gabriel, ne Vitorijo, danas je opunomoćeni vitez ove Italije neodređenih:

D'ANNUNZIOJEVO »PODRIGAVANJE«

Poznavao sam jednog starca — garibaldinac i on! — koji bi uvijek kadgod bi podrignuo dizao oči k nebu govoreći: »Neka i ovo ide na žrtvu Bogu!« Taj me čovjek sjeda, kad odbijem salu, na našeg sadašnjeg zastavnika Majke Italije: i on uvijek, kadgod mu naidje potreba da govori, ili da pjeva o kakvom događaju, ma i najsitnijem, upotrebljava gestove i riječi velikih svetaca, koji služe službu na visokom žrtveniku, sa gorama i morem u pozadini i širokim otvorenim nebesima povrh pomazane i osvjetlane glave. Zašto je Danuncio, zlatar visokog stila, mozajist nedostižive vještine, lingvist i literat i literarni kuhar izrednih i požudnih djakonijskih i napitaka, radi jedne kaprice koju mu niko ne spori i ne uskraćuje, osuđen da — u zamjenu za tolike blagodati — nikada duboko, ljudski i prisno, ne osjeti ono što bi htio da izrazi krupnim riječima i vrhovima superlativa?

VELIKI MAJSTOR — PRAZNE RIJEČI.

Kao što je libertincu zauvijek onemogućena prava ljubav, tako je ovome zlatoustu tisuće strasti uskraćena svaka iskrena strast. U njemu nema ništa stvarno velikoga, osim tog vječnog praznog naprezanja da pobijedi svoju vlastitu šturost i nemoć, i tugoba, koje se stalno dižu i nameću između ponosnih i kitnjastih forama osuđenih na poraz. Gdje bi deset ustreptalih riječi iz iskrenog srca i dubine duše bilo dosta da uzbude čitav narod, Danuncio ih troši na stotine, pokoravajući se diktatu receptivnoga mozga i navici kćenja virtuoze ruke. I tako se akcenat muške ljubavne strasti pretvara u pjevucke madrigale, konkretnost prisutnog časa kida se u otužno ponavljanje istorijskog i staračko-knjiškog priželjivanja, krik konvulzivnog pjesničkog uzbuđenja rasplinjuje se u litaniju slavljenih i pozajmljenih uzvika, molitva postaje pričom, i ona stranica koja je mogla da bude svjedočanstvom vijeka i trubom na zbor nije drugo do vježbanka kitnjastog stila i odličan primjer lošeg ukusa.

VELIKE NADE U D'ANNUNZIJU, KOJE SE NIŠU OSTVARILE.

Bilo je nade, prije više godina — u vrijeme bežanijske — da će bol, progonoštvo i godine, učiniti svoje, pa preporoditi gospara provincijalnih elegan-

sa, i od literata načiniti pisca, od pisca čovjeka, od čovjeka građanina. Bilo je nade, ali je nade prevarela. Ne govorimo o onoj teaterskoj, libretističkoj i filmskoj literaturi, fabrikovanoj za papir i mase, a potrebnoj za održavanje luksuza skorojevića i bonvivana. Ali je iz Francuske upravio, u više mahova, perijode i tercine nezahvalnoj Italiji, za koje je — naporedo s Kardučijem — htio da budu ritmički i rimovani poklič svih naroda i svih vremena. A te patrijotske kancone, po zvuku i po suštini, bile su ravne onim prvima. Isto tako, u doba Tripolitanske Ekspedicije, njegove »Pjesme s one strane mora« otkrile su jedino njegovo poznavanje municipalne srednjovjekovne istorije i umornost pjesničku. Ono što je već Kardučio radio, u časovima kad elan popusti, nagomilavajući i redajući imena iz istorije, uspomene i anegdote, to je sad, još u većoj mjeri, ponavljao Danuncio, invokacijama istorijskih događaja i ličnosti oko nepoetskog sadržaja, da bi prikrio siromaštvo ideja. I to se, u časovima žurnalističkog ganuća, smatralo remek-djelom istorijske i građanske epopeje!

RAT I GABRIELOVA TRUBA.

A kad je došao Veliki Rat, Danuncio je ponova dohvatilo i stavio na usta svoju već upotrebljenu trubu slavnog čicera, da francuskim riječima podmetnutim talijanskom izgovoru obnovi svoj patrijotski repertoar, svakome već dobro poznat, tako da je dosta bilo pročitati samo prve stihove pa ostalo izgovoriti naizust. Ipak su svi očekivali s oduševljenjem i nestrpljivošću povratak u domovinu famoznog zaljubljenika, vjerujući — vjerovatno — da će riječ Pjesnika, ako ne ultimatum Ministarskog Savjeta, biti znakom na uzbunu i rat protiv Njemaca. U odsutnosti Kralja i ministra, pošto su se prekonocli izmijenili glasovi o ratu i o miru, otkrivanje spomenika garibaldincima dobilo je odlučno političko značenje. Stari i jednostavni ratni poklič imali su, međutim, jače dejstvo i veću političku snagu od svih neodređenih i blijedih i zadimanih govorničkih fraza i parafraza.

D'ANNUNZIO NE OSJEĆA DOMOVINE.

Danuncio, nemoćan osjećanjem, ne osjeća ni domovine. Pa bar da punom svješću prihvatiti i ispovjediti svoju nemoć, — mogao bi biti veličinom i nadčovjekom i na drugi način. Ali je njemu stalo do tradicije i do pjeskanja. U Italiji ne postoji, doduše, ustanova »prvog pjesnika«, ili ovjenčanog pjesnika (»poeta laureatus«), ali postoji navika — od Rizorgijmenta na ovamo — da se neko smatra nekom vrstom građanskog i patrijotskog barda, kakav je prvo bio Prati, a pomalo Danuncio. Činilo se uopće, još do nedavna, da ko hoće da ga se prizna najvećim talijanskim pjesnikom, mora pošto-poto pisati rodoljubne ode i predavati literaturu u Bolonji. Danuncio — iz oholosti, ili iz računa, — nije htio da zna za Bolonju; ali se nije mogao odreći službe građanskog izvikaca, jer bi inače pao u očima važnih osoba, koje — na kraju krajeva — najviše kupuju i plaćaju knjige. Kako mu njegova korintska narav humaniste i kosmopolite, kao i njegova specijalnost radnika na pridjevi i epitetima, ne dopušta da ovu animálnu i sinovlju ljubav prema otečevstvu osjeća na siguran i neposredan način to se mora zadovoljiti da naduva obaze i da razglavi vilice, da lomi ruke i prevrće očima, te da proizvodi zvuke i šumove svake vrste, samo da bi prikrio unutarnji mir i neuzbudjenost svoga duha.

D'ANNUNZIO NEZNA NI TALIJANSKI.

Medju ostalim, Danuncio ne zna ni talijanski. I to nije tek glupa insinvacija. Danuncio poznaje, doduše, talijanske riječi, stare i nove, mrtve i uskrslje, meke i tvrde, riječi zaljubljenika i riječi strašne. Ali njemu nedostaje, i uvijek će mu nedostajati, genije i duh jezika. Nepogrješnom vještinom redja on i okuplja na jedno mjesto najredje adidjare našeg književnog govora, najblaglasnije i najmelodijoznije samoglasnike, najkitnjastije i najslikovitije epite. Ali ko je uistinu ovdje redjen, i ko ima u krvi mekotu stila najprisnijih Talijana, taj osjeća disonancu, zaparu, uslijenost, strani miris (mješavinu neke dekadentne grečstike i orijentalstva, Aleksandriju i Bizant), i sve to čini da nam se smuča. Ako se ne varam, Skarfoljo je već upozorio na ovo netalijanstvo talijanske proze. U svakom slučaju, ja ovo ponovno iznosim i utvrđujem, i sa više kompetence od napolitanskog Tatarina. Sasvim je drukčiji i drugo nešto, akcenat rasnih Talijana.

Majstori Domovine, u politici, zovu se: Dante, Makijaveli i Macini. Jedini koji su imali mušku i široku viziju, talijansku i evropsku, sudbine koja nas čeka. Pročitajte koju stranicu iz njih! U žustrome bljesu Dantea, u smirenome realizmu Makijavelija, u strasnome misticismu Macinija, naći ćete — pored

sve ogromne razlike trojice duhova — isto zdravije, iskreno i čisto, od kojega kod ovoga današnjeg proroka nema ni traga. Sa Danuncijem osjećamo penjanje, ne let, nerad — ne rad, pretjerivanje mjesto zanosa i strasti, naduvenost mjesto pučke jednostavnosti i prostote. Neosjećajući ništa od onoga što kaže, ili što mora da kaže, Danuncio se uzdiže i napinje do hiperbolizma i iscrpenosti.

ITALIJA JE ZADOVOLJNA OVAKVIM LJUDIMA.

— Tisuća! A u nama se radja svijetlost. Riječ je sjaj, — riječ je munja!... Mislio bi čovjek da smo posred stvaranja svijeta, dok se u stvaru radi o ekspediciji tisuće mladih pustolova, o jednoj avanturi koja se dobro svršila, upravo čudotvorno, uslijed čudnoga slučaja, koji nije uvijek ujedno i junastvo. Bilo je to ponavljanje ranijih pokušaja, samo sa većom snagom, sa više sredstava, i poduprtu sicilijanskom revolucijom, neuljudnošću i nesigurnošću trupa Franca II, i drugim ekspedicijama, odnosno saradnjom Kavurovom. Povijest našeg Rizorgijmenta još je uvijek u stanju hromolitografije, — ko hoće da dovede do

pravog slikarstva, moraće da postavi u pravu svijetlost i taj pothvat Tisuće i veličinu garibaldinaca. Ipak, dalo bi se i iz ovog garibaldijevskog »raid-a« izvući lijepa stranica za govornišvo, pogotovo u ovim burnim godinama; moglo se je naći nešto krepkih i toplih riječi za podvig koji je podozriro pratila cijela Evropa, — četicu svojeglavih u crvenim košuljama, a pred njima plavi, odlučni i srčani Arambaša. Ali je Italija bila i ovako zadovoljna, jer se ona navikla da uživa u onoj vrsti ljudi i u najtežim časovima svoga života, i da sluša o njima uz gitaru ili sa tribine.

KLASIČNIM PARAFRAZAMA NEDOBIVAJU SE RATOVI.

Samo što se riječima i klasičnim parafrazama ne dobivaju ratovi, za koje su potrebni teški topovi, veliki novci, i jaki ljudi. Možda bi Italija i bila spremna da uz zvuk troja prelazi Alpe i s baterijama metafora napadne na Beč. Ali bih ja, u ovim danima, rado dao stotinu Danuncija i sto tisuća njegovih govora za sigurnost da general Kador na ispod svoje kape ima ma i pola funte vojničkog genija.

Giovani Papini (1915). Preveo s talijanskog B. R. (»Nova Evropa«).

GROF CARLO SFORZA O D'ANNUNZIU

U svojoj knjizi »Zidari Savremene Evrope« grof Carlo Sforza, bivši talijanski ministar vanjskih poslova, koji je potpisao Rapalski ugovor, u jednom poglavlju govori i o D'Annunziju. To poglavlje nosi naslov »D'Annunzio ili literarno porijeklo fašizma«. Najprije Carlo Sforza tumači književnu pojavu D'Annunzija, prikazuju ga kao pjesnika potenciranog nacionalizma, pjesnika rata i krvi, a zatim govori o njegovoj riječkoj avanturi. Prenosimo taj drugi dio, jer je interesantan, naročito zbog toga, jer sve to govori Sforza, Talijanski državnik, koji je potpisao Rapalski ugovor.

Kad se svršio rat, došlo je poslije nekoliko meseci do Riječke ekspedicije. Smislili su je i pripremili drugi, a D'Annunzio joj se samo pridružio, i to u posljednji čas. Ali, Rijeku je brzo postala njegova — nešto ni nalik na ono što su Talijani bili zamislili, čak i oni Talijani, koji su D'Annunzija bili povukli da pade snjima.

Za mnoge Talijane, razdražene teškoćama koje su pripisivali samo zaslepljenosti saveznika, Rijeku je postala simbol pobjede. Odatle se prešlo brzo u drugu krajnost. Ako se izgubi Rijeku, kompromitovana je pobjeda. Sonino, koji je imao toliko lepih osobina, ali koji nije imao ni truna one proročanske dalekovidnosti koja je bila svojstvena Maciniju, predao je Londonskim ugovorom Rijeku Hrvatskoj, jer nikada nije pomišljao da će Hrvatska postati sastavnim delom zajedničke države svih južnih Slovena, koji su pripadali Austro-Ugarskoj. Pa i samu Austriju on je pretpostavljao da će biti tučena samo do izvesne mere. Ja sa puno razloga verujem da on nije isključivao mogućnost da bi Hrvatska, koju je on predvideo u svom Londonskom ugovoru, mogla sačuvati izvesne veze, bar dinastične, sa Monarhijom Habsburgovaca, koja je imala da preživi rat. Međutim, Rijeku, koju je Sonino bio prepustio Hrvatima, bila je neosporno talijanska. I pitanje Rijeke nije bilo za Talijane ono što i pitanje Dalmacije: dok je već od prvoga dana postojala u talijanskom javnom mišljenju struja, koja je savetovala da se Dalmacija ne anektira, za talijansku Rijeku bili su složni svi do jednoga, počev od Bisolattija, koji je, inače od samog početka rata važio kao pobornik politike prijateljstva i sporazuma sa Slovenskim narodnostima.

Ali, za D'Annunzija Rijeku je bila samo sredstvo, samo instrument: onako isto kao što je kroz sav svoj život prisvajao i najprotivječnije ideje savremenih pisaca, jer je tražio u njima samo materijala za svoje stihove. I ne samo to: Rijeku je postala njegovom pozornicom.

Nije nikakvo čudo što su nove generacije, koje su usled rata — kao i svuda u Evropi — zaostale u svome intelektualnom razviku, bile zasenjene veštačkim bojama scenarija i primile čitavu stvar kao neku herojsku stvarnost.

Elementi, od kojih je bila sastavljena D'Annunzijeva riječka ekspedicija bili su vrlo raznorodni. Pre svega među njima je bilo dekadentata koji su još pre rata u D'Annunzijevoj poeziji bili našli sebe: duhovi, koji su čeznuli za uživanjem, pustolovinama i osvajanjem. Pored ovih našao se i jedan siroviji, ali realniji element: to su bili oni što su ratu stekli zvezdice i navikli se na opasnost, pa im je bilo teško da se vrte svojim skromnim i slabo plaćenim poslovima. (Veliki deo revolucije u Starome Rimu izazvali su legionari po povratku iz kakvog dalekog rata). Posljednji i najneznatniji, element riječke ekspedicije sačinjavali su dobrim delom mladići iz redova srednjeg staleža, koji su pune četiri godine slušali priče o ratu, i kojima se sada, u njihovim sedamnaestim i osamnaestim godinama, pružila prilika da vide jedan takav rat, malen, ali živopisan. Kao uvek i svuda, i u ovoj avanturi bilo

je mladića nadahnutih čistim idealizmom. Ali, takovima se avantura brzo, više manje zgadila, i oni su jedan za drugim, ožalošćeni što to mogu da budu ljudi posle duhovnog razočaranja, napuštali Rijeku. Čitao sam dnevnik jednoga od njih; on je danas čovek koji bi, u slobodnoj Italiji, mogao da učini velike intelektualne i političke usluge svojoj zemlji. Ima mnogo tragedije u upinjanim toga mladića da sačuva veru uprkos sumnjama koje ga saletaju već početka, i u tome kako on najposle napušta Rijeku posle jednog razgovora sa D'Annuncijem, koji po poslednji put uzaludno pokušava da ga očara svojom neodoljivom rečitošću.

Što se tiče samog riječkog stanovišta, ono je bilo i ostaje tipljeno Talijansko, na način starih municipalnih gradova gde se strasno voli i mrzi. Najpre je s oduševljenjem primilo čoveka, koji mu se bio zakleo da će ga štiti od svake opasnosti slovenskog gospodstva. Kad je na Rijeku postalo jasno, da se talijanski i municipalni interesi grada mogu spasiti samo jednim rešenjem (koje sam ja formulisao) po kojem bi talijanski karakter grada bio zajamčen time što bi se od Rijeke stvorila slobodna, ali s Italijom savezna država, čija bi se, međutim ekonomska budućnost zasnivala na iskorišćavanju luke, a ovo bi bilo povereno jednoj zajedničkoj talijansko-jugoslovensko-riječkoj komisiji — svako je želeo da se taj plan izvede; ali niko to nije smeo da kaže, jer je sva vlast bila predana u ruke D'Annunziju. I dogodilo se ono što se kasnije desilo u većem opsegu u Italiji kad je fašizam došao na vlast: javila su se dva jezika: jedan trajni, koji je otkrivao da je već svakome postalo jasno ko su pravi branioi Rijeke; i drugi javni, koji je teatralnim, nadmenim i pompeznim stihom slavio i dalje sve ono što se u trajnosti i u najintimnijim razgovorima proklinjalo. Konačni rezultat je bio da je Reka, čiji je napredak (kao i napredak Trsta, uostalom) neminovno zavisan od srdačnog sporazuma sa Slovenom pozadinom, danas tužna ruševina, sa praznom lukom i kejevima obraslim u travu; ali, ne samo to: njeno stanovništvo upropašćeno je i moralno, jer je pod terorom jedne bande, tuđe svome mentalitetu, moralo ne samo da krije svoja osećanja, nego i da slavi i hvali idole, koji su mu se, posle kratkog perioda oduševljenja, duboko zgadili.

Bila je to generalna proba za ono što će se kasnije odigrati na mnogo široj pozornici, u Italiji. Isto onako kao na Rijeku, svi trikovi što ih je izmislila D'Annunzijeva mašta ponovili su se u Italiji, počevši od dijaloga između voda i naroda s onim zvučnim pitanjima:

- Kome pripada budućnost?
- Kome pripada Italija?
- Kome pripada vlast i slava?

Na što je izbezumljena gomila odgovarala:

- Nama!

I tako redom sve one deklamatorske fraze, koje je fašizam usvojio i kojima daje na znanje inostranstvu da Talijani više ne razabiru šta je smešno. Jer inostranstvo ne može da shvati da talijanski narod stvarno štiti, a da oni poklici treba da sakriju njegovo čutanje.

Talijanski kritičar Enriko Tovez, objavio je pre nekoliko godina jednu knjigu, u kojoj dokazuje da je D'Annunzio prepisao čitave stranice iz dela stranih pisaca. Pjesnička mašta D'Annunzije, bar u oblasti čulnoga, tako je bogata da ga ova optužba sigurno nije mnogo uznemirila. Ali, on sam bio je žrtva plagijata kojim nema ravnoga. Fašističko uzimanje vlasti u Italiji je najdoslovnija i najmanje originalna kopija bučne D'Annunzijeve poruke: njegove riječke avanture.

Može se bez preterivanja, reći, da Italija nije anektirala Rijeku, nego da je D'Annunzijeva Rijeku anektirala Italiju, fašističku, razume se.

ZANELLA — EPIZODA U BURNOM ŽIVOTU RIJEKE

Zanella

Kada je Ljudevit Kossuth g. 1842. prvi puta, — preko našeg Gorskog kotara i Lujzinskog cestom došao na Rijeku, ostao je zadržan pogledom na Kvarner. Opisujući svoje dojmove u »Pesti Hirap« iznio je, kako Madžarima treba, da čim prije sagrade željeznički spoj sa Rijkom, koja će biti baza za vezu Madžarske sa širokim svijetom; a željeznička pruga biti će trajna oaza koja će Madžarima osigurati, osvojenje one pustoši bregova, koje stoje između Madžarske i madžarskog mora. I stoga »Tengere Magyar«! (Na more, Madžari!)

Prema tome geslu vodila se sva politika Madžara, i sva nastojanja, da akviziraju Rijeku. U to ime falsificirali su i tako zvanu »Nagodbu« po kojoj je: »grad Rijeku i njegovo okruženje sačinjavaju posebno sa Ugarskom sv krunom spojeno tijelo« (separatum sacrae regni coronae adnexum corpus).

Ali da se učvrste na Rijeci trebalo je Madžarima ne samo da madžariziraju vezu sa Rijkom — željeznicu već je trebalo da i Rijeku sa pomorstvom madžariziraju. Čim je madžarska vlada učvrstila svoju vlast preko svog guvernera na Rijeci, započela je sustavnom madžarizacijom. Najprije je istisnula iz Rijeke »vaki trag hrvatstva«. Uvela je malo po malo madžarske ili madžarsko-talijanske škole, pomadžarila sve urede. Koncentrirala svu izvoznu trgovinu. Subvencionirala i finansirala je parobrodarska društva, javna skladišta, banke, pomorsku akademiju i t. d. Isprva ne mogahu započeti tu akciju sa čisto madžarskim jezikom, pa se poslužili sa talijanstvom kojeg sankcionirahu pod nazivom: »Fiumani sono Ungheresi di madre lingua italiana«.

Ovaj hemafroditski ukalamljeni nacionalni mentalitet kod Fiumanaca koji su bili u većini, naš čisti žival, nacionalno nevaspitan i indiferentan se poslije metamorfizirao u drugi: »cittadini italiani di Fiume«. Ovaj posljednji je umjetno injektiran još od onda kad je g consigliere Villari, prvi puta došao na Rijeku, da na račun društva »Dante Alighieri« inspicira riječke škole.

Sada je uslijedio sukob tih dvaju mentaliteta. Ali Fiumanski mentalitet je konačno uočio pogibelj od imigracije madžarizatorskog mentaliteta i tako se na bazi autonomaske (pod Kušarom, Osojnakom i Za-

nello) opreše Pešti, jer se radilo konačno o hljebu, kojeg im Madžari malo po malo ugroziše.

Ricardo Zanella je bio najmarkantnija ličnost riječke oporbe protivu madžarske politike koja je sistematski oklastrila t. z. »riječki statut«. On je sin Talijana i majke Slovenke. Pomoću madžarske državne stipendije svršio je u Pešti fakultet i postao profesorom.

Madžari su ga kao svog pouzdanog čovjeka mnogo cijenili, dok se oduševljavao za madžarske nacionalne ideale i Košutizam. Ali se Zanella vrativši se na Rijeku brzo ispoljio u fanatičnog borca za riječku autonomiju, pa je u društvu sa advokatom dr. Ferdinandom Kušarom i još nekim istaknutim Riječanima promijenio dotadnje gažolirane madžarštini i počeo više isticati geslo »per l'italianità di Fiume«. On je doista bio vrlo aktivan, organizator riječke oporbe i leader onih nižih slojeva. Da je bio pronicaviji u pitanju riječkih Hrvata njegova bi politika imala mnogo više uspjeha i riječko bi se pitanje moglo na posve drugi način riješiti. U Pešti imao je on jaki podporanj kod nekih članova madžarske opozicije i to grofa Bathyanja-a pače i samog Franje Kossutha, koje je uvjerio da je riječka autonomaske politika najbolja brana protiv slaviziranja Rijeke.

U autonomaskej oporbi gledali su Madžari pogibelj za svoju madžarizatorsku politiku, što najbolje potvrđuje činjenica, da kad je Zanella u maju 1905. kandidirao za peštanski mandat (i pobjedio kod izbora) Madžari su mu postavili za protukandidata baruna Gyczya a u izbornim letacima bilo je naglašeno »Izbornici Madžari, glasujte za Madžara Gyczya i nedajte da pod oznakom disidenta ulazi u madžarski parlament jedan opasni narodnostni agitator«. A sam Kossuth je tada uzeo Zanellu u obranu i izjavio, da odobrava Zanellin pokret jer da na Rijeci imade i etnografskih Talijana. Zanellianci provocirani i od samih riječkih doseljenih Madžara zauzeše ostru oporbu »u obranu statuta«, za autonomiju Rijeke sa svojim grbom »Indeficiente«, koji se koči nad ulazom starog tornja.

Osnovao je i svoj list »La Difesa« koji je državno odvjetništvo proganjalo bezobzirno, tako da je poradi ostrih napadaja na Madžare dr. Ferdo Kušar morao ići u aps u Peču. Počelo se sa demonstracijama protiv madžarskih napisa na tramvaju, protiv madžarskih maska na pokladama, protiv madžarskom plesu »Kör-u«, i protiv tuđih napisa; protiv madžarske operne stagione u »Comunalu«.

Autonomaske udjose konačno pobjedonosno i u gradski Magistrat gdje izjuriše madžarsku »Magnadoru«. Ali ni tu nisu bili mnogo pronicavi jer propustiše dr. Mayländera na istaknuto mjesto pa je borbu profanirao i prešao u vladinove.

Riječka okolina, kao čisto hrvatska, ali nacionalno indiferentna, uspavana lošom politikom i tuđinskim školama, prešla je listom u autonomaske oporbu zaslugom agilnog agitatora Berte Superine.

Ova nova oporba potisnula je posve upliv starog oporbenjaka Antuna Waluschniga, koji je još jednoć pokušao pomoću Erazma Barčića, da dodje do mandata u riječki municipij, te iako ova dvojica kod izbora pobjediše, poništise im naknadno mandate. (pl. K.)

OD RAPALSKOG UGOVORA DO SLOBODNE RIJEČKE DRŽAVE

Slobodna Riječka Država (Lo Stato di Fiume) stvorena je bila članom četvrtim Rapalskog ugovora od 12. novembra 1920. Ali stvarno pučanstvo Rijeke nije moglo da se izjasni za Slobodnu Rijeku sve do 24. aprila 1921. Toga su dana na Rijeci obavljani izbori, koji su prošli u znaku terora, korupcije i prevare od strane oboruženih fašista i ostataka D' Annunzijeve bande. Pa ipak riječko se je gradjanstvo tim izborima velikom većinom izjasnilo za »Partito Autonomo di Fiume«. Ali čim je bila opažena pobjeda autonomaske, turbulentni fašistički i dannucijevski elementi, koji su se na Rijeci trajno borili za aneksiju Italiji — okupili su oružjem grad, terorizirali su bombama i puškama, razbili su izborne žare i zapalili izborne listiće. Karabinjeri, čija se komanda bila obavezala časnom riječju, da će štititi slobodu izbora i javni red na slobodnoj Rijeci, poduprli su fašističke bande, a tim su oandama došli u pomoć i fašisti iz Trsta i drugih gradova u unutarnjosti.

Medjutim ipak od aprila 1921 do 5. oktobra 1921. Rijeku ostaje i dalje u vlasti fašističkih elemenata, koji se opiru uspostavljanju autonomaske riječke vlade. Konstituanta izabrana 24. aprila ne može da se sastane, jer joj nije bilo dozvoljeno od terorista. Oni su prijetili udarom, a uz njih su bili i

nekoji odredi karabinjera na Rijeci.

Dne 5. oktobra 1921. talijanska je vlada napokon ipak omogućila otvaranje konstituante. Konstituanta je otvorena govorom generala Amantea, komandanta talijanske vojske, koja je na Rijeci imala da održava red.

Na toj sjednici od 5. oktobra 1921. skupština je izabrala Rikarda Zanellu provizornim šefom Riječke Države i predsjednikom njezine zakonite vlade, a on je imao da sastavi kabinet.

Ali Zanellina vlada nije bila dugog vijeka: svega nekoliko mjeseci. Početkom marta 1922. Zanella je sa svojom vladom morao spasavati glavu bijegom u Jugoslaviju. Vlada Riječke Države bila se je privremeno smjestila u Kraljevicu. Iz Jugoslavije je 16. marta 1922. Zanella uputio jedan veliki memorandum o događajima na Rijeci Facti, pretsjedniku talijanske vlade. Taj memorandum sadrži u glavnom čitav historijat Zanelline vlade i njezinih peripetija. Taj dokument i još nekoliko dokumenata, koji ilustruju tu fazu u životu Rijeke, objavio je Zanella u brošuri »Libro Rosso« (sui rapporti del Governo di Fiume Col regio Governo d'Italia, con speciale riguardo ai precedenti del Colpo di mano del 3. marzo 1922). Ta je brošura izišla na Rijeci 1922. »a Cura del Governo di Fiume«.

U memorandumu upućenom na ministra pretsjednika Italije Factu Zanella opisuje kako je bilo na Rijeci od aprila 1921. do marta 1922. Iz toga memoranduma jasno se vidi, kako je Italija kršila svoje obaveze prihvaćene Rapalskim ugovorom.

Zanella kaže, da je već u januaru 1921. poslije krvavih D'Annunzijeve dogđaja, on upozoravao talijansku vladu, da na Rijeci ne će biti mira dok se ne provede razoružanje turbulentnih i sumnjivih elemenata, koji su došli na Rijeku sa svih strana Italije. On je to od talijanske vlade nekoliko puta uzalud tražio. Kad su autonomaši aprila 1921. pobjedili na izborima, nacional-fašistički blok naoružao se, a da vojska i karabinjeri nisu ništa protiv toga učinili, i zauzeo je — poduprt od nekog odreda karabinjera svu vlast na Rijeci. Autonomaši — njih oko 4.000 morali su bježati u Jugoslaviju. (To je sve opisano u posebnoj brošuri: »Questioni Fiumane — Ardimento e fascismo«). 25. maja do 6. juna 1921. Zanella je bio u Rimu, gdje je konferirao s talijanskom vladom, koja se je ipak obavezala, da će situaciju na Rijeci rješiti. Komandant talijanske vojske Foschini imenovan je »Visokim komesarom Kr. talijanske vlade na Rijeci«. Ali ta emisija nije dovela do ničega. Fašistička ulica je i dalje vladala Rijkom. Ni Foschiniju se nije žurilo da očisti Rijeku.

Tek 5. oktobra 1921. gotovo u nekom opasnom stanju — sastala se riječka konstituanta.

Ali već dva dana zatim Italija opet krši red: 7. oktobra 1921. general Amadeo jednom naročitim dekretom sekvestrira administraciju luke i željeznice, uzevši tako grad u dva najvitalnija organizma i onemogućivši svaku aktivnost riječkoj vladi. Zanella je protestirao u Rimu, ali bez rezultata.

Zanella je 20. oktobra 1921. bio u Rimu da tretira pitanje luke i željeznice i da iznese neke ekonomske i finansijske probleme, koji su bili od interesa za Rijeku kao i za Italiju. Ali talijanska vlada odbija da izruči riječkoj vladi željeznice i luku i još je izrazila žaljenje, što je Zanella službeno javio stranim državama osnivanje slobodne države i legalne riječke vlade!

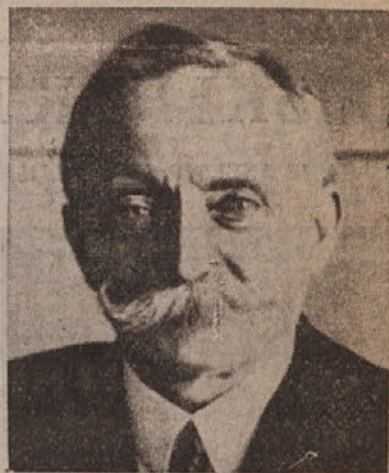
Zanella je tražio od talijanske vlade, da se Rijeci nadoknade neke štete, koje je Italija učinila — sklopljena je doduše jedna finansijska konvencija, ali Italija se nije držala svoje obaveze, samo da bi onemogućila opstanak i rad slobodnoj Rijeci.

Dne 6. decembra 1921. jedan fašista (Antonelli) predprijen kao maresjalo karabinjera, uspio je da na palaču guvernera riječkog izvjesi talijansku zastavu. Zanella je naredio, da se ta zastava, koja nije bila zastava Rijeke, skinu. Ali pukovnik karabinjera Giungi ponovno je dignuo talijansku zastavu na palači riječke »slobodne« vlade.

Na Rijeci su se stvari razvijale sve nepovoljnije za Zanellu, iz Italije stizali su u sve većem broju naoružani fašisti, karabinjeri i vojska sve ih je otvorenije pomagala. I Zanella je odlučio da osnuje posebnu riječku policiju: »Guardia di Stato«. On je mislio da će tom policijom zamijeniti karabinjere i osigurati red i mir na Rijeci. Policija se je rekrutovala u Julijskoj Krajini i Sjevernoj Italiji i brojila je 745 ljudi. Ali Italija nije htjela da dozvoli Zanelli da kupi negdje u Italiji oružje. On je morao da potraži oružje u Austriji. Ta je Zanellina policija imala vrlo tešku poziciju na Rijeci. Fašisti i karabinjeri inzultirali su je i napadali, gdje su samo mogli.

Dne 31. januara 1922. riječki parlament imao se sastati na svoju treću sjednicu. Bilo se doznalo, da se sprema atentat na Zanellu i nekoje članove Partito Autonomo. Od komande karabinjera zatraženo je, da garantuje sigurnost. Ali zato, jer karabinjeri nisu davali puno povjerenje, u zgradi vlade policijsku službu vršila je riječka policija, a vani karabinjeri. Ali karabinjeri su se ponijeli skandalozno. Kad su članovi parlamenta izišli iz palače, bile su bacene tri bombe. Jedna je eksplodirala u blizini Zanelle, koji je čuđom ostao neozlijeđen, dok je bio ranjen jedan član konstituante i jedan policijski oficir. Atentator je bio uhvaćen od riječke Zanelline policije, koja ga je morala izručiti karabinjerima, ali karabinjeri su atentatora poslije deset minuta pustili na slobodu... I nisu proveli o tome nikakvu istragu. Vlada je zbog ovakvog stanja prisiljena da zaključi radove skupštine, jer nije bila garantovana lična sigurnost.

Dne 11. februara 1922. pokušao je na Rijeci prvi fašistički udar protiv Zanelle, prvi »colpo di mano«. Bombama i revolverima bila je napadnuta Zanellina policijska stanica na kolodvoru, na Mlaku, na Kozali, i Drenovi. Karabinjeri su sve to pomogli. Osnovao se »Comitato militare del Fascio« pod vodstvom kapetana Salvija i pukovnika Vitalija, koji je imao da izvede udar. Prvi udar nije uspio, ali je zato odmah organizovan drugi.

FACTA

Vlada Slobodne riječke države imala je dokaza, da fašisti na Rijeci spremaju udar i poduzela je kod talijanske vlade sve, da bi se to spriječilo, ali uzalud. U Rimu nisu na Zanelline proteste uopće reagirali. U to vrijeme je medjutim talijanska vlada ulagala sve svoje napore, da bi »Banca d'Italia« ostala u posjedu nekretina riječke »Austro-Ugarske banke«, koje su bile zaplijenjene bez obzira na riječku vladu i bez obzira na međunarodne norme...

Dne 17. februara došli su na Rijeku Giurati i De Stefani, danas visoki fašistički hijerarhe. Oni su držali konferenciju u »Comitato di Difesa Nazionale« i u »Comitato militare del Fascio« o tome, kako da se izvrši udar na Zanellu i njegovu vladu. Zaključeno je bilo da se udar mora izvršiti prije zasjedanja riječkog parlamenta, koji je bio sazvan za 13. marta. Zanella je za taj zaključak saznao i uložio je protest tražeći od talijanske vlasti, da se to spriječi. Svojem je protestu priložio i fotografiju naredbe o mobilizaciji izdanu od »Associazione Arditi«, s datumom 15. februara, ali vlada nije ništa poduzela, da se zaštiti Slobodna Država Rijeku. Zanella kaže:

»Od mjera, koje sam ja tražio, niti jedna nije bila poduzeta, ma da je od strane Italije bilo službeno i svečano obećano, da će se sve poduzeti da bi se garantirao opstanak Riječke Slobodne Države«.

Dne 22. februara fašisti su razoružali, uz pasivnu asistenciju karabinjera, Zanelline policajce na nekoliko mjestabacali su bombe, jednu su bacili i na stražu pred guverneratom, na pošti su izmlatili činovnike itd. Dne 28. februara opet bombe i nasilja. U noći 1. marta opet bombe, nasilja i sve je izgledalo kao da se nešto sprema. Zanella je dao nalog karabinjerima da postavie straže u svim uredima, da bi se spriječila okupacija. Giunta se nalazio na putu za Rijeku s dva topa i municijom. Ali karabinjeri se nisu odazvali. A niti ministarstvo unutarnjih poslova u Rimu. Dne 3. marta došlo je napokon do defnitivnog ataka. Nije se makla ni vojska ni mornarica. Vojska se stavila sasvim na stranu fašista, kojih je bilo 1500, a od toga oko 1300 stranaca iz unutarnjosti Italije, koji su došli na Rijeku da pomognu udar. Mornarica, koja je bila u luci, »Mas 89«, remorkjator »Clotilde« i jedna torpiljarka, stavila se na raspoloženje fašistima. Fašisti su s ladje »Mas 89« opalili 32 topovska hitca na palaču riječke vlade. General Sperafico, koji je bio s vojskom u Opatiji i koga je Zanella molio za zaštitu, držao se kao da o svemu tome ništa ne zna. Zanella se morao predati. On kaže:

»Uvidjevši beskorisnost borbe protiv 1500 fašista, od kojih je bilo bar 1300 stranaca »regnicolas«, protiv karabinjera i vojnika, protiv topova ratne mornarice, i uvidjevši da bi još pola sata bombardmana značilo uništenje palače guvernera i da bismo pod ruševinama ostali svi, a oni, koji bi ostali živi, bili bi izloženi masakru, u 12 i po sati 3. marta, poslije sedam sati otpora, odlučio sam se na predaju i istaknuo bijelu zastavu«.

Kako se po svemu tome vidi, talijanska je vlada sama prekršila Rapalski ugovor o Slobodnoj Riječkoj Državi i ponovno zauzela s fašistima Rijeku.

Iza toga nastali su neki »pregovori« između Zanelle i delegata fašja, koje je predvodio famozni Giunta. Ali to je sve bilo suvišno. Zanella je bio prigodnom tih pregovora jednostavno zatvoren i dana mu je na potpis izjava da se odriče Rijeke i politike na Rijeci. Zanella medjutim kaže, da su ga prisilili da to potpiše, i da su mu rekli, da će u protivnom slučaju biti ubijen. Na »Mas 89« bio je iz Rijeke odvezen u Pulu, a zatim je otišao u inostranstvo i bio je neko vrijeme sa svojom proganom vladom u Kraljevici.

Zanella je iz inostranstva pokušao da ipak upliviše na talijansku vladu da bi popravila ono što je učinila na Rijeci i pozivao se na Rapalski ugovor i na plebscit, kojim su autonomaši na Rijeci dobili većinu i legalno pravo predstavljanja Rijeke, ali talijanska vlada nije sve to uzimala u obzir.

Zanella je ostao u inostranstvu, pisao je memorandume i proteste, u kojima je krivio talijansku vladu za sve, ali stvari su na Rijeci otišle poznatim svojim pravcem i naročito je po usposu fašista na vlast, koji je uslijedio nekoliko mjeseci po Zanellinom slomu, postalo sasvim beznažno svako snovanje o Slobodnoj Riječkoj Državi.

KONAČNO: RIMSKI PAKT

RIJEKA JE ANEKTIRANA ITALIJI

Granica između Rijeke i Sušaka.

Kad je Italija onako brutalno pogazila Rapalski ugovor i kad je Zanellina vlada bila jednostavno prognana od fašističke bande, koju je pomagala vojska karabinjera, na Rijeci je nastalo jedno kaotično razdoblje, koje je trajalo dvije godine. Vlast je formalno neko vrijeme držala u rukama manjina riječke konzulte izabrane aprila 1921. to jest Zanellina opozicija. Riječkom je upravljao Attilio Depoli, koji međutim nije mogao da dovede do normalne situacije pa je zato sve više dolazila do izražaja i formalna vlast vojske, koja je i onako od početka bila glavni faktor na Rijeci i dirigovala i ulicom i svim poslovima. Na koncu je rimska vlada poslala na Rijeku generala Giardina, koji je upravljao kao vojni guverner. Riječkom i imao je pune vlasti («pieni poterie»).

Međutim Italija je stalno nastojala, da bi Jugoslaviju uvjerila, kako je najbolje da se pristupi jednom novom sporazumu glede Rijeke. Paritetne konferencije, koje su dugo trajale nisu donosile Italiji one rezultate, koje je ona željela. Sve to nije bilo ono što je Mussolini htio. U svojoj knjizi «Effetti giuridici delle annessioni territoriali» dr. Alberto Fabbri kaže:

«Treba li prekinuti agoniju Rijeke aneksijom ili stvoriti jedan novi pakt, koji bi riješio za uvijek pitanje Rijeke. Ali pripojiti bez daljnjega Rijeku Italiji, značilo je pogaziti Rapalski ugovor i izložiti se prema Jugoslaviji stalnom bojkotu u trgovini Rijeke, jer je i dalje zaledje Rijeke jugoslavensko. Italija je to razumila pa je preferirala novi ugovor».

Dalje kaže Fabbri:

«A s druge strane Pašić i Ninčić shvatili su veliko značenje, koje bi imali za njihovu zemlju izmucenu unutarnjim političkim nesuglasicama dobri odnosi s Italijom... Došli su u Rim i bili su najsvečanije primljeni. Izmijenili su s Mussolinijem zdravice, koje su toplinom daleko prešle običajne službene forme, i 27. januara potpisali su četiri akta».

Ta je taj Rimski pakt, po kojemu je Rijeka pripala Italiji i kojim se ispravljao Rapalski ugovor u — korist Italije...

«Ugovor između Kraljevine Italije i Kraljevine S. H. S. o Rijeci» sadrži deset paragrafa a započimlje ovako:

«Njegovo Veličanstvo Kralj Italije i Njegovo Veličanstvo Kralj S. H. S. uvidjevši apsolutnu nemogućnost da se provede na praktičan način organizacija Slobodne Države Rijeke, predviđene čl. 4 Rapalskog ugovora od 12. novembra 1920 itd...»

Iza toga slijede dispozicije tog ugovora o Rijeci. Kaže se, da Italija pristaje da se luka Baroš i Delta pripajaju Jugoslaviji (čl. 1) što je bilo dogovoreno već oktobra 1922, a grad Rijeka Italiji (čl. 2) s retifikacijom granice (čl. 3). Čl. 4 predviđa konvenciju o pograničnom prometu, čl. 19 kaže da će jugoslavenska manjina na Rijeci uživati internacionalnu zaštitu koja važi za Talijane u Dalmaciji po Rapalskom ugovoru (čl. 7) a čega nopolje nema za ostale Jugoslavena u Julijskoj Krajini. Tim ugovorom Italija daje u najam Jugoslaviji bazen Thaur de Revel u riječkoj luci za formalnih 50 centezima godišnje, nadalje se u ugovoru govori o zajedničkom prometu u mrtvom kanalu na Rječini i održavanju Rječine i riječkog vodovoda.

To je uglavnom sadržaj onih članaka Rimskog pakta koji se odnose na Rijeku

Taj je pakt bio od Italije uzakonjen kraljevskim zakonskim dekretom od 22. februara 1924 (br. 211). Istoga dana izmijenjene su između Jugoslavije i Italije u Rimu listine o ratifikaciji tog ugovora.

Toga je dana po internacionalnom pravu Italija anektirana Italiji, ali Italija je aneksiju svečano provela 16. marta 1924. kad je kralj Viktor Emanuel III. došao na Rijeku i kad su velikim manifestacijama bili kralju Italije izručeni historijski ključevi Rijeke.

Prošlih dana slavila se na Rijeci desetogodišnjica toga datuma.

RIJEČKO STANOVNIŠTVO STATISTIČKI PRIKAZ KROZ ZADNJIH 80 GODINA

ŠKOLSKA POLITIKA MADŽARSKO-TALIJANSKA U SVIJETLU STATISTIKE.

Rijeka s Istrom je nesumnjivo jugoslavenski kraj, ne samo po većini stanovništva, već i po tome što naš narod tu živi u kompaktnoj masi i u nigdje ne prekinutom kontinuitetu. Talijani su tu kao otoci u našem moru, bez ikakova kontinuiteta sa maticom. Ali dok su istarski gradići oduvijek bili talijanski i prema tome imaju barem neki historijski kontinuitet, dotle je Rijeka još pred četrdesetak godina imala, i po madžarsko-talijanskim statistikama, apsolutnu većinu Hrvata i Slovenaca.

Još 1854 imala je Rijeka tek 3700 Talijana (po talijanskim historičarima Kandleru) od 13.500 stanovnika. Tih 10.000 bili su jedino Hrvati.

Ali po statistici od 1910 nas ima na Rijeci tek 30.7 posto, dok Talijani sačinjavaju 48.5 posto, a da ne govorimo o talijanskoj statistici 1925. god. gdje navadjaju samo 6664 Jugoslavena. Na koji način je bilo moguće da je porasao broj Talijana? Kada pogledamo položaj Rijeke, i vidimo da je okružena kompaktnom masom našeg naroda, a poznato je da okolica popunjuje gradove, pitamo se odakle je došla ta talijanska predratna većina. Iz Italije ne, jer i Talijani navadjaju 1900 (Cenni sommari sul censimento della popolazione di Fiume) da je samo par stotina Talijana iz «regna» na Rijeci. Iz talijanskih gradića Istre ne može se naseliti toliki broj Talijana na Rijeku.

Prema tome ostaju dvije pretpostavke: 1. Ili su falsificirali statistike? 2. Ili su se našli na Rijeci ondarodijivali? Pogledajmo statistiku od 1880, kada je Rijeka bila već 12 godina pod Madžarima:

Talijani 9.237, 44.1 posto.
Hrvati 8.039, 38.2 posto.
Slovinci 2.198, 10.5 posto.
Madžari 379, 1.8 posto.
Nijemci 906, 4.3 posto.
Ostali 232, 1.1 posto.
Ukupno 20.981.

Imajmo u vidu da je 1854 bilo oko 10.000 Jugoslavena, a Talijana samo 3700. Hrvati i Slovenci zajedno jedva nešto rastu, a Talijani su skoro 3 puta mnogobrojniji nego što su bili 1854. Ali mi smo još u većini.

Godine 1890:
Talijani 13.012, 44.1 posto.
Hrvati 10.698, 36.6 posto.
Slovinci 2.780, 9.4 posto.
Madžari 1.012 3.6 posto.
Nijemci 1.495, 5.0 posto.
Ostali 347, 1.3 posto.
Ukupno 29.394.

I te godine ima nas 46 posto prama 44 posto Talijana.

Godine 1900:
Talijani 17.492, 44.9 posto.
Hrvati 12.772, 32.8 posto.
Slovinci 3.425, 8.9 posto.
Madžari 2.842, 7.3 posto.
Nijemci 1.945, 5.0 posto.
Ostali 412, 1.1 posto.
Ukupno 38.888.

Talijani postaju relativna većina te godine, a mi zaostajemo za 3 posto iza njih.

Godine 1910:
Talijani 24.212, 48.5 posto.
Hrvati 12.926, 26.0 posto.
Slovinci 2.337, 4.7 posto.
Madžari 6.493, 13.0 posto.
Nijemci 2.315, 4.7 posto.
Ostali 1.523, 3.1 posto.
Ukupno 49.806.

Na ovu statistiku od 1910. treba staviti dvije napomene:

1. Kako to da je za posljednjih 10 godina pučanstvo poraslo za 25 posto, a Hrvati skoro ništa, dok su Slovenci čak i nazadovali?

2. U statistici vjeroispovijesti nabrojeno je 1910. 885 pravoslavnih. Od toga Rumunja 29 a Srba 79. Međutim u toj statistici nema ni Grka ni Rusa, ni Bugara, koji bi mogli da se ubroje u tih 885 pravoslavnih. Dakle: ili su Talijani i Madžari i pravoslavne vjere (a svaki zna da nijesu) ili su Srbi uračunati u Talijane ili Madžare?

Na taj način je na štetu Jugoslavena oduzeto 786 Srba: a taj broj uračunat Talijanima ili Madžarima, ili su pak uračunati u rubriku «ostali».

Za ilustraciju možemo navesti još i ove brojeve:

1914. god. 51.964 stanovnika, a 1934. g. 37.800 stanovnika zajedno sa vojskom.

Sa stanovnikom kad statistici od 1910. dokazali smo jedan od načina kako se statistika falsificirala u korist Talijana, a sada ćemo nastojati dokazati i onu drugu hipotezu: naime potalijancavanje našeg naroda.

Pogledat ćemo škole na Rijeci, jer škola je najbolje mjerilo da li se neki narod mogao nesmetano razvijati, a škola je i najjače sredstvo ondarodijivanja. Fran Barbačić, odlični radnik na polju školske statistike u Julijskoj Krajini, i pisac vrlo usnele knjige o stanju crkve u Julijskoj Krajini, u svojoj knjizi o školama na Rijeci, navadja slijedeću statistiku škola na Rijeci:

1914. bilo je na Rijeci:
9 općinskih talijanskih zabavišta sa 18 općinskih učitelja.

2 privatna talijanska azila.
1 privatni talijanski orfanatorij.
1 privatni talijanski konzervatorij.
4 državna madžarska zabavišta sa 5 državnih učitelja.

U te škole su išla djeca od 3—6 godine. Jugoslaveni nijesu imali ni jedno ni općin-

ske, ni državno ni privatno zabavište.

Ako predjemo na osnovnu školu vidjet ćemo istu stvar.

Osnovnih škola bilo je:
12 općinskih talijanskih sa 107 učitelja.

8 državnih madžarskih sa 49 učitelja.

Jugoslaveni nijesu imali ni jedne svoje osnovne škole. Oko 23 posto Jugoslavena s Rijeke sluša je svoju djecu u hrvatske škole na Sušak, a 77 posto naše djece je pohađalo talijansku ili madžarsku osnovnu školu.

Na Rijeci su bile slijedeće srednje škole:
1 općinska talijanska realka,
1 viša državna madžarska gimnazija,
1 viša državna madžarska ženska škola,
1 državna madžarska ženska gimnazija,
1 viša državna madžarska trg. škola,
1 državna madžarska pomorska akademija.

Razumljivo da naših srednjih škola nije bilo, kada nismo imali čak ni zabavišta.

Uz to je bila i Eksportna akademija sa madžarskim nastavnim jezikom.

MADŽARSKO-TALIJANSKA ŠKOLSKA POLITIKA NA RIJECI I POSLIJERATNA SUDBINA TOG NAŠEG GRADA

U vezi sa zaključkom članka »Statistički prikaz Riječkog stanovništva kroz zadnjih 80 godina« donosimo izvadak iz knjige prof. Steve Ostermana »Rijeka — Novi Dubrovnik«. Taj izvadak upotpunjuje zaključke pomenutog članka. Prof. S. Osterman poznati je propagator i poznavao problema našeg Jadrana a osobito Rijeke, o kojoj je mnogo i odlično pisao. Ovaj izvadak je dio članka »Riječki problem — prosvjetan problem«.

Riječki Talijani (i Talijanaši), koje valja razlikovati od onih Talijana (i Talijanaša), što su se poslije Rata u Rijeku doselili iz Zadra, Pule, Trsta i Italije jesu jedna čvrsta duhovna zajednica od dvadesetak tisuća živavih ustrajnih, radnih, organizovanih talijanskih odgojenih i fanatizovanih ljudi, ponajviše naše i druge netalijanske krvi, koji se u Rijeci osjećaju i prema kvarnerskim Jugoslavenima drže otprilike onako, kako se u svojim gradovima osjećaju i prema okolišnim barbarima držahu starinski fenički i grčki kolonisti po mediteranskim obalama. Taj je njihov osjećaj danas pojačan, a to njihovo držanje učvršćeno utjecajem spomenutih doseljenika i talijanskih političkih uspjeha iza Velikog Rata.

Uporede li se riječki Talijani (i Talijanaši) s riječkim Jugoslavenima, vidi se, da se prvi ne razlikuju od drugih nikakvim tjelesnim bilježima, ni višim stepenom obrazovanja, ni većom radnom sposobnošću, nego samo talijanskim odgojem, fanatičkim nacionalizmom, lokalnim patriotizmom, dobrim političkim instinktom, valjanom organizacijom snažnom mržnjom i visokomjermim prezirom svega što nije talijansko. Riječki su Talijani (i Talijanaši) po tim svojim osebnostima i odlikama već odavno mnogo izrazili, jači politički činilac na Rijeci nego njihovi brojniji sugrađani Jugoslaveni, među kojima oni oštro i visoko strše, a glasno i ustrajno »viču« onako, kako strši i »viče« crveni mak, »trava-boliglava« usred gusta i poleglja bljedozutita žita na prostranoj nivi kraj mora.

Današnji riječki Talijani (i Talijanaši), glavni moralni činilac, koji je odlučivao u borbi o Rijeku, su proizvod doratne madžarsko-talijanske prosvjetne politike u Rijeci.

Madžarska državna vlada, riječka talijanska općinska uprava i malobrojno riječko talijansko nacionalno društvo, radili su svim silama, da na Rijeci stvore čvrstu talijansku klisuru, koja će ometati saobraćaj među kvarnerskim Jugoslavenima, o koju će se razbijati jugoslavenska narodna struja, što po prirodnim zakonima već stoljeća struji s istoka na zapad, s kopna na more, s koje će se na vidiku cijelog svijeta, što morem plovi, vijati imperijalistički Arpadov stiež, nošen i štićen uzdizan i slavljen, Danteovim potomstvom.

Otvorajući u Rijeci potrebne škole, namještajući sposobne nastavnike opskrbljujući škole prostorom i učilima, a nastavnike, životnim sredstvima, pribirajući, pomažući,

Talijani i Madžari imali su 44 škole, počevši od zabavišta pa do visoke škole, a 19.738 Jugoslavena nije imalo ni jedno zabavište.

Kada sve to vidimo ne možemo da se čudimo na koji način je narasao broj Talijana. Madžarske škole nijesu stvarale Madžare, jer je to bilo nemoguće u tom hrvatsko-talijanskom ambijentu, ali su te madžarske škole posredno isle u korist talijanizacije.

Zato nas ne čudi da su Bačići, Hosti, Grošići, Sušmeli, Osojnaki itd., postali stubovi talijanskog irendentizma i da su jedino oni, i posredno i neposredno, doveli do današnjeg stanja na Rijeci.

Kada bi mi bili imali razmjerno jednak broj škola kao Talijani, pa makar u razmjeru pomenute statistike, nikada ne bi bilo došlo do toga da se srpska vojska 1918 povuče nakon dva dana s Rijeke.

Danas bi Rijeka bila naša.

Danas ne bi Rijeka bila mrtav grad.

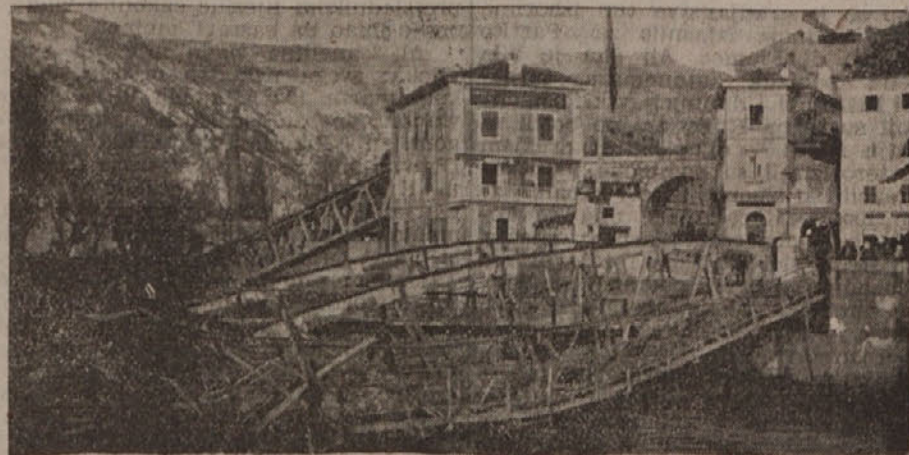
Tone Peruško.

učeci i šovenizirajući omladinu, osnivajući prosvjetna i dobrotvorna udruženja, uređujući knjižnice i zavode, pokrećući političke i zabavne listove, ustrajni i mudri Madžari i Talijani lijepo su uspijevali i dobro su uspjeli. U srazmjerno kratko vrijeme od nekoliko decenija stvorili su današnje riječke Talijane (i Talijanaše) koji su po svojem broju i po svojoj nutrašnjoj snazi toliko jaki da se riječko pitanje nije moglo mimo njih i bez njih rješavati. Valja dodati, da je njihova snaga poslije Velikog Rata dosta porasla, jedno, zbog velikih političkih uspjeha Italije, a drugo, zbog doseljivanja Talijana (i Talijanaša) iz drugih krajeva otuda su na Rijeku pozivani ili zaslužbom gonjeni.

Dok su Madžari i Talijani školama i udruženjima punom parom radili između riječkim pukom, to jest našim narodom mi se nijesmo za njega mnogo brinuli. Naš kulturni i politički rad na Rijeci, koliko ga je uopće bilo, nije bio namijenjen našem riječkom puku, našem riječkom narodu nego našoj malobrojnoj buržoaziji u Rijeci i oko nje. Za naš riječki puk nitko se nije brinuo. Niti su se micale naše zagrebačke škole da ga zaštite, niti naši banovinski mogućnici da ga obrabre, niti naši primorski i riječki bogataši da ga pomognu. Ako je katkad što i učinjeno to je bilo samo zato da se može reći, te se nešto radi. Osamljeni, dublje zamisljeni pokušaji nekih pojedinaca nijesu uspjeli, jer nijesu bili ni moralno ni materijalno pomagani, a što je glavno jer nisu bili dobro organizovani Istom u predratnom desetljeću kad su se Madžari i Talijani već mogli hvaliti lilepim i sigurnim uspjesima na našu štetu počeli smo shvatati užasan položaj našeg naroda u Rijeci i preduzimati nešto širi i dublji prosvjetni, društveni i politički rad da mu njime koliko toliko pomognemo. Ali, bilo je prekasno; došao je Veliki Rat i pomrsio sve lijepe osnove, što ih je snovala naša riječka i sušačka omladina.

Da smo mi od ilirskog preporoda (1835), ili bar od hrvatsko-madžarske nagodbe (1869) vodili u Rijeci i oko nje onako mudru prosvjetnu politiku sa svojem stanovništvu, kako su vodili Madžari i Talijani sa svojega, ili da smo se ugledali u narodna nastojanja Čeha i Rumunja, nikad u Rijeci ne bi bilo toliko Talijana (i Talijanaša) koliko ih je sada, nikad oni ne bi bili takova snaga kakova su sada, nikad Rijeka ne bi ono doživjela što je sada doživjela, nikad ne bi išla kuda sada ide.

Madžarsko-talijanska prosvjetna politika na Rijeci stvorila je današnje riječke Talijane (i Talijanaše), prave, glavne uzročnike današnjih riječkih socijalnih, ekonomskih i političkih prilika. Oni su pripremili današnje riječko stanje, oni su dozvali na Rijeku tisuće stranih Talijana (i Talijanaša) oni su najprije zarobili riječke Jugoslavena, opustili riječku luku, ubili riječku željeznicu i grad privezali uz Italiju, a redovan među-narodni život na Kvarneru onemogućili.

Krvavi Božić 1920: Glavni most između Sušaka i Rijeke srušen od D'Annunzijeve armije.

RUDOLF CRNIĆ, KAPETAN DUKE PLOVIDBE:

RIJEKA I NJENO POMORSTVO

SLAVENSKI POČECI I VELIKA SLAVENSKA TRADICIJA RJEČKOGA POMORSTVA

VELIKI USPON RIJEKE I NJEZIN SLOM POD ITALIJOM

TALIJANSKI JEZIK U NAŠEM POMORSTVU.

Pisati o Rijeci i njezinom bivšem pomorstvu, znači pisati o našim pomorcima, energiji, uspjesima, nedaćama i našem gorkom razočaranju, te njezinoj potpunoj pomorsko-trgovačkoj propasti, od kako je Italija okupirala, a pred 10 godina i anektirala ovaj nekad napredni pomorsko-trgovački grad. »majci domovine«.

Ovdje se neću osvrnuti na politički prikaz grada Rijeke s lukom, već ću se ograničiti, da fragmentarno iznesem sve ono, što govori u prilog gore spomenutoj konstataciji.

Već od dva stoljeća poznata je Rijeka kao pomorski grad. U početku pa sve tamo skoro do propasti jedrenjaka, bili su gotovo sve njezini stanovnici brodovlasnici, pomorci, brodograditelji, a i kapitaliste — u najvećem postotku Hrvati iz mjesta i okolice. To što je talijanština kao tobož kulturni jezik mogla da zanesu naše pradičeve i da su se s njome služili, nije nikakovo čudo, kad se zna, da je talijanski jezik za vrijeme vladanja »Serenissime« bio pomorski jezik gotovo u čitavom području Jadranskog, Jonskog i Sredozemnog mora. A da su se naši stari uz talijanski služili i svojim slovinskim, ilirskim ili hrvatskim jezikom, mislim da to neće zanijekati nitko, tko se je i malo bavio ovim pitanjima.

Tadašnji politički gospodari istočnih obala Jadrana austrijski Nijemci i Mađari upravo su forsirali talijanski jezik u svima pomorsko-trgovačkim nadležnostima, školama, uredima, publikacijama, javnim knjigama, samo da nebi ojačao upliv autohtonog slavenskog pučanstva, koji živi na ovim obalama već deset stoljeća i koji bi im s vremenom mogao postati opasan.

Kako sam već spomenuo, monarhija je podupirala u pomorstvu talijanski jezik, te je njemu izdajala i pomorske zakone i naredbe. Dapače i prvi austrijski pomorski Marija Terezijanski Zbornik god. 1774. sastavljen je na talijanskom jeziku na osnovu starih talijanskih pomorskih zakonika, osobito onih filatačke i genoveške republike.

Premda je velika većina pomoraca na Rijeci i u Trstu te čitavoj bivšoj austro-ugarskoj trgovačkoj mornarici bila hrvatska, ipak naš jezik nije uživao dočican ugled. I bivša ratna mornarica ima u tome žalostnih zasluga. Do god. 1866 (bitka kod Visla) zapovijedalo se je u njoj talijanskim, a tek od tog doba pa sve do god. 1918 njemačkim jezikom. Ali su se zato časnici zbog neznanja hrvatskog jezika sporazumno mijevali sa momčadi talijanski. U zadnje vrijeme je bila dapače počela i germanizirati.

Kako se bio uvriježio talijanski jezik u našem pomorstvu spomenuti ću, da je od svih brodovlasnika sedamdesetih godina prošloga vijeka čopisivao sa svojim kapetanima u hrvatskom jeziku jedini Vjenceslav Turković iz Kraljevice.

CAR KARLO VI. ZA ORGANIZACIJU POMORSTVA.

Car Karlo VI. učinio je mnogo za povećanje, uređenje i promicanje pomorske trgovine. Tako on godine 1717. izdaje carski manifest, kojim se dozvoljava slobodno brođenje po Jadranskom moru, dok godine 1719. proglašuje Trst i Rijeku slobodnim lukama. Godine 1722. dozvolio je Rijeci, Bakru i Trstu da mogu graditi brodove dužine od 60 stopa. Godine 1722. podignuo je na Rijeci lučki pomorski lazaret. God. 1723 osnovao je na Primorju za brodarstvo i trgovinu trgovačko-mijenbene sudove (Rijeka Bakar, Trst). Car Karlo VI. dozvolio je godine 1717. da austrijski trgovački brodovi mogu višati njegovu nadvojničku zastavu. Kasnije je car Josip II. naredio, godine 1786 da brodovi moraju višati običnu austrijsku zastavu. Od godine 1809—13 spadale su naše primorske pokrajine francuskoj državi, a naši brodovi plovili su pod zaštitom ilirске zastave.

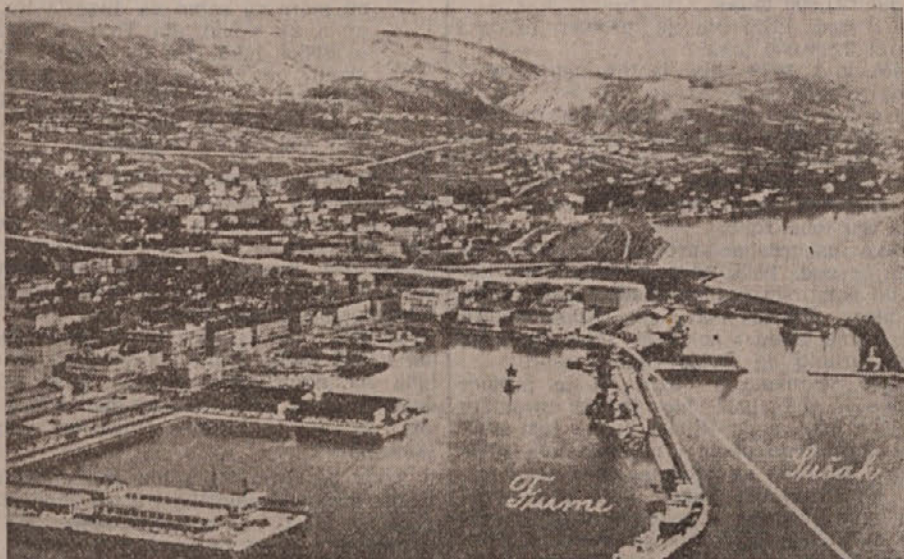
CORPUS SEPARATUM.

Nesretnom razdiobom austrijskog carstva na dvojni monarhiju godine 1867. i nespretnošću naših tadašnjih političara, te prestom prevarom Mađara g. 1868. (glasovita prilijepljena krpica!), postala je Rijeka Separatum Sacrae Regni Hungariae Coronae Corpus.

Valja priznati, da su Mađari nakon ove prevare valjano prionuli poslu, da izgrade riječku luku, jer su sada bili stalni, da će Rijeka ostati za vječna vremena njihova. Htjeli su na svaki način postati velik narod, a još im je tada falilo samo more. Započeli su odmah prema planovima Paslasovitor francuskog hidroinženjera Paslasa izgrađivati god. 1872. novu riječku luku.

RIJEČKA TRGOVINA OD XVIII.—XX. VIEKA.

Rijeka je kao luka u XVIII. stoljeću imala manje značenje nego li Trst, ali je imala pogodne puteve, te se nije razlikovala od Trsta u pravnom pogledu. Trgovina sa Austrijom ograničavala se je samo na Istru i na temešvarski Banat. Premda joj je žito mogla nabavljati i Hrvatska, ipak je svoje potrebe namirivala iz inozemstva. Vino, koje je producirala Rijeka,

Najneprirodnija granica na svijetu.

moglo je dostajati samo za tri mjeseca, stoga je ona vino uvozila. Umjesto da ga uvozi iz Istre, uvozila ga je iz inozemstva. Tek koncem prošlog i početkom XX. vijeka stalo je dominirati na Rijeci dalmatinsko i istarsko vino. Ribolov je bio obilan, Rijeka je bila u nabavljanju drva za parobrode nad Trstom. Od industrijskih poduzeća prvo je mjesto zauzimala rafinerija sladora, koju je vodilo tršćansko-riječko društvo s kapitalom od 1 milijun austrijskih forinti. Dielilo se na austrijsku i flamansku skupinu. Rafinerija je tada upošljavala 600 do 700 radnika. Slador se izvezio u Italiju. Austrija je bila zabranila uvoz u svoje pokrajine, da održi svoje tvornice. U Rijeci je tada radila po jedna tvornica kože, svile, pamuka i platna.

Generalni konzulati stranih država u Trstu imali su na Rijeci svoje vicekonzulate.

Tada je Hrvatsko Primorje zajedno sa Trstom, Rijekom i Akvileom ulazilo u sastav posebne pokrajine, koja se je zvala »Litorale Adriatico« (god. 1749.).

HRVATSKI POMORCI PIONIRI POMORSKE TRGOVINE.

Kapetanska izvješća o brođenju u daleke — tadašnjem prometu nepoznate još krajeve, bila su dragocijen i važan prilog za sve veće proširivanje prekomorske trgovine, koja danas spaja tako rekuć čitav svijet u najtješnije poslovne odnose. Na prvom mjestu valja istaknuti pomorske kapetane, koje moramo smatrati posrednicima na moru za promicanje trgovine između država čitavog svijeta. Svojom brođenjem proširili su kapetani trgovačku djelatnost i prekomorsko poslovanje, koji su glavni uvjeti ljudskog napretka i bogatstva.

U vrijeme jedrenjaka skoro svi pomorci bili su naše narodnosti, jer se talijanski elemenat nije rado posvećivao pomorstvu.

Za starijih vremena polagali bi svi kandidati iz Hrvatskog Primorja i Rijeke poručnički (škrivan) i kapetanski ispit na Rijeci u prostorijama riječke gimnazije kraj Sv. Vida (stari jezuitski kolegij) kojim je bila dodijeljena nautička katedra. Tekar kasnije se uobičajilo, da se ispit polažu kod kr. pomorske gubernije.

Donašam zanimiv popis poručničke trgovačke mornarice, koji su god. 1851. i 1852. na Rijeci dobili brevet kapetana duge plovidbe:

- 1.) Bakarčić Petar iz Drage;
- 2.) Bonetić Vazmoslav iz Drage;
- 3.) Glazar Franjo Antun iz Kostrene;
- 4.) Ivančić Franjo iz Malog Lošinja;
- 5.) Karletzky Ivan iz Zadra;
- 6.) Luzina Petar iz Cresa;
- 7.) Marunić Antun iz Kostrene;
- 8.) Mayerly Ljudevit iz Budima;
- 9.) Medanić Iuraj iz Kostrene;
- 10.) Mikulić Ivan iz Bakra;
- 11.) Miška Andrija Avelin iz Bakra;
- 12.) Osolinac Franjo iz Rijeke;
- 13.) Paikurić Andre iz Kostrene;
- 14.) Peršić Ivan iz Oprica;
- 15.) Pošer Antun iz Velog Lošinja;
- 16.) Rožmanić Franjo iz Kostrene;
- 17.) Šablić Vinko iz Bakra;
- 18.) Šoić Martin iz Kostrene;
- 19.) Stipanović Toma iz Kostrene;
- 20.) Suzanić Frane iz Kostrene;
- 21.) Tićac Andrija iz Kostrene;
- 22.) Uršić Mate iz Kostrene;
- 23.) Vičević Josip iz Drage.

Godine 1852.:

- 1.) Katarinić Antun Ljudevit iz Malog Lošinja;
- 2.) Korić Antun iz Veprinca;
- 3.) Curtini Marko iz Bakra;
- 4.) Duimić Franjo iz Kostrene;
- 5.) Duimić Natal iz Kostrene;
- 6.) Lazarić Karlo iz Mošćenice;
- 7.) Luzina Ivan iz Cresa;
- 8.) Miletić Bazilij iz Prčnja;
- 9.) Polić Ienarij iz Kraljevice;
- 10.) Prandica Petar iz Kraljevice;
- 11.) Prandica Vinko iz Kraljevice;
- 12.) Peretti Francesco iz Rijeke;
- 13.) Randić Josip iz Kostrene;
- 14.) Šarinić Jakov iz Podvežice;

- 15.) Tarabocchia Dominik iz Lošinja;
- 16.) Tomašić Franjo iz Opatije;
- 17.) Tićac Gašpar iz Kostrene;
- 18.) Uršić Srećko iz Kostrene.

Kako se iz ovog popisa vidi velika većina pomorskih kapetana bili su Hrvati.

POMORSKA TRGOVINA I JEDRENJACI.

Polovicom 19. stoljeća postala su putovanja preko Atlantika sasvim obična. Iz britanskih luka prevažali su jedrenjaci: željezo, ugljen, sol, bakar i čaj, a tamo uvažali: vino, građevno drvo, žito, rižu i ostalu robu. U bogatim svjetskim lukama Sjeverne Amerike krcala se je: pšenica, kukuruz i ostale žitarice, pamuk, duhan, pamučno ulje, slador, petrolej, sumpor i lan. Iz Središnje Amerike izvažali bi brodovi: slador, žito, kavu, lan, pamuk, duhan, ulje, dok su glavni izvozni artikli iz Južne Amerike bili: slador, gijano, vuna, čaj, kava, kože, krzna, slano meso i još.

RIJEČKA TRGOVAČKA MORNARICA.

Grad Rijeka bila je glavna primorska luka. U njoj bijaše sjedište trgovačko-obrtničke komore, u čije je područje spadala i naša trgovačka mornarica. U to doba bilo je stanje trgovačke mornarice riječkog komorskog područja:

God. 1861. 145 jedrenjaka duge plovidbe sa 57.619 tona;

God. 1871. 192 jedrenjaka duge plovidbe sa 89.949 tona;

God. 1881. 139 jedrenjaka duge plovidbe sa 64.124 tona;

God. 1891. 50 jedrenjaka i 40 parobroda raznih kategorija plovidbe sa 54.006 tona;

God. 1900.* 63 parobroda sa 91.022 tona;

God. 1905. 86 parobroda sa 143.279 tona;

God. 1910. 102 parobroda sa 174.932 tona;

God. 1914. 123 parobroda sa 235.528 tona;

God. 1916. 117 parobroda sa 229.496 tona.

BRODOGRADNJA JEDRENJAKA.

Brodogradnja predstavljala je onda najizdašniju granu obrta na Rijeci, Sušaku, Bakru i Kraljevcu, pak je vrijedno spomenuti, da je taj obrt prelazio od oca na sina u drugom i trećem kolijenu. Najviše brodova na jedro sagrađeno je u godinama 1854. i 1855. Budući da su tada engleski i francuski trgovački brodovi bili zaokupljeni prevozom vojske i tereta u Crno more na Krmsko ratište (1854—56.) to su prepustili ostalim trgovačkim mornaricama široko polje pomorske trgovine. Vozarina je tada bila tako velika, da se je često već brod isplatio sa dva do tri putovanja. Na Rijeci Bakru i Kraljevcu bila su god. 1854. sagrađena 34 broda sa 13.264 tona; god. 1855. 41 brod sa 17.472 tona; god. 1856. 38 brodova sa 14.429 tona.

Od godine 1840.—1869. sagrađena su na tim brodogradilištima 632 trgovačka broda sa 223.178 tona.

Brodograditelji su bili u najvećem dijelu naši ljudi i djelovali su od polovine 19. stoljeća do pada naše trgovačke mornarice na jedra.

KAPETANI — OSNIVAČI PARNE PLOVIDBE.

U doba plovidbe na jedra dok se je još Rijeka zvala senjska Rijeka i dok još Mađari nijesu bili njezini stopostotni gospodari, bili su brodovlasnici na Rijeci krv naše krvi.

U vrijeme jedrenjaka bijahu u kapetanu usredotočene sve zadaće administrativne, trgovačke i nautičke naravi. Bio je obično bar i sam dielom gospodar broda, spomenute zadaće vrlo jednostavne (osim nautičke) i tako u stanju, da sam upravlja brodom i teretom.

Naravno je, da su sposobniji kapetani bili i pokretači i osnivači parne plovidbe. Počeci su bili vrlo skromni. Parobrod je bio svojina osnivača i njegovih rođaka (na karate) Težnja, da se posao proširi i drugi ekonomski razlozi prisilili osnivača, da se uteče velikom kapitalu, te je on osnovao dioničko društvo. Zato se u nazivima d. d. još uvijek nalazi većinom obiteljsko ime — ime osnivača; jedino Austril-

ski Llyod i neka riječka društva nijesu imala taj naravni razvoj. Rodila ih je bilo koja tendencija bečkih, dotično peštanskih krugova.

Sedamdesetih godina prošloga stoljeća stala je propadati plovidba na jedro i prepuštati polje rada parobrodima, koji su počeli najavljivati novu eru u našoj trgovačkoj mornarici.

U spomenutoj krizi propadoše mnogi maleni brodovlasnici radi pomanjkanja većih kapitala i jer se nijesu znali prilagoditi novim zahtjevima vremena, koji su iziskivali koncentraciju kapitala i organizaciju sila. Sposobniji su sretno prebrodili sve poteškoće, te dokazali spremu i sposobnost našeg naroda, da udovolji svim zahtjevima, koje stavlja velika i moderna organizacija svjetskog pomorskog prometa. Riječani i Bakrani bili su oni, koji su stvorili modernu riječku trgovačku flotu i to: Konaitić, Paikurić, Osolinac, Polić i drugi.

PAROBRODARSTVO U HRVATSKOM PRIMORJU I RIJECI.

Kako se je Rijeka razvijala, tako je počela sve to više ugošćivati pomorstvo ostalih luka u Hrv. Primorju time, što je preuzimala zadaću za međunarodno posredovanje pomorske trgovine provodeći i podređujući sebi pomoću lokalnih parobrodarskih vožnja trgovinu svih naših gornjoprimorskih luka.

Dok je tako Rijeka napredovala nijesu ni ostala mjesta na Hrvatskom Primorju stajala skrštenih ruku. Ali su svejedno kasnije klonula. Najbolje je uz Rijeku napredovao starodrevni Senj, u kojem se je god. 1870. ustrojilo »Senjsko brodarsko društvo« sa dioničkom glavnicom od 500.000 forinti. Uz prekrasne jedrenjake »Grad Senj« (1871.), »Grad Zagreb« (1871.), »Trojednica« (1872.), »Hrvatska« (1874.) i »Zora« (1875.) dalo je isto društvo sagrađiti na riječkom brodogradilištu prvi hrvatski parobrod god. 1871. »Hrvat«, koji je imao 72 tone i 30 konjskih sila. Plovio je između Senja i Rijeke, tičući ujedno Bakar, Kraljevicu, Crikvenicu, Selce i Novi. Za ovaj prvi primorski parobrod bilo je tada u ovim mjestima silno oduševljenje. God. 1875. sagrađilo je ovo društvo i parobrod »Vinodolac«.

Drugi parobrod »Grad Bakar« sagrađen je u Bakru god. 1873. Vlasnik mu je bio Parobrodarsko Bakarsko društvo. Imao je 29 tona i 15 konjskih sila. Plovio je između Bakra i Rijeke, tičući Kraljevicu i Urini.

Treći parobrod »Primorac« sagrađen je god. 1875. u Trstu. Vlasnik mu je bio Lovro Blažević u Kraljevcu. Imao je 54 tone i 20 konjskih sila. Plovio je između Kraljevice i Rijeke.

Za naše brodarstvo na jedra nastala je kriza god. 1876 i »Senjsko brodarsko društvo« je iste godine likvidirao dok je »Hrvatsko brodarsko društvo« u Bakru zaključilo god. 1883. likvidaciju sa gubitkom od 43.977 forinti.

God. 1872. sagrađio je Riječani parobrod »Liburno« za istarsku obalnu plovidbu.

God. 1882. osnovao je Mađari na Rijeci parobrodarsko d. d. »Adria«, te sagrađio i nabaviše prvih godina 10 velikih parobroda koji su započeli plovidbu u Francusku, Englesku, Belgiju i Brazilju. Društvo je dobilo izdašnu subvenciju od ugarske vlade.

God. 1883. uveo je Leopold Schwarz obalnu plovidbu između Rijeke i Pirana.

God. 1884. osnovano je društvo M. Švrliuga & Comp za istarsku plovidbu.

Kasnije bilo je osnovano u Senju »Prvo primorsko hrvatsko parobrodarsko društvo« (Olivieri i drug.).

UGARSKO-HRVATSKO PAROBRODARSKO DRUŠTVO.

Ova društva su u početku lijepo radila, ali od svih ovih je bilo najvažnije »Ugarsko-hrvatsko parobrodarsko društvo« (Ungaro-Croata) sa sjedištem na Rijeci, osnovano god. 1891. Ono je preuzelo parobrode društva: M. Švrliuga i drug. (»Abbazia«); društva Olivieri i drug. (»Zvonimir« i »Sokol«); društva Kraljac i drugovi (»Polac«), »Nehai« i »Velebit«; društva Leopold Schwarz (»Daniel Erno«), »Villam« i »Venezia«; te je od godine u godinu sve to bolje napredovalo osvojivši gotovo čitavu istarsku kvarnersku primorsku i dalmatinsku obalu, dok je zadnjih godina pred rat proširilo svoje bruce do Italije, Albanije i Grčke. To je jedino društvo svoje vrste na čitavom svijetu svojom kolosalnom organizacijom i povezanošću bruga. Srećom nam je uspijelo ovo društvo ugovorom Trumbić-Bertolini spasiti čitavo i ono pod današnjim imenom »Jadranska Plovidba« služiti Jugoslaviji na čast!

RIJEČKA PAROBRODARSKA DRUŠTVA PRIJE SVRŠETKA SVJETSKOG RATA.

Osim ovih obalnih parobrodarskih društava i »Adrie« osnivaše se na Rijeci kasnije i druga društva za dugu slobodnu plovidbu.

Donašamo statističke podatke riječkih parobrodskih društava iz godine 1916.:

»Adria« 31 parobrod sa 70.777 BRT.

Ugarsko Hrvatsko 44 parobroda sa 16.247 BRT.

*) jedrenjaci i parobrodi nad 100 tona.

Levante 12 parobroda sa 42,116 BRT.
Atlantica 14 brodova sa 43,767 BRT.
Oriente 6 parobroda sa 26,405 BRT.
Ugarsko Hrvatska slobodna
plovidba 6 parobroda sa 22,666 BRT.
Paikurić Eduard 1 parobrod sa
2,531 BRT.

Madžarska banka Trg. a. d. 2 parobroda
sa 3325 BRT.

Madžari su se upinjali iz petnih žila, da
unaprede riječku luku kako bi zadovoljili
svoju megalomanskim željama, da pokažu
svijetu svoju moć. Tarifalna željeznička
politika imala je da posluži kao mamac za
sv one, koji bi htjeli da se koriste rije-
čkom lukom. Dakako da su kraj toga mu-
dri Riječani profitirali, jer su se grijali na
nieznim niedrima majčice Ugarske, a u
svoim velikom domoliubliu mislili su, da
će ih poslije svjetskog rata ogrijeti i tali-
jansko sunce, ali su se grdnio prevarili.
Ak se zamisle u prošlost i pogledaju sa-
dašnjost i pomisle na budućnost, mislim
da im nije voliko pri srcu. Ali što su tra-
žili — to su zasluženo i primili!

AUSTRO-UGARSKO CARINSKO PODRUČJE I RIJEKA.

Već je 1. srpnja god. 1891. pripojena
riječka slobodna luka austro-ugarskom ca-
rinskom području, budući da su učinjene
odredbe i pripreme da se pripojenjem ni
u čemu ne oštete trgovački interesi rije-
čke luke.

Ostale slobodne luke prestale su već
god. 1886 bez ikakvih kompenzacija za
dokinutu carinsku slobodu, kojom su se
služile na svoju korist. U trgovačkom pro-
metu između primorskih luka i Rijeke bio
je od tada olakšan promet, koji je bio iz-
ožen neugodnom carinskom pregledu i
postupku.

Ukinuvši ugovor sa trčanskim parobro-
darskim d. d. Austriskim Lloydom, koji je
postao čisto austrijsko poduzeće, ukazala
je država neocjenljive usluge razviku do-
maćeg parobrodarstva. Podređeni premoći
zaedničkog društva bili bi mogli samo-
stalno teže napredovati sa svojim parobro-
darstvom, jer je to društvo nerado gledalo
naše napore. Nakon prekida ugovora sa
Austriskim Lloydom postavljeno je bilo
ugarsko parobrodarsko d. društvo „Adria“
na šire i čvršće temelje, te je uz povišenu
državnu potporu sa pojačanom snagom
ušlo u službu međunarodnog prekomor-
skog prometa.

MADŽARI — POMORCI!

S vremenom se Madžari kao gospodari
Rijeke osilile i stadoše dizati svoje pučke
i srednje škole. Osnovaše za svoj pomor-
ski podmladak i madžarsku pomorsko-
trgovačku akademiju, ali su imali od nje
slabu korist, jer se je većina Madžara na-
kon nekog vremena plovidbe po moru na-
šla na raznim pomorsko društvenim mje-
stima na kraju. Dakako da je palubna eks-
kluzivna pomorska služba bila potpuno u
hrvatskim rukama. Madžari su silom htjeli
progurati svoj jezik na more, ali im to
nije nikako uspijevalo, jer je naš pomorac
radio ostao kod niemu manje mrskog tali-
janskog jezika, dakako samo u pomorskim
terminima.

RIJEČKA INTERNA I PREKOMORSKA TRGOVINA.

Do početka rata možemo kazati, da je
Riječka napredovala u svakom pogledu. Još
prije izgradnje riječke željeznice bio je u
senoski luci najiznatičiji promet kukuruza
i to s Kralinom, pa je tako godine 1879.
prometnuto 40.000 hl. kukuruza i oko 3.000
hl. pšenice, najveće za Dalmaciju gdje se
je mijenjalo za vino. Za Kralinu se je uve-
zlo kroz Senj god. 1876. 3.070.034 hekto-
litara vina.

Kasnijih godina kad se je stala izgra-
đivati riječka luka, postala je Riječka sredi-
šte za izvoz kukuruza iz Hrvatske, Sla-
vonije i Madžarske za Dalmaciju, Južnu
Bosnu i Hercegovinu (Metković) i Alba-
niju, a tako isto i za Brač. Svi mlinovi
iz ugarske pole monarkije imali su na
Rijeci svoja zastupstva. Za vrijeme suše
i nerodice kukuruza prevažao se je preko
Rijeke u zaledje argentinski kukuruz. Tako
su stigli iz Argentine na Rijeku prvi veliki
transporti kukuruza god. 1904. Čitavo za-
ledje kupovalo je na Rijeci kukuruz, dok
su gراه iz Slovenije i Gorskog Kotara ku-
povali Primorci od riječkih veletržaca, a
da ne govorimo o vinu iz Dalmacije i lije-
su iz Gorskog Kotara, koje potonije se je
u velikim količinama prevažalo u razne
luke Sredozemnog mora i dalje u sjeverne
evropske luke.

Kasnije je društvo „Adria“ sklopilo
ugovor (time-charter) sa engleskim putni-
čkim prekomorskim parobrodskim dru-
štvom Cunard Line za prevoz putnika u
Sjevernu Ameriku.

RIJEKA POD ITALIJOM.

Svršio je i svjetski rat i zapečatio sud-
binu mnogih država, gradova i luka, ali
valida naigora sudbina zadesila je grad
Rijeku i njezinu nekad cvatuću luku.

Italija se je dočepala Trsta i Rijeke,
koje luke su i te kako smetale razvoju
njezine mletačke luke. Sada kada ih ima
na čudu je s njima, jer ih mora uzdržavati.
Mislila je u prvo doba, da će s vremenom
te luke moći životvoriti, kako ona ne bi
trebala da do vijeka nadoplaćuje težak
deficit. Muči se svim silama, da svrne na
njih barem kakav takav promet, pravi ra-
zne aranžmane sa Austrijom i Madžarskom,
ali izgleda, da je sve to uzalud, jer kad
dodje do pitanja realizacije bilo kakvog
mu drago aranžmana — uvliček ostane sve
po starom.

Prema statističkim podacima statisti-
čkog ureda na Rijeci od god. 1922. u knjizi:
„The port of Fiume and its future“ može-
mo vrlo lako zaključiti, koliko je ta naj-
veća i najmodernija luka Sjevernog Jadrana
nazadovala u talijanskim rukama, dok
naprotiv matematičke cifre dokazuju pro-

tivno za luku Sušak, koja je u deset go-
dina rada pokazala ogroman promet. Nade,
koje je Italija odnosno Riječka gojila u raz-
vitak i odvijanje prometa, potpuno su se
izjalovile. Kao dokaz za tu tvrdnju neka
posluži ovaj kratak pregled prometa rije-
čke luke počam od god. 1875. pa do konca
godine 1933.

To razdoblje od 58 godina podijelimo
na četiri etape po prometu u tonama:

I. god. 1875. bio je promet (uvoz i iz-
voz) 188.000 tona:

II. god. 1888. bio je promet (uvoz i
izvoz) 521.000 tona:

III. god. 1913. bio je promet (uvoz i
izvoz) 2.890.000 tona:

IV. god. 1933. bio je promet (uvoz i
izvoz) 572.000 tona.

Godina 1913 bila je normalna predrat-
na godina, kad je Riječka došla do svog
najvećeg prometa t. i. kad je kapacitet
luke bio svladan tekar na nekih 75 % t. i.
da je Riječka mogla još primiti promet od
1.000.000 tona robe.

Ako usporedimo promet god. 1913. sa
onim iz god. 1933. onda jasno vidimo, ka-
ko taj pomorski grad propada i kako mora
da umre, Riječka imade oko 6.000 metara
operativne obale i nekih 30 skladišta, koja
mogu primiti do 30.000 vagona robe.

Ako se uzme u obzir, da je promet
Rijeke u god. 1933 bio jednak prometu
sušačke luke, a da Riječka imade šest puta
više operativne obale i najmodernija skla-
dišta i naprave za krcanje, onda tek vidi-
mo, koliko vrijedi Sušak, koji je sa svo-
jom primitivnošću u svakom pogledu mo-
gao da svlada taj ogroman promet.

Riječka je poslije rata radila srednje sa
25 % svoga kapaciteta, dok je luka Sušak
radila 50 % preko svog maksimalnog ka-
paciteta.

Izgradnjom javnih skladišta na Sušaku
moći će Sušak primiti još 1000 tona razne
robe više. Luka Sušak sa Bračicom imade
1.700 metara operativne obale, i u najsla-
bijiim godinama bila je sušačka luka pre-
opterećena, pa valja misliti pravovremeno
na proširenje te luke a to će se moći na
tai način ako se uredi luku Bakar i Mar-
tinšćica i stvori jedan lučki gornjo-jadran-
ski sistem Sušak—Martinšćica—Bakar.

A bude li dovoljno smisla, da se što
prije spoji Slovenija s morem, tada će na-
vrnuti najveći dio prekomorske izvozne
trgovine ovog našeg kraja u Sušak, budući
da ta na žalost prolazi još uvijek na Trst.
Na ustuk gornjoj riječkoj statistici izna-
šam i statistiku prometa sušačke luke, da
se još jasnije vidi, da Riječka bez našeg
zaledja mora uginuti. Badava joj sve in-
tekcije, jer duga bolest — sigurna smrt.

PROMET SUŠAČKE LUKE.

Godina	Uvoz i izvoz u tonama
1924.	177.187
1925.	340.137
1926.	270.753
1927.	438.085
1928.	542.725
1929.	693.909
1930.	728.613
1931.	559.790
1932.	402.780
1933.	501.886

Ukupno: 4.655.865 tona.

ITALIA O MORTE!

Mi smo se osvrnuli na desetgodišnjicu
riječke luke pod novim gospodarima samo
zato, što Riječani uvijek urbi et orbi ističu,
da Riječka leži na takovom geografskom
položaju, da s njome mora računati nje-
zino zaledje, ako želi svoj prosperitet.
Ovime dokazamo, da niti in trebamo niti
će ona sama moći da se održi bez mi-
lostinje svojih novih gospodara, koji imadu i
previše brige za svoje bliže štice (Vene-
ciju itd.) a da o kakovom njezinom
napretku ne može biti ni govora. Sve što
je do sada imala dadasmo mi: mornaricu,
trgovačke veze u svijetu i našom joj krvi
davismo danak jer većina takozvanih tali-
janaša na Rijeci su naši izrodi.

Danas u našoj ujedinjenoj i slobodnoj
državi treba da sve te energije plasiramo
za naše dobro, kako ćemo danas sutra moći
ubirati plodove rada u korist našega na-
roda i države, a Riječka, koja je još za vri-
eme prvnih nebrojenih lakrdijaških ple-
bisita i operetne šaljive revolucije ozbilj-
no vikala „Italia o morte!“ imade danas
brigodno desetgodišnjicu aneksije majci
domovini, još i više nego li što je tražila,
t. i. obadvoje.

Neka bude uvjeren, da joj ne zavi-
diamo!

(Na Veliku Srijedu god. 1934.)

RIJEKA IDEALNA NAŠA LUKA PO SVOM GEOGRAFSKOM POLOŽAJU, RIJEKA MOŽE DA BUDE NE SAMO EVROPSKA, NEGO I SVJETSKA LUKA

Po svojoj slavenskoj pomorskoj
tradiciji, po svom nacionalnom ka-
rakteru, a pogotovo po svom speci-
jalnom geografskom položaju Riječka
je jugoslavenska luka. To dokazujemo
ovim člankom. Ona je izlazna tačka
na more ne samo za Jugoslaviju, ne-
go i za veliki dio Evrope. Ona je
svjetska luka. Da je pripala Jugo-
slaviji bila bi se još više razvila i
unapredila. Pod Italijom, je propala,
a zamjenjuje je jugoslavenski Sušak,
koji ima veliku budućnost.

Jugoslavija, a preko nje i centralni du-
navski bazen ima tri izlaza iz svoje sre-
dine na more, kojima bi se mogla služiti
kao putevima saobraćaja sa inozemstvom:

1) izlaz na Crno More, koji vodi na
istok uz dolnji Dunav i svršava u Sulini i
Kostanci na Crnom Moru;

2) izlaz na egejsko more, koji ide na
jug uzduž tijeka Morave i Vardara do So-
luna na egejskom moru; 3) izlaz na ja-
dransko more, koji ide na zapad uzduž Sa-
ve i svršava u Trstu i Rijeci na jadrans-
skom moru.

Izlaz na Crno More ide do Željezničkih
Vrata, preko Rumunjske i u njezinom moru
svršava. Izlaz na egejsko more ide do
Devdelije, prelazi preko jednog dijela Gr-
čke do Soluna, koji pripada Grčkoj. Izlaz
na jadransko more sa svršetkom na Rijeci
nalazi se potpunoma na našem teritoriju,
jer je grad Riječka sa svojih 40.000 stanov-
nika mješovite narodnosti, na tijeosnoj po-
višini od 4 četvorna kilometra sa svih
strana i sa kopna i sa mora opkoljena bez
prekida jugoslavenskim teritorijem i jugo-
slavenskim pučanstvom.

Od ova tri izlaza nainezgodniji je crno-
morski, jer je najdulji, najprikladniji je ja-
dranski, jer je najkraći. Što se tiče važno-
sti je put koji vodi u egejsko more izme-
du jednoga i drugoga. Ali u slučaju oru-
žanog konflikta ili trgovačkog rata s ko-
jim istočnim ili zapadnim susjedom je ovaj
put najizgodniji i najvažniji, jer izlazi na
stvorenno more iza kako prode kroz kraći
teritorij savezničke Grčke — Jadransko i
Crno More su zatvorena mora.

IZLAZ JUGOSLAVIJE NA JADRAN

Izlaz na Jadran se na zapad razdvaja
u dvije grane: na sjevernu, koja se drži
gornjeg tijeka Save i izlazi u Trstu, i u
južnu, koja se drži Kupe i izlazi na Rijeci.
Južna grana ovog izlaza, t. i. riječka je
zgodnija od sjeverne, jer je kraća. (Ona je
zgodnija od sjeverne, jer je kraća.)

Iz ovoga proizlazi da izlaz od Beograda
na zapad uz Savu i Kupu dolazi na more
na Rijeci i to je glavni izlaz na more, t. i.
izlaz na Jadran je glavni izlaz Jugoslavije
na more.

Izlaz na Jadran nije samo glavni izlaz
Jugoslavije na more nego radi svog polo-
žaja između unutrašnjosti i Jadrana, izme-
du Beograda i Rijeke, glavni put na za-
pad, onaj put koji vodi u zemlje koje leže
zapadno od jadranskog meridijana, dakle u
široki svijet. I ovaj glavni put na zapad
tvori po svojem prirodnom položaju na
Savi i Kupi bazu i osovinnu glavnog jugo-
slavenskog kontinentalnog puta, koji ide uz
Dunav, Savu i Kupu između željeznih Vra-
tiju i Rijeke.

Tako vidimo da se na Rijeci poklapa,
spaja i izlazi: 1) glavni izlaz Jugoslavije
na more; 2) glavni put, koji vodi na zapad i u
široki svijet; 3) glavni kontinentalni put. Iz
ovoga proizlazi da je za Jugoslaviju Riječka
glavni jugoslavenski izlaz na more, na za-
pad i u široki svijet i da je Riječka za za-
pad ulaz sa mora u Jugoslaviju, glavni put,
koji sa zapada vodi u srce Jugoslavije, u
Beograd.

RIJEKA — SVJETSKA LUKA

Ako se uzme u obzir Rijeku, ovaj pri-
stup Jugoslavije na Jadran, ovaj njezin
glavni put na zapad, ovaj njezin glavni
kopneni put, ovaj njezin glavni izlaz na
more, sa višeg gledišta i ako se ima u vi-
du u sve širi teritorij, opažaju se intere-
santni fakti, iz kojih jasno proizlazi, kako
je Riječka vrlo važna ne samo za Jugo-
slaviju i centralni bazen Dunava već tako-
der i za zapadnu Evropu, za Sjevernu
Ameriku, pače za cijeli svijet.

Ako se uzme u obzir ove puteve kako
smo prije naveli nailazi se na ovo:

Glavni kopneni put Jugoslavije, koji
skoro obuhvaća naš glavni put na zapad
i naš izlaz na more sa izlazom na Rijeku
nalazi se na bazi i osovini velikog puta ge-
ografske dužine evropskog meridijana,
koji ide od Atlantika do bazena Kaspijskog
mora oko 45 sjevernog paralela, na kojem
se vijugaju Žironda, Pad, Sava i gornji
Dunav i na kojem se nizaju Bordeaux, Lion,
Milan, Venecija, Trst, Riječka, Sisak, Ze-
mun — Beograd, Braila, Galac, Sulina, Ko-
stanca, Odesa, Astrahan. Dakle baza i oso-
vina puta evropske geografske dužine pro-
lazi kroz Rijeku; ovaj put dotiče se Ja-
drana ne samo u Veneciji i Trstu, već i na
Rijeci.

Put evropske dužine leži na bazi i oso-
vini velikog puta globusove dužine, koji
ide iz Sjeverne Amerike preko Atlantika,
Evrope, zapadne i centralne Azije i dolazi
u istočni Kitaj. Dakle baza puta globusove
dužine prolazi kroz Rijeku i ovaj se put
dotiče Jadranskog mora ne samo u Vene-
ciji i Trstu, već i na Rijeci.

Na Rijeci se sastaju i se odvajaju mno-
gi više ili manje važni trgovački putevi,
koji direktno ili indirektno spajaju s ovim
gradom gornji bazen Dunava (Beč), Gali-
ciju, Bukovinu, nizinu centralnog bazena
Dunava (Budapest), Rumunjsku (Orsova),
Kosovo Polje (preko Sarajeva), južnu Dal-
maciju (Knin), Liku (Gospić) i t. d.

NA RIJECI POČINJU ILI SVRŠAVAJU MNOGOBROJNI JADRANSKI, SREDOZEM- NI I OCEANSKI MORSKI PUTEVI.

Ovi kopneni i morski putevi spajaju Ri-
jeku sa ogromnim kopnenim i morskim po-
vršinama i podižu kod nas i u Evropi i u
svijetu prestiž i važnost Rijeke i putevi,
koji ovuda prolaze.

Veliki diagonalni zemaljski put, čija
osovina ide od jugo-zapadnog ugla
germanskog mora (London, Antwerpen,
Hamburg), preko Jadranskog i Crvenog
Mora prema Indijskom oceanu križa se na
jugu Alpi i na sjevernom Jadranu sa pu-
tem dužine južne Evrope. Na ovom ras-
kršću nalazi se (osim Venecije, Trsta i
drugih gradova) također i Riječka.

Uzevši u obzir sve što je dosada reče-
no o Rijeci u pogledu trgovačkih puteva
dolazimo do ovih zaključaka: Prvo: Ri-
ječka je trgovačka tačka na našoj nacio-
nalnoj, jugoslavenskoj obali.

Drugo: Riječka je glavni pomorski iz-
laz Jugoslavije i centralnog bazena Duna-
va na zapadu i svijet te glavni ulaz sa za-
pada i iz svijeta u Jugoslaviju i u central-
ni bazen Dunava.

Treće: Riječka je prirodna pomorska
baza glavnog kontinentalnog puta Jugosla-
vije i Podunavlja.

Četvrto: Riječka je tačka, gdje se
stiču ili odakle se razgranjuju više ili ma-
nje veliki kontinentalni i pomorski putevi
centralnog bazena Dunava, Balkana, Ja-
drana i Evrope.

Jednostavno: Riječka je za Jugo-
slaviju glavna, za Podunavlje velika, za
Evropu važna, za cio svijet znamenita po-
morska trgovačka luka, tačka odakle se
razgranjuju kamo se stiču, kuda prolaze,
gdje se križaju mnogi kontinentalni i mor-
ski, veliki i mali putevi, glavni putevi Ju-
goslavije, Podunavlja, Evrope, svijeta i ku-
da će biti upućen promet robe, ljudi i ide-
ja i u vezi s time socijalni i politički upli-
vi prema Jugoslaviji, Podunavlju, Evropi
i cijelom svijetu.

To je Riječka po svojem prirodnom po-
ložaju, Riječka bi mogla po svojem prirod-
nom položaju vršiti veliki upliv na cijeli
život Jugoslavije, kao jedan od najvažnijih
njezinih faktora. Ne će se moći za uvijek
klonuti od ovog upliva. O ovoj činjenici
treba ozbiljno voditi računa.

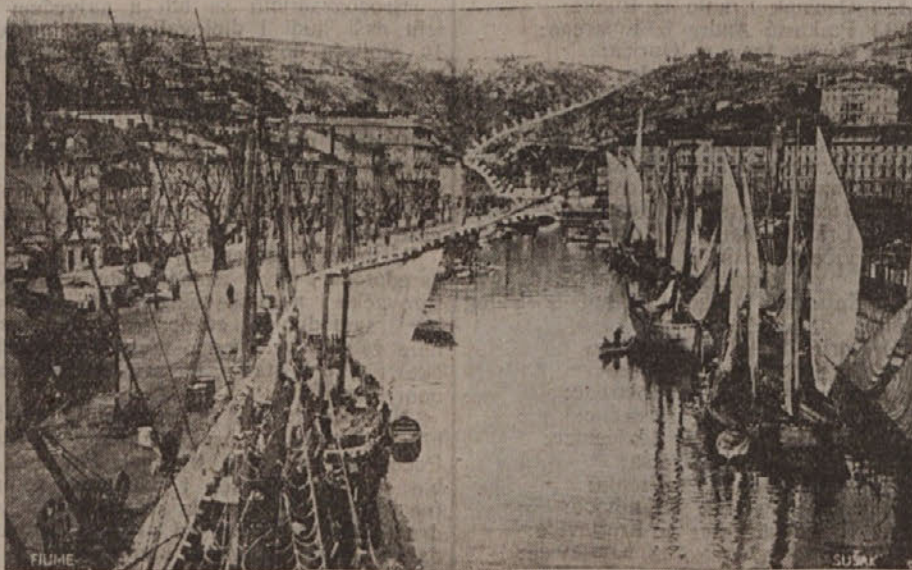
RIJEKA JE PO SVOM PRIRODNOM PO- LOŽAJU MNOGO UPLIVALA NA SVOJE ZALEDE.

U toku druge polovice prošloga vijeka
ona je davala pravac mađarskoj politici
prama Hrvatskoj. Poznata je lozinka: Ma-
dari, na more!

U prošlosti nije se u cjelini mogla da
ispolji važnost i moć prirodnog položaja
Rijeke iz jednostavnog razloga, što politič-
ke prilike srednje i istočne Evrope nisu
dozvoljavale i iskorištavale razne sposob-
nosti energija i prirodnih bogatstva bližeg
i daljnjeg zaledja Rijeke, centralnog i dol-
njeg bazena Dunava, bazena Crnoga Mora
i kaspijskog mora.

Germanska infiltracija na jugoistok pre-
ko Austrije i Turske absorbirala je i privla-
čila k sebi sva prirodna bogatstva i svako
ispoljavanje života i rada centralnog ba-
zena Dunava, dijelila je osim toga Evropu
i istočni dio između kojih je bio stvoren
nemoguć svaki trgovački spoj. Raspad Nie-
mačke, Austrije Bugarske i Turske odre-
zao je i oslobodio sve brojne i velike ener-
gije dunavskih naroda i omogućio je di-
rektnu i nesmetanu vezu industrijalnih kra-
jeva zapadne Evrope za Podunavlje, Cr-
nim Morem i kaspijskim morem. Ove pri-
rodne posljedice novih političkih prilika
pružaju povoljne mogućnosti za potpuno
ispoljavanje vrijednosti i moći prirodnih
puteva i njihovih morskih izlaza i ulaza,
među kojima je i Riječka.

Zaključujemo prema ovomu što smo
sad naveli: Riječka je po svojem prirodnom
položaju za Jugoslaviju glavna, za Podu-
navlje velika, za Evropu važna, za cio svi-
jet znamenita trgovačka luka.

Granica sječe ide alnu riječku luku.

RIJEKA „SOBBORGO PARASSITA“ SUŠAKA

DO SEDAMDESETIH GODINA PROŠLOG STOLJEĆA SUŠAKU NIJE BILO NI TRAGA

Do sedamdesetih godina prošlog stoljeća, Sušaku nije bilo gotovo ni traga. Postojala su sela Trsat, Podvežica, Draga, i Kostrene: ali se na užem, uistinu sušačkom, području, između donjeg toka Rječine i zavlja Martinske, nalazilo svega par zgrada, dvije-tri krčme (sabitrališta krijomčara, riječkih izletnika, i putnika), crkvice Sv. Mihovila i »brajde« (vinogradi). Da se iz tog neuglednog embrijona rodi veće naselje, konačno i grad Sušak, trebalo je da se centralistička Austrija preobrazila u dualnu Austro-Ugarsku: nagodbe iz 1867 i 68 godine, kao i famozna nagodbeno »krpica«, otac su i majka današnjeg Sušaka. Naime, postavši gospodarima translatinske polovine Hapsburške Monarhije, Mađari su, s pomoću nagodbene »krpice«, definitivno izdvojili Rijeku u statutarno uređeni »corpus separatum«, i učinili je svojim emporijem, povežući je prvorazrednim željezničkom magistralom s Budimpeštom. I kroz dva decenija intenzivnih mađarskih nastojanja, Rijeku se je iz relativno neznatne trgovačko-ribarske varošice (po rangu, gotovo iza Senja) izdigla do stepena jedne od svjetskih luka. Za razvoj tog emporija postao je pretiljevan »corpus separatum«, — moralo se je posegnuto i za jednim dijelom sušačke obale, za takozvanom »Deltom« i »Brajdicom«, uz ušće Rječine, da bi se tu izgradilo jedan dio riječkog lučkostanišnog sistema. Uoporedo s tim, riječki privrednici — naši ljudi ali i tudjinci — počeli su, na području Sušaka (tik do Rijeke, »preko mosta«) da grade domove za obitavanje. I gotovo američkim tempom napredovala je izgradnja Sušaka: na pustom, gotovo neobitavanom prostranstvu kroz tri decenija (od 1880—1910) osvanula je moderna, gusto naseljena, gradska četvrt. — Sušak je postao jedno od najnaprednijih predgradja Rijeke, pa je to ostao sve do sloma Dualne Monarhije.

Dvojak je, kroz to vrijeme bio odnos između Sušaka i Rijeke. U privrednom pogledu, oni su predstavljali jedan organizam, ili — u najmanju ruku — dvojstvo siljamskih blizanaca: sačinjavajući jedinstven krvni sistem, Rijeku i Sušak su harmonizirali, ali tako da je Rijeku, obiljem svoje krvi, alimentirala Sušak: što je veći bio ekonomski prosperitet Rijeke, utoliko je bujniji bio razvoj Sušaka, tako da su riječki Talijani i talijanski zlorod ali tačno Sušak nazivali »il sobborgo parassita«. No u nacionalno-političkom i nacionalno-kulturnom pravcu, predratni Sušak i Rijeku odnosili su se kao Seno i Kaptol: nepomirljiva borba bila je normom za njihove susjedske odnose. Mađari i riječki talijanski istisli su polako iz Rijeke sve naše javne institucije (nadležstva i škole), i sistematski su radili na tome da Rijeku sasvim otmu hrvatski jugoslavenski karakter.

Na taj način je Sušak, silom prilika, postao utročištem svih naših upravnih i kulturnih ustanova, i žarištem svih nacionalno-političkih nastojanja na Kvarneru. Blizu tri decenija, sve do sloma Dualne Monarhije, ličio je Sušak, u nacionalno-političkom pogledu, na zaporoški »sić«, na utvrđen tabor, koji je Hrvatstvu i Jugoslavenstvu služio nesamo za obranu nego i za napadaj protiv talijanstva podržavanog od Mađara. Pa i po svom populacijskom sastavu, predstavljao je predratni Sušak nešto analogno zaporoškom »siću«: s brda i dola, nagurali su u Sušak pripadnici svih krajeva na slovenskom jugu bivše Hapsburške Monarhije, privučeni mogućnošću relativno lagane zarade u bogatoj Rijeku. Solidni radnici i preduzetnici, ali i avanturiste, iz čitavog Gornjeg Primorja, Dalmacije, Like, Zagorja, Stajerske, i Kranjske, pa i Slavonije i Vojvodine, ponešto čak i Srbije i Crnogore slegli su se, u velikom broju, u Sušak, i ispremišali s autohtonim elementom, tako da današnji Sušak, po svom etnografskom sastavu, nije primorsko naselje nego pravi jugoslavenski kaleidoskop. »Domaći« i »furešti« (došliaci), u međusobnom saobraćaju, izgradili su demokratske odnose koji podsjećaju na kozačku demokraciju: bez obzira na zvanje, rang, i društveni položaj, za jednim stolom piju i bratim se, u predratnom pa i poratnom Sušaku, suci, profesori, mesari, brice, pijari, carinici i carinski posrednici, krijomčari, zidari, lučki radnici, i t. d., zadajući velikim ljubavi za slobodu i slobodarstvo, kao i osjećajem nacionalne širokogrudnosti. Zato je politička i kulturna povijest predratnog Sušaka, uglavnom, svijetla stranica u knjizi naše nacionalne epopeje iz godina 1903 do 1918. I sam pravaški pokret, ukoliko je od A. Starčevića i E. Barčića nio propagovan iz Sušaka (sušačka »Sloboda«), nosi na sebi prvenstvo značajke duhovnog revolta protiv Austrije, i nije ni malo bio zatrovan hrvatskim ekskluzivizmom i srbofobiom. A doznije, predratni Sušak i njegova još nerazvijena buržoazijska posraju jednim od glavnih uporišta naprednjaštva, politike zasnovane na Riječkoj i Zadarskoj Rezoluciji, da se — u prvoj polovini prošlog decenija, 1910—1915 — potvore u jednu od najjačih citadela nacionalističke omladine, pod patronatom Frana Supila. Za vrijeme svjetskog Rata, iz redova Sušačke nacionalističke omladine rekrutovale se na desetine i desetine dobrovoljaca koji su okrenuli gruzi protiv Austrije, da se bore za uvođenje i slobodu Jugoslavije. U isti mah

predratni Sušak bio je i jedna od najjačih uporišnih tačaka tada još mladog proleterskog, socijalističkog, pokreta; i što je naročito značajno, bio je i kolijevkom najaktivnije omladinske kulturne akcije, oličene u »Jurislavu Janušiću«, dok je s druge strane igrao važnu ulogu i u našem socijalnom pokretu i njegovu razvitku. Riječku, predratni Sušak, to jugoslavensko »parasitsko predgradje« Rijeke, bio je u prvim redovima svakog našeg tadašnjeg naprednog pokreta, bilo nacionalno-političkog, bilo socijalnog i kulturnog.

Međutim, u komunalnoj politici predratnog Sušaka ne može se registrovati znatniji polet i napredak: kvasac napretka, predratnom Sušaku, bili su došliaci, »furešti«; oni su, uglavnom, i izgradili najvažniji i najnapredniji, gradski dio Sušaka, i to ponajvećma svojom individualnom, privatnom inicijativom, dok je u isti mah njihov utjecaj na vođenje komunalnih poslova bio i ostao više nego sekundaran. Ti »furešti«, naime, bili su pred Rat vrlo heterogeno i odviše labilno društvo, u kome se još nije bio izgradio osjećaj lokalnog patriotizma; pored toga, oni su tada još bili dezorganizovani, poluburžoazni, ili proleterska manjina, naspram većine kompaktnijeg, starosjedićakog, uglavnom zemljoposjedničkog, elementa, koji je obitavao i obitava na kontinentalnoj periferiji Sušaka, većinom podalje od mora i od Rijeke. Taj autohtoni zemljoposjednički element nosilac je, kao što je i to prirodno, konzervativizma i konzervativnog mentaliteta, a on je davao ton komunalnoj politici predratnog Sušaka. Mogli su »furešti« ponekad i da zapreme stolicu sušačkog načelnika; ali bi se na njoj održali samo tako dugo dok bi se podređivali volji i shvatanju »domaćih«, i dok su podilazili konzervativnom mentalitetu poluseoske periferije. A to je naravno, paralizovalo elan sušačke predratne komunalne politike, i svaka snažnija i poletnija inicijativa morala bi da kapitulira. Razvukao predratnog Sušaka od toga je prilično trpio; pa ovo rdjavo naslijeđe osjetljivo tereti i savremeni Sušak. Predgradje Rijeke bio je predratni Su-

šak. Sušačani su tada, dobrim dijelom, samo stanovali u Sušaku a privredjivali, trošili, pa i zabavljali se, u Rijeku. Sušak je tada bio ekonomska, do izvjesnog stepena i kulturna, a u vrijeme Frana Supila čak i politička, »depandansa« Rijeke. Sav u stavu nepomirljive nacionalne opozicije prema tuđinjoj i tudjinskoj Rijeku, predratni Sušak, čitavim svojim bićem, stremio je k svojoj, ili bolje reći k nacionalnoj, afirmaciji u toj tudjoj Rijeku. U najvažnijim životnim uslovima posvema zavisao od Rijeke, i podređen njoj, on se je nalazio ipak u duhovnoj ofanzivi protiv nje: predgradje koje živi od grada, a vodi intenzivnu borbu protiv njega!

Ugovor u Rapalu unio je radikalne izmjene u taj splet sušačko-riječkih odnosa. Možda je i pogrešno, što nije početkom 1920 objućke prihvaćene januarski memorandum velikih Saveznika: ali valja odati priznanje onim, koji su a priori shvatili jedan prost i bjelodan aksiom ekonomske geografije, koji nikako ne ide u glavu mnogim našim državicima, a taj je: da čitav zapad naše države i njegovo zaledje (Austrija, južni dio Češkoslovačke, i zapadne Mađarske) — kad je riječ o njihovoj ekonomskoj težnji k Jadranu — mogu da gravitiraju samo tuda kuda od prirode vodi najkraći i najlakši put iz Podunavlja na Jadran, t. j. na tršćanski ili kvarnerski zaton. Otuda proizilazi imperativni postulat naše ekonomske politike: da na Gornjem Jadranu izgradimo jednu našu luku, jer, u protivnom slučaju, sva prekomorska trgovina zapadnog dijela naše države i njegovo srednjeevropsko zaledje mora da dođe u zavisnost od talijanskih luka na Gornjem Jadranu od Trsta i Rijeke. Eto tu prostu istinu i neodložnu potrebu shvatili su na vrijeme oni, koji su pregovarali u Rapalu i insistirali na tome da se riječki lučki sistem razdvoji, pa onaj njegov dio koji se alimentira kroz sušačku stanicu (»Brajdicu«) a leži uz sušačku Delta, pripadne Sušaku. Time je iskazana ogromna usluga ne samo našoj državi i cijeloj našoj privredi, spasivši Baroševu Luku za Sušak, nego je udaren temelj i posvemaš-

njoj privrednoj emancipaciji Sušaka od Rijeke, te stvoreni osnovni preduslovi za preobražaj Sušaka iz riječkog predgradja u samostalni gradski centar, u grad. Staviše, priskrbivši Sušaku »prozorče u Evropu« — malenu ali tehnički najuredeniju našu luku — sazdalo se, na sjevernom Jadranu, jak instrumentat za suzbijanje ekonomsko-apsorpcijskih težnja Trsta i Rijeke, u odnosu prema našem i srednjeevropskom zaledju.

Nakon Rapala i prestanka talijanske okupacije, Sušak je ušao u novu eru svog života: on diše na svoja i na puna pluća: on nije više ekonomska depandansa i predgradje Rijeke, nego je »svoj na svome«, opasan takmac Rijeke, koji je privredno sve više potiskuje i imobilizuje.

U poletu je i u razmahu je savremeni Sušak. To ga možda i ponajviše karakteriše istina, naša spoljna i željezničko-tarifalna politika, neko vrijeme (pogotovo od 1924-26), prijetila je da će, u odnosu prema Sušaku, kompromitovati pa i upropasti svršeno djelo. Lokalni ljubomori ostalih naših primorskih gradova popularisao je, na neko vrijeme, nastranu krilaticu: »Stogou se učini za Sušak, ide na korist Rijeke!«, koja je naškodila Sušaku. Ali je život uklonio sve te aberacije i dokazao, da između Sušaka i Rijeke, poslije Rapala, nema simbioze nego samo borbe i antiteze. Život je pokazao da Rijeku gubi, dok Sušak dobija: sa svojih pola milijona to-nah godišnjeg prometa, sušačka luka je već prestigla riječku otvši joj dobar dio njezine zarade. U posljednje vrijeme i depopulacija Rijeke dovedena u ekonomski čor-sokak, vidljivo napreduje, dok se broj sušačkih stanovnika rapidno diže. Ranije je sušački potrošač svoje potrebe, dobrim dijelom, podmicao na Rijeku, a danas je obratno, pa zato riječko grosistička i detaljna trgovina, sve upornije nastoje da težište svoje djelatnosti prenesu u Sušak. Podjui li stva ovim tempom i dalje, uskoro bi Rijeku mogla postati »il sobborgo parassita« Sušaka! ..

Milan Banić.

KAKO JE LUKA BAROŠ PRIPALA JUGOSLAVIJI GROF CARLO SFORZA O RIJECI I NJEZINOJ NEMINOVNOJ KATASTROFI »RIJEKA JE POSTALA ŽRTVOM... ONA JE DA NAS MRTAV GRAD«

Carlo Sforza

Grof Carlo Sforza, bivši talijanski ministar vanjskih poslova, pisao je već više puta o Rijeku i njezinoj tragičnoj sudbini. Najviše podataka iznosi u svojoj knjizi »Zidari Savremene Evrope«. On je potpisao za Italiju Rapalski ugovor i mnoge stvari zna, jer je u najvažnijim događajima učestvovao. Uzmijmo iz njegove knjige ove poruke u kojima govori o tome, kako je luka Baroš pripala Jugoslaviji i iznosi svoje poglede na sudbinu Rijeke.

Dvanaestog novembra 1920 ugovor bio je potpisan. Naime je Italija dobila granicu u Alpama, bolju od one koju je imala Rimsko carstvo, potom cijelu Istru, ostrva Cres, Lošinj, Zadar, zatim povlastice za dalmatinske Talijane i nezavisnost Rijeke, koji je priznata kao slobodan talijanski grad i vezan sa talijanskim teritorijom (dakle, koja je praktično postala talijanskim, ali s onom tradicionalnom autonomijom koju je imala u svojoj dugoj historiji i koja bolje odgovara njenim ekonomskim potrebama negoli direktna aneksija).

Moralno, ovaj ugovor predstavljao je prvi mir poslije rata sklopljen po slobodnom pristanku, i već samim tim stvorio je pogodnu atmosferu za nova plodonosna sporazumijevanja.

Poslije dvanaest dana, kad sam u parlamentu, za vrijeme diskusije o ovom ugovoru, odgovarao gospodinu Federzoniju

na njegovom tezu da sam mogao tražiti više, ja sam izjavio:

— »Zar bi bilo pametno stvarati nove mržnje i podizati kineski zid tamo gdje želimo da imamo slobodan i miran izlaz na Istok? Gospodin Federzoni kaže kako bismo tražili više da smo bolje bili procijenili međunarodnu situaciju. Ne. Situaciju poznajem savršeno dobro: ali kad bi ta situacija bila i stotinu puta povoljnija za nas, ja bih u slučaju, da sam tražio više, ostao u uvjerenju da sam iznevjerio interese talijanske budućnosti. Vama je vrlo dobro poznato, gospodine Federzoni, da sam ja uvijek tako mislio... Što se tiče Rijeke, čiji prosperitet nije ugrožen nijednom odredbom mi imamo u rukama sredstva, da joj osiguramo opstanak«.

U posljednjoj rečenici, krila se jedna aluzija: iz straha da im opće zadovoljstvo, sa kojim je zemlja primila Rapalski ugovor ne odnese sasvim iz ruku demagoško sredstvo za agitaciju Jadranskim pitanjem, nacionalisti su počeli da pronose glasinu da su po jednoj tajnoj odredbi Jugoslaveni dobili Baroš malu luku nasuprot Sušaku, koju bi Riječani željeli da imaju u sastavu svoje nezavisne države.

Sa njemu svojstvenom jasnoćom, Giolitti se dotiče ove epizode u svojim Memorijama: »Oni su naročito jašili na pitanju luke Baroš, piše on. Ali, mi smo morali dopustiti da je luka Baroš izvan zasebnog riječkog teritorija, jer baš taj tradicionalni »Corpus separatum« poslužio nam je kao diplomatska i istorijska baza, na osnovu koje smo tražili da Rijeku postane slobodan grad. Luka Baroš pripadala je stvarno Hrvatima, koji su se s njome služili za trgovinu crvetom. Ja sam sa tom činjenicom upoznao parlamentarni odbor za vanjske poslove. Sve to bilo je samo namjerno zaoblazivanje stvarnosti«.

Temeljitim istraživanjima, koja su po njemu nalogu objavljena u peštanskim arhivima dokazano je da je Baroš pripadao Hrvatskoj a ne riječkom »Corpus separatum-u«; mi smo ga, prema tome, lako mogli u ugovoru da priznamo jugoslavenskim, naročito obzirom na zadovoljstvo sa kojim je javno mišljenje primilo našu pogodbu, kao što je i sam gospodin Mussolini priznao kada je došao na vlast.

U stvari, obzirom na žestoku uzbuđenost, koja je uslijed pregovora bila zahvalita jugoslavenske opunomoćenike Giolitti, Bonomi i ja smatrali smo za najpametnije da odmah unesemo u ugovor ono, što smo imali da dobijemo, i da se ne zadržavamo mnogo na drugim tehničkim diskusijama oko konkretnog izvođenja jedne ideje, kojom sam se otpočetao zanosio. Ja sam, naime, htio da se pri Riječkoj luci, čim grad bude priznat kao nezavisan i talijanski, osnuje jedan Talijansko-riječko-jugoslavenski konzorcij, koji bi bio spas za Rije-

ku, jer bi Jugoslavija na taj način bila zainteresovana za život pristaništa.

Jasno je da luke kao što su Trst i Rijeku mogu da napreduju samo ako su u najtežnjoj vezi sa svojom pozadinom. Da bismo prisilili Jugoslaviju da prihvati ideju o konzorciju, mi bismo odbili da unesemo u ugovor da je Baroš jugoslavenski.

Ograničili smo se na to, da jednim pismom jugoslavenskom ministru spolnih poslova, priznamo da bi trebalo, po našem mišljenju, da taj mali bazen pripadne Jugoslaviji. Luka Baroš imala je tako da postane prilogom jugoslavenske države projektovanom konzorciju.

Kad je počela vještačka agitacija za luku Baroš, ja sam mirne duše mogao da ustanem i da kažem:

»Ako vam se naša koncesija ne sviđa, vi ste slobodni da napravite ono što vi mislite da je dobro; naše pismo je obaveza za današnju vladu, jer ono nije ni ratifikovano ni registrovano u Ženevi, i, prema tome, ono nema apsolutno nikakvu međunarodnu vrijednost: svaka nova vlada može slobodno po ovom pitanju da zauzme stanovište koje će biti različito od našeg; ali, onda nema ništa od Konzorcija (čiju je ideju i oblik bio već prihvatio novi predsjednik jugoslavenske vlade Pašić), a Rijeku čeka sigurna propast«.

I ovom prilikom ja sam se osvjedočio koliko je u Giolittiju osjećanje dužnosti prema otadžbini išlo uporedo sa najvećom lojalnošću i obzirnošću prema kolegi. Jer kad je nastala kampanja protiv mene tobože zbog luke Baroš, o kojoj je svako govorio, a niko nije znao o čemu je zapravo stvar, ja sam jednog dana rekao Giolittiju, da bi za nas bilo najjednostavnije da objasnimo svojim protivnicima, kako oni treba samo da uzmu vlast u svoje ruke, pa da se odmah uvjere kako ničim nisu vezani u pitanju luke Baroš. Onda bi im postalo jasno da treba ili da se odreknu svoje demagogije i spasu Rijeku; ili da ostanu vjerni svojim frazama i unište riječku trgovinu Giolittijev odgovor bio je kratak:

— Da, oni tebe napadaju stoga što znaš da je to tebi svejedno i stoga što čutiš, Ali, doći će vrijeme kada će oni biti sređni da nastave našu politiku, samo ako uzmognu da uvjere svijet kako to moraju da čine jer su sputani našim obavezama.

Ali, dalje nije išao; htio je da mi ostavi punu slobodu da presječim kampanju ako hoću. Ja to nisam učinio i doživio sam zadovoljstvo da vidim kako se vlade, koje su se, kao fašistička, svakoga dana razmetale svojom snagom, čedno kriju iza mojih obaveza — obaveza koje nikada nisu ni postojale. Ali, pošto u njihovoj politici nije bilo nimalo dosljednosti, Rijeku je postala žrtvom njihove politike — i ona je danas mrtav grad.

RIJEKA U HISTORIJI GLA GOLICE

Tiskarstvo je niklo u Njemačkoj, ali je najprije procvatilo u Italiji. Što je s Gutenbergom započeto oko Rajne, to je majstorski izvedeno tek u Mlecima. Dovoljno je spomenuti mletačke prvake Nikolu Jensonu († 1480) Alda Manucija († 1515) i njegova tasta Andriju Tirezana († 1529). Nije čudo, što tiskari svijli zemalja, pa i same Njemačke, u ovo doba priznaju ti-pografsko prvenstvo Italiji i Mlecima.

No Mlečanima su bili politika i posao (Geschäft) iznad svega. Koliko su god podupirali i razvili tiskarstvo u svom glavnom gradu i donekle na svojem teritoriju u samoj Italiji do najvećeg rascvata, toliko su najstrožim zabranama priječili, da se tiskanje trgovane knjigama i lijevanje slova ne udomi na istočnom primorju. Jadransko mora. A kako je dobar dio ovoga primorja bio u njihovoj političkoj vlasti, desilo se, da ni u Istri ni u Dalmaciji nema traga tiskarstvu čitavih stoljeća. Treba nam se primaknuti godini 1800 da nadamo prve tiskare u Kopru ili Zadru, u Splitu i Kotoru.

Samo je ponešto povoljnije stanje bilo u onim odsjecima našega primorja, koji ne bijahu pod mletačkim gospodstvom, a to su Trst (pod Austrijom), Hrvatsko Primorje s Riekom, Dubrovnik i Zeta. Ipak su Mlečani dugo i ustrajno smetali čak i ovdje. Ako po Simu Ljubiću zabilježena predaja i nije istinita, da su naime Mlečani jednom dali ugrabiti nekoga tiskara koji se bio nastanio u Dubrovniku, pouzdano znamo, da je dubrovačkome senatu pošlo za rukom otvoriti tiskaru tek godine 1783. a i taj je prvi tiskar Mlečanin Karlo Occhi. bio upravo za to izopćen iz svoje domovine i upropašten, što je »crnom vještinom« poslužio suparničkoj republici.

Vjerojatno je s tih razloga kasno (1625) otvorena prva tiskara i u austrijskom Trstu. Pored Crnojevića na Cetinju jedino su Hrvati u Senju već god. 1494 bez obzira na tipografski monopol duždeve prijestolnice uredili glagolsku tiskaru, koja je radila par decenija i izradila osam bogoslužnih knjiga. Kuda je dospio njezin tiskarski materijal, ne zna se. Druga je tiskara u Hrvatskom Primorju nastala na Rijeci god. 1530 nastojanjem modruškoga biskupa Šimuna Benje Kožičića.

Ovom se Kožičićevom glagolskom tiskarom pozabavio Petar Kolendić, profesor filozofskog fakulteta u Skoplju, u poučnom članku, što ga je ovih dana donio »Južni Pregled« u Skoplju pod naslovom »Zadranin Šimun Kožičić i njegova štamparija na Reci«. Kolendiću je ovog puta više stalo do tiskare nego do Kožičića. Stoga se manje obazire na biskupov život i rad. Spominjući da je »Obzor« dne 12 studenoga 1932 u izvodu priopćio Kožičićev govor na lateranskom koncilu od 27 travnja 1513, trebalo je spomenuti i to, da je »Obzor« dne 10 prosinca 1932 objavio također Kožičićev govor pred papom Lavom X od dne 7 studenoga 1516 »De desolatione Croatiae« ili »O očajanju Hrvatske« u hrvatskom prijevodu prema starinskoj knjižici, koja je bila tiskana po svojoj prilici u Rimu god. 1516. No o Kožičićevoj tiskari sabrao je i iznio Kolendić vrijednih vijesti.

Kolendić traži poput predlaženih stručnjaka, provenijenciju riječkoga tiskarskog materijala, posve prirodno, u Mlecima, ali mu je rezultat samo taj, da je Kožičić jamčno ondje doista najavio dvoreze i inicijale, a o tipovima slova je u stanju provjeriti tek to, da ne potječu »z poznatih tiskara Andrije Tirezana i Bindoni-Pasini, od kojih nam je prva god. 1527 izradila nedavno otkriveno Introductorium croaticae a druga god. 1528 glagolski misal fra Pavla Modrušanina.

Do sada se mislilo, da su Kožičićevi »štampari« Dominik i Bartolomej bili oba iz Brescie, a Kolendić je Bartolomeja

uvjerljivo identificirao s poznatim Bartolomejem Zanettijem iz sela Castrezzato kod grada Brescie iznoseći više potvrda o njegovu tiskarskom radu po Italiji, dok za Dominika uspijeva dokazati samo to, da on nije iz Brescie. Bit će da su oba živjeli u Mlecima bez posla, pa im je dobro došla Kožičićeva ponuda da uz nepoznate uvjete podju s njime na Rijeku na rad u njegovoj tiskari.

Kožičićeva tiskara radila je brzo, ali ne dugo. Izradila je pored triju do sada poznatih knjiga (dne 15 prosinca 1530 Rimski oficij blažene devi Marije, 28 travnja 1531 Misal hruvački i 25 svibnja 1531 Knjižice od žitja) još i četvrtu, koja je bila potpuno nepoznata (dne 2 svibnja 1531 Knjižice krsta, naime jedan mali ritual), a nije izradila bukvar, o kome je nekada pisao Safarik, jer ovaj bukvar nije ni postojao. Pitanje toga Safarikova bukvara Kolendić će obraditi napose a ritual opisuje ovako: »Knjižice krsta: blagoslova prstena: pričestnja: posljednoga mazanja: preporučenja duše: pogreba mlađenac i starijih: po rimski običaji: stlačeni častnim otcem gospodinom Šimunom, biskupom modruškim: na slavu i čast Boga vsemogućega. † Na listu 24-a je impressum: »Štamparija u Rici v hižah prebivanja častnoga oca gospodina Šimuna, biskupa modruškoga: va vrijeme vzveličenoga gospodina Mikule Jurišića, kapitana ričkoga, i pročaja. Dan 2 maja miseca: leto od Krstova rojstva 1531. Bogu hvala! Ispod toga je biskupov tipografski znak. Komandant grada Rijeke Nikola Jurišić je kasnije poznati junak u Kisegu kod Szombathelya (1532) u borbi sa sultanom Sulejmanom.

Kožičićeva se tiskara naskoro izgubila netragom. Poslije izdanja Knjižice od žitja dne 25 svibnja 1531 ne zna se o njoj ni šta više. Kožičić se već prije god. 1533. preselio u svoj rodni Zadar, a god. 1536 na drugi svijet. Zar da je prenesena u Mletke? Ako i jest vjerojatno, da je odanle došla na Rijeku, nije nimalo vjerojatno, da se onamo morala vratiti jer Mlečani ne trebaju ovakova importa. Kolendić ipak misli, da je barem ilustrativni materijal te glagolske tiskare dospio u Mletke, jer je opazio, da je u Mlecima god. 1544 izradjena neka slika, koja je poznata sa Kožičićeve knjige iz riječke tiskare. To jamačeno ne mora značiti, da su obje slike izradjene istim ksilografskim pomagalom, koje je prije bilo na Rijeci, a eventualni prenos toga jednoga jednoga ksilografskog pomagala iz Rijeke u Mletke ne mora biti dokaz za prenos čitave riječke tiskare u Mletke.

Čini se vjerojatnijim, da je tiskarski materijal po biskupovu odlasku u Zadar i naročito po njegovoj smrti u ožujku 1536 naprosto propao na Rijeci, jer ova mala i kratkotrajna tiskara u Kožičićevoj kući (»v hižah jeho prebivanja«) čini dojam privatnoga i upravo ličnoga poduzeća biskupova za udovoljenje najnužnijih potreba njegove siromašne i od Turaka smanjene biskupije. Kad su izradjene najpotrebnije bogoslužne knjige za kler, učinjeno je dosta. Kožičić nije sigurno imao velikih tiskarskih osnova, i ako se mora istaknuti njegov vanredan mar za hrvatsku knjigu i prosvjetu. On nije bio tiskar po zanatu, nije osnovao tiskaru za velike kulturne potrebe, a još se manje zanosio tiskarsko-obrtnim spekulacijama. Po biskupovoj smrti nije se za tiskaru na Rijeci po svojoj prilici zanimao ni njegov rod iz Zadra ni njegov nasljednik u biskupiji (Istranin Petar Pavao Vergerije, kasnije protestant), pa je ona u ono teško političko i ratno doba brzo zaboravljena i naskoro propala.

O biskupu Kožičiću i njegovoj tiskari davno je pisao Franjo Rački (»Život Šimuna Kožičića-Begne, biskupa modruškoga i pisca« u Zagrebačkom Katoličkom Listu god. 1861), Kolendićev prilog o Kožičićevoj tiskari na Rijeci je dakle dobro došao. Jednako je još potrebno da se prouče vrela,

po kojima je Kožičić tiskao svoja djela na Rijeci.

Nije prošla ni stotina godina kada se opet mislilo na osnutak nove glagolske tiskare na Rijeci. To je ovaj put bilo u vezi s nastojanjem vrijednoga franjevaца Franja Glavinica iz Kanfanara.

Evo što on sam o tome pripovijeda u svome djelu »Historia Tersattana«, koje je tiskano godine 1648:

»Izvištaš o tome, tko je, kako, gdje i kada našao tiskaru, kolom se sada (dakako u njegovo vrijeme) tiskaju ilirski ili slavenski misali i brevijari u Rimu.

Bilo je to po Providnosti Božjoj, koja svime upravlja, godine Gospodnje 1624, kada se sastao lijep broj ilirskih ili slavenskih svećenika (»detti corrottamente schiavi«) sa svojim biskupom senjskim i modruškim Ivanom Krstijem Agatićem (rodnom iz Rijeke), bratom augustinjancem, u Bribiru u Vinodolu, da održe crkveni sabor za svoje biskupije. Među ostalim stvarima viječali su među sobom i o tome, kako da se preštampaju ilirski ili slavenski misal i brevijar, koji su im potrebni za službu Božju i dijeljenje sv. sakramenata u narodnom jeziku, a moralo se misliti na preštampavanje jer se stare tiskane knjige koje je pred osamdeset(!) godina izradio bivši modruški biskup Ivan (!) Kožičić u Rijeci sv. Vida, glavnom gradu Liburnije, nisu više mogle kupiti, a ono malo, što ih je još bilo, propadalo je upotrebom iz dana u dan, Napokon zaključio, da će u ovom pogledu biti najbolje, ako mene zapitaju za savjet, što da učine. Ja sam tada bio provincijal samostana u Bosni i Hrvatskoj, a nalazio sam se u samostanu na Trsatu, koji nije daleko od Bribira, poslavši k meni dva župnika, naime popa Ivana iz Kotora (kod Crikvenice) i popa Matiju iz Novoga, zamoliše me, da podjem s njima u Bribir. Pošavši onamo saslušao sam njihovu misao i savjetovao sam im, da bi trebalo obratiti se za pomoć na cara u Beču, jer se radi o važnoj i skupoj stvari, a dodao sam još, da ću ja naskoro po svome poslu poći onamo i da ću tom prilikom lako govoriti i o njihovoj potrebi. Nakon toga dogovora ja se oprostitih i podjoh u Ljubljano, odakle sam u društvu s mladim redovnikom ocem Lavom Maljavcem stigao u Stajerski Gradac. Tada je ondje živio sada već pokojni Juraj Shait, a bio je predsjednik Komore koja je u prvoj molbi rješavala poslove našega Primorja. Njemu predočih brigu bibriskoga sinoda, a on mi odgovori, da ima neka tiskara u tvrdjavi na Schlossbergu, ali on ne zna, kakova su ondje slova. Kad mi je nato pružena prilika, da je pregledam, nadioh dvadesetčetiri škrinje čavlima dobro zabijene i nekoliko željeznih strojeva. U dvanaest škrinja bijahu cirilska slova kojima se obično služe istočni Slaveni (pravoslavni), a ta slova potječu od sv. Cirila i Metoda. U drugih dvanaest škrinja bijahu slova glagolska, kojima Bogu služe slavenski svećenici (katolici) a ova slova potječu od sv. Jeronima (!), kako se općenito kaže. Počevši izvještati rečenom predsjedniku komore, da se radi baš o takovim slovima, on mi odgovori, da bi mi ih s carevim dopuštanjem drage volje predao. S ovim odgovorom krenuh put Beča.

»Ondje je tada boravio sada već pokojni otac Bonaventura Daumio, generalni komesar (franjevaca) za Njemačku i našu (Glavinicu) provinciju, koji je bio vrlo ugledan na onome carskom dvoru. Njegovom pomoću doдох do potpunog uspjeha, a pomoglo je možda i to, što je car Ferdinand III. imao dobro mnijenje i o meni, koji sam mu malo prije toga bio posvetio nekoliko mojih »tiskanih knjižnica.

»Vrativši se dakle u Gradac s carskom odlukom, da mi se tiskara preda, natovariv ju na nekoliko kola i dovezoh u grad Rijeku. Spremih ju u tvrđavu (»castello«)

onoga grada s nakanom, da ondje udobno tiskam knjige na veliko zadovoljstvo onih, koji su ih iščekivali i željeli.

»No dok su se ovdje ondje tražili slagari, tiskari i pisci za knjige, desilo se, da je Bošnjakin Ivan Tomko Marnavić, koji tada bijaše u Rimu, predao kardinalima sv. kongregacije (za širenje vjere) jedan memorijal, kojim je predlagao, da se piše caru u Beč, neka se spomenuta tiskara prenese iz Rijeke u Rim, gdje će se lakše tiskati a to je i postignuto preko apostolskog nuncija Don Karla Caraffe. Ovaj mi preko one sv. kongregacije naloži, da se s tiskarom preselim u Rim i da ondje (a ne izdje drugdje) izradim potrebne bogoslužne knjige. Ja odgovorih, da se sam, budući baš tada provincijal, ne mogu udaljiti iz svoje provincije, no da imadem u provinciji redovnika, svoga učenika, koji pored drugih sposobnosti, govori tri jezika, naime latinski, talijanski i svoj materinski jezik hrvatski, naime oca Rafaela Levakovića iz Jaske i da se sada taj gojenac naše hrvatsko-bosanske provincije nalazi u Rimu, pa bi on mogao preuzeti taj posao. Prvi njegov rad o misala već je vidljiv, a čuje se, da se već bavi i tiskom brevijara.

Sve je ovo u glavnom jasno, no vrijedno je saopćiti još i sljedeći Glavinicev članak u istoj knjižici:

»Provenijencija spomenute tiskare. »Malo godina prije nego ja bijah u Gracu radi one tiskare, dođoše u ljubljansku biskupiju pop Juraj Dalmatin i pop Stjepan Istrijanin. Od ova dva ilirski ili slavenska svećenika jedan postade župnikom u Kranju a drugi u Vrhniki. No budući da su živjeli u prilježništvu, naloži im biskup, da ostave svoje prilježnice ili njegovu biskupiju. Kako su ovi nesretnici zbog istoga razloga već bili izgnani iz svojih biskupija, odabraše drugo i postadoše heretici (protestanti). Oni se preseliše u Tübingen u Njemačku, gdje je onda bilo glavno gnijezdo herezije. Ondje prevedoše sv. pismo na slavenski jezik. Još danas imade po našim krajevima štampanih primjeraka njihove biblije, premda su zabranjeni. Htijući dakle privesti slavenski narod na novu vjeru, pobrimuše se za »zradbu onih slova. No budući da je Tübingen daleko od Ilirije i smatrajući Stajerski Gradac podjednako mjestom za svoj tiskarski rad, prenese tiskaru ovamo bliže Iliriji. Tada je u Gracu živio Karlo, otac cara Ferdinanda II. i djed sadašnjega cara Ferdinanda III. Ovaj Karlo kao dobar katolik zaplijeni onu tiskaru u ime erara i zatvori ju u tvrđavu, gdje je bila sve do onog vremena, kada ju ja otkrih. One je popove otjerao iz svoje države, a kamo su pošli i kako su svršili, nije poznato. Evo to sam još htio spomenuti po istini, da znade potomstvo.

Glavinic je dakle kanio na Rijeci obnoviti glagolsku tiskaru. On je u tu svrhu već sabirao mnoge i ponajbolje rukopise. I u Gracu je bio našao jedan glagolski i jedan cirilski rukopis, koji su tamo bili po svojoj prilici dopremljeni iz Njemačke. On je mislio, da će tiskanje biti na Rijeci najbrže, najbolje i najjeftinije. Dogodilo se drugačije. Dne 1. travnja 1626. javlja nunchi, da je tiskara iz Rijeke prevezena preko Ankone u Rim »da ne bude Hrvatskoj više nikada na štetu«.

Zanimljivo je, da su za Napoleona I. iz Rima prenesena glagolska slova i matrice u Pariz u Narodnu tiskaru (Imprimerie nationale), kako se to spominje u djelu »Dobrovskega i Hanke (Glagolitica«, Prag 1832. na str. 6). Taj se materijal nalazi još i danas u Parizu, i to u tamošnjoj historičkoj zbirci tiskare. Među onim slovima imade bez sumnje također slova iz protestantske tiskare u Njemačkoj, kojima je Glavinic kanio tiskati glagolske knjige na Rijeci.

Nikola Žic.

ČAST STARIM RIJEČANIMA!

KAKO SU SE STARI RIJEČANI USTRAJNO I ODLUČNO BORILI ZA SLAVENSKU RIJEČ U CRKVI.

Sjajan primjer odlučnosti i ustrajnosti u obrani svojih prava dali su nam stari Riječani kad su uspjeli, da očuvaju kroz vijekove, u stalnoj borbi, svojoj crkvi starodrevnu glagolicu protiv svakojakih protivnika.

U dnu svog zaljeva zaštićena od kvarnerskih otoka, a u živom saobraćaju sa širokim hrvatskim i ogromnim slovenskim zaledjem, ostala je Rijeka doista dulje vremena izvan dohvata pandža lava Sv. Marka, dok su ostali jadranski gradovi već odavna stenjali pod mletačkim jarmom, koji sigurno nije bio za naše krajeve i naš narod manje težak od onog turskog.

Tužni vapaji patnja susjedne zarobljene Istre i Dalmacije su samo jačali otpornost Riječana kad su oni došli u sukob sa svojim biskupima u Puli radi slavenskog bogoslužja, jer su razumjeli da sa crkvenom slobodom mogu izgubiti i ostalu svoju slobodu.

Puljski biskupi, naime, kojima je bila Rijeka samo crkveno podređena, bili su namješteni od mletačke vlade i kao takvi bili su njezini najvjerniji slugue: svoju veliku crkvenu moć znali su vješto izrabljivati u duhu osvajačkih težnja nezasićenog italjskog imperijalizma po čitavom Jadranu. Sasvim je razumljivo da im je bila osobito glagolica u slavenskim crkvama njihovog područja toliko na putu, da im je postalo njezinu ukinuće najprešnijaja briga. Na mle-

tačkom posjedu u južnoj Istri je ta protula, nego na Rijeci, gdje su i drugi gospodarili.

Tako je trajao taj stari crkveni spor već preko stotine godina, ali do kritičnog zaoštrenja je došlo tek pod konac XVI vijeka, kad je zasjao na puljsku biskupsku stolicu levantinac Claudio Sozomeno, i poručio riječkom kaptolu kao i župniku crkve Sv. Marije svoju zapovijed, da moraju prekinuti sa dotadanjim glagolskim obredom i zamijeniti ga sa latinskim.

Riječani se nisu dali tako na brzu ruku poplašiti zapovijedi samog biskupa, ali žrvo su osjetili da su time povrijeđena njihova stara prava, u koje se nije nitko usudio do tada tako drsko dirati. Na glas zvona bilo je hitno sazvano veliko općinsko vijeće u srijedu 21 aprila 1593 na sjednicu, na kojoj je bilo prisutnih svih 34 zastupnika, te je uzelo odmah u pretres pitanje ugroženog domaćeg jezika u župnoj crkvi. Na tu sjednicu su bili pozvani i arhidjakon, pa župnik glavne crkve kao i svi svećenici sa molbom da se i oni izjave o zahtjevu biskupa, s kojim se očito »krši staro pravo našeg materinjeg jezika u crkvi«. Svi su se svećenici bili složno izjavili u prilog glagolice, a ispričao se samo arhidjakon, izjavivši, da on ne može slobodno glasovati za prosvjed protiv biskupskog naredjenja, dok ne dobije za to dozvole od svoga predstojnika generalnog vikara u Puli. Inače i on kao član gradskog zastupstva osieća svu težinu položaja uslijed te zabrane i obećaje da će generalnog vikara obavijestiti u smislu da se riječka općina osieća povrijeđenom u svom pravu i da traži za to zadovoljštinu.

narodna nakana dakako lakše i brže uspjele. Tim odlučnim nastupom Riječana protiv biskupa razvila se je dulja historijska borba, koju nam je već opširno i tačno opisao M. Mažić u lantskom uskrsnom broju »Istre« po općinskim protokolima Rijeke.

Sada ne možemo slijediti taj spor u detalje.

Biskup Sozomeno, ljut što su Riječani, i ne samo puk, nego i svećenici, usudili se protiviti njegovim zahtjevima, zaprijetio je jednima i drugima, da će ih izopćiti iz crkve, ako se odmah ne pokore. Ali gradsko vijeće je bilo još odlučnije, te je 13 maja 1593 zaključilo, da će Kaptolu i svećenicima uskratiti desetinu i svaku novčanu pripomocu, ako bi se dalje služili latinštinom mjesto dosadašnje glagolice. Čini se da je ta odlučna obrana glagolice imala potpun uspjeh, jer svi kasniji pokusi od strane puljskih biskupa do Josipa II nisu bili kadri da ukinu slavensko bogoslužje na Rijeci.

Bile su to teške borbe za koje je trebalo puno oduševljenja, idealizma, požrtvornosti i ustrajnosti, jer crkvena vlast je bila tada osobito jaka, a pomoći nisu mogli Riječani očekivati od nikoga, a niti ne od svjetovne vlasti, svojih austrijskih gospodara, koji nisu imali ni moći ni razumijevanja da bi štitiili prava i koristi svojih podanika.

U tom pogledu je značajno ono što pripovijeda M. Mažić u spomenutom članku, kako se je općinsko vijeće pritužilo na svojoj sjednici dne 26 augusta 1593 nadvojvodi Ferdinandu, kad je puljski biskup osudio Riječana Gašpara Vlatkovića na robiju u mletačkoj galiji »pošto nije časno, da su austrijski podanici odsudje-

ni na galije drugih narodnosti kao prisilni veslači (galeotti) služeći time svoga neprijatelja, i tada je opetovalo riječko vijeće svoju molbu, koju je sudac Fran Veslarić bio predložio već u sjednici 16 marta iste godine, naime da nadvojvoca pripoji Rijeku kojoj drugoj domaćoj biskupiji te je sasvim oslobodi od mletačke vlasti, jer puljski biskup kao podanik protivne države radi očito na uštrb prava i slobodina riječke crkve i općine. I taj značajni historički predlog Veslarićev je bio prihvaćen sa 33 glasa protiv 1.

Ali sve te predstave na naslov Habsburgovca su bile uzaludne, jer oni nisu nikad imali pred očima koristi i potrebe svojih podložnika, a najmanje one Slavena! Rijeka je ostala i dalje kroz 2 stoljeća u području mletačkih crkvenih vlasti i italjskih interesa i u tom imamo novi dokaz kako je austrijska vlast već odavna na našu štetu, a sigurno ne na svoju korist podupirala talijaniziranje istočnog Jadrana bilo iz mržnje do Slavenstva, bilo iz straha pred njim.

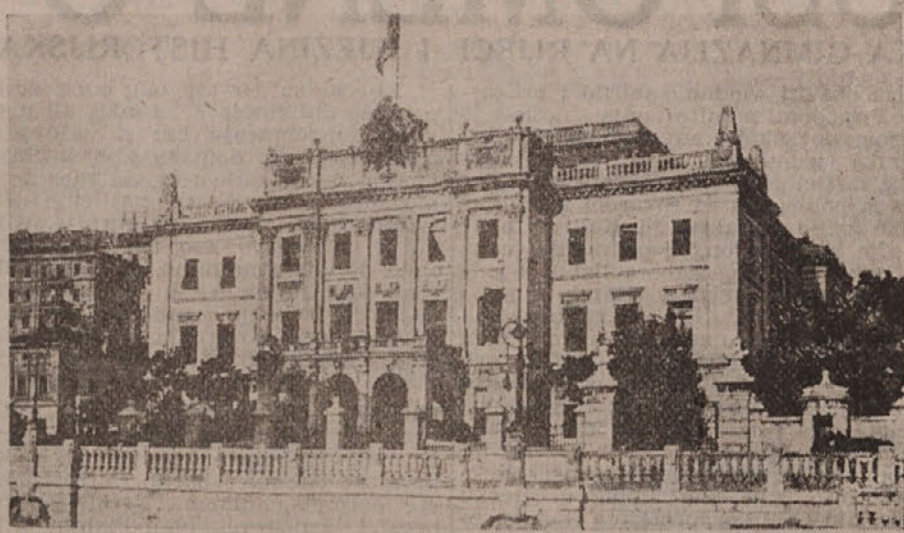
Slavene je Habsburg uvijek zatirao gdje i kad je mogao, inače ih je izrabljivao još za zatiranje drugih!

U čast starih Riječana imamo još dva izvora, dva tudja izvora, koja nam glasno svjedoče, kako su Riječani znali zauzimati se za svoje narodne svetinje u crkvi.

Poznat zagriženi protivnik glagolice kanonik Pesante spominje u svojoj knjizi protiv slavenskog bogoslužja da su se glasom starih zapisa sastali kod notara na Rijeci dne 28 siječnja 1444 riječki kapetan Jakob Ramacher sa arhidjonom Matejem i župnikom,

RIJEČKA TOPOGRAFIJA

NACIONALNI KARAKTER RIJEKE

Guvernerova palača na Rijeci

RIJEKA JE JUGOSLAVENSKA

Radi informacije valja istaknuti, da je materinski jezik pučanstva čitave okolice grada Rijeke do pred decenij dva bio skoro isključivo hrvatski. Tek u novije doba potresle su prilično narodnim karakterom toga pučanstva mnogobrojne talj. škole naručeni izleti, kulturne institucije i dr. Talijanaši (tako zovem riječke građane, za razliku od pravih Talijana — regnicola koje bi na prste prebrojio) tražili su već da se mjesta u okolici grada, jer su čisto hrvatska (Grahovo, Drenova, Kozala itd.) potalijane na pr. Drenova u Caprera. Hojdoše, da se brišu tragovi Slavenstva. To isto su tražili i donekle uspjeli s nazivima ulica.

TIPIČNI PRIMJER DRENOVE

Spomenuta nastojanja Talijanaša potvrđuju također, makar i indirektno slavenski karakter grada i okolice. Dokaz takvom stanju stvari i otpornosti naroda u pogledu materinskoga jezika daje nam Drenova. Tek što je osvanula hrvatska vlast na Rijeci, već su tamo skoro sva djeca prešla u hrvatsku pučku školu.

Pored povijesti i statistike, potonje u političko-socijalnom i nacionalno-ekonomskom pravcu, govori za hrvatstvo Rijeke i njen geografski položaj. Ona čini neposredno dio jugoslavenskog teritorija, koji joj je i naravno zaleđe.

SLAVENSKI KARAKTER RIJEKE U NJEZINOJ TOPOGRAFIJI

Ali nad sve se ističe topografija grada Rijeke. Ona je etnografski udarila najjači žig čistoga sva. karaktera ovoga kraja. U imenima i nazivima mjesta, ulica i trgova, u raznim predjela, kulturi tla, u uticaju na tui jezik očituje se narod, jakost njegova pučanstva i žilavost narodnog osjećaja. Sve to je emancipacija volje narodne, i ako ta dolazi do uvaženja, t. j. da se općenito poprira, onda se zna, tko taj kraj nastava.

Predamnom je »Tabella delle distanze in chilometri fra la città e singole località delle sottocomuni, nonché di quelle delle singole località fra di loro« hrvatski: »Skrizaljka o udaljenosti u kilometrima između grada i pojedinih mjesta podopćina, kao i onih pojedinih mjesta između njih samih.

Takve skrizaljke imao je svaki naš sud, a sastavljaju ih javne političke oblasti. Prema tomu su to javne isprave, dokumenti, koji predočuju istinu u naravi.

Naznačena su ova mjesta:

Pulac, Rastočine, Rečina, Skitan, Sv.

Katarina, Zadrug, Zeniković donji i gornji, Benasi, Bles Lubanj, Brdine, Kampanja, Čankovac, Dolnji Dol, Dorčice, Draga, Drenova, Duboki Dol, Farkaševo, Gornji Dol, Grohovo, Kablari, Kablarski Dolci, Klanac, Kućicevo selo, Lenčevo, Lopača, U Drenovi dolaze ova mjesta: Lubanj, Mugarići, Oberžno, Ogradica, Paskvinovac, Patersko Podbreg, Pod Unkom, Proseni, Sadati, Sadi, Selo, Skudarevo, Terčevo selo, Veli Pleš, Veli Vrh (u zadnje vrijeme su ga okristili Vrh Batthyany) Veli Umejak, Vodnjaki, Vrhak, Most Sv. Ivana kod Lopače.

OD 72 TOPOGRAFSKA IMENA TEK PAR NJIH SU TALIJANSKA.

Ta denominacija mjesta po službenim organima dokumentira najbolje narodni karakter toga kraja. Mjesta gori označena leže na istoku, sjeveru i zapadu grada. Sam grad prema njima zauzima južni položaj ili dio.

Da predusretno prigovoru, da je sam grad kao srčika čitavoga njegova teritorija talijanski, proći ćemo i pojedine njegove dijelove.

»STAR« — SLAVENSKO IME TRGA ISPOD GUVERNEROVE PALAČE

Mjesto ili trg koji leže ispod guvernerove palače, zvalo se oduvijek, a zovu ga i danas Star. Otkud potječe taj naziv, ne znam; ali ga narod dovodi u vezu sa starinskom mjerom. Zito se je naime prodavalo u posudama drvenim. Posuda od izvjesne količine zove se star, riječ, koja se još i danas upotrebljava u Primorju, osobito među starijim naraštajem.

GOMILA HENKOVO DOLAC I LEŠNJAK

Do Stara leži grad stari. Taj se uvijek zove Gomila. Da li mu naziv od tog, što su tamo kuće kao nagomilane ili od nečistoće danas je teško odrediti, premda za ovo drugo tumačenje govori stanje stvari. Drugo ime u govoru za ovaj kraj ne postoji, tek u talijanskim novinama, nazivlje se stari grad (citta vecchia).

Malo podalje prema zapadu, tamo, gdje je tvornica papira (nekad Smith & Meyer) imala svoje ravnateljstvo, narod zove Henkovo. U istom pravcu, t. j. prema zapadu dolazi ulica Via Ciotta. Taj kraj se zove isključivo Dolac i veli se: »Idem u Dolac«. U Dolcu čes nači koga tražiš, kad se komu, na upit daje savjet ili uputa.

Na istoku je do nedavna postojala javna česma, a zvala se je Lešnjak. Nalazila se je iza stare naše gimnazije. Narod je zvao čitav ovaj kraj Lešnjak.

Kada ne bi bilo nikakvih drugih dokaza i podataka za hrvatstvo Rijeke, Dolac i Lešnjak bila bi čista, da kao povijesno-etnografska činjenica svjedoče o njezinoj pripadnosti.

NAŠI NAZIVI PRETVORENI SU U TALIJANSKE

Jugoistočno nalazi se ulica Via del Fosso. Fossa je hrvatski jama. Kad pitaš kog starijeg čovjeka, gdje je bio ili gdje je nešto kupio, a to je u Via del Fosso odgovorit će: bio sam na Rovu. Ovaj kraj zvao je naš narod Rov, što znači dublju brazdu, a automaši su ga preveli sa Fossa.

Mogao bih još navesti imena Braida, Podjelše, Bigudi i druga još, no neka bude i to dosta. Ne smijem ipak nikako zaboraviti na Pregrad. Pregrad je prostor ispred grad. tornja gdje je Corso a razumijevalo se čitav kraj prema moru. Poznato je naime da je najjužniji dio grada zasipan. Predgrad bilo je stjecište građana nedjeljama i svecima, a i mjesto sastajanja, kamo su se građani i okolica ročili za dogovore i poslove.

RIJEČKI »CORSO« ZAPRAVO SE ZOVE »PREDGRAD«

Žitelji podopćina dolazili su svake nedjelje i svetka ovamo i nitko nije drugdje govorio, a skoro i danas, već idem u Pregrad Današnji Corso mogao bi se pravom zvati i redg ad.

Prelazimo bez napomene preko činjenice, da je narod trg Urmeny preobrazio u plac rumen — česmu Sasso bianco u Beli kamik, da je hrvatski jezik vršio znatan utjecaj na venecijanski dijalekt, koji je u gradu u porabi da je pučanstvo vrlo zlo poznavalo taj jezik (guarda la daščica fa plavat, pa sič (vedrica za vodu), te fa pušca, itd.)

Ali ne smijem mimoići jedan karakterističan slučaj karakterističan je, jer potječe od najnovijeg doba, pošto je pod utjecajem škola počela pritiskati i gospodovati talijanstima.

TRG ZICHY — ZABICA

Ispred kapucinske crkve prema moru ili puno francoski prostire se veliki trg. Grad ga je u ljubavi za Madžara nazvao trg Zichy. Uz taj trg leže prema zapadu golemi skladišta za trgovačku robu. Taj su trg Hrvati okristili Zabica i malo ćete naći kog građana koji bi ga zvao drukčije. Eklatantni dokaz da svi dekreti ne mogu ništa protiv narodne volje.

A zemljisnik, ili kako ga švapski zovu gruntovica novi je zemljisnik uveden pred decenij po prilici. Gospodu grada spadao je stid, kada su u posjedovnicima nailazili na samu hrvatsku denominaciju svih vrsti kultura (vinograda, oranica itd.). Papiri, isprave govore i kamenje, da je srž pučanstva ovdje od iskona bila hrvatska. O prognanoj glagolici, slavenskom bogoslužju i hrv. pjevanju osobito božićnih napjeva pisano je u svoje vrijeme. Istaknuti treba, da riječki puk živo žali za izgnanim pjevanjem o Zornicama i Božiću.

I tu Rijeku u narodu Reku ili Riku oteše nama.

Gabriele D'Annunzio može upisati zlatnim slovima u knjigu svojih gesta uništenje Rijeke. Da Rijeka poživi i procvate mora doći svojoj hrvatskoj majci, a s njome Jugoslaviji. Spas Rijeke nije ni aneksija Italiji nikakav »stato separato«, već samo ujedinjenje Hrvatskoj u velikoj i moćnoj Jugoslaviji. Riječani moraju tamo, gdje su svi Hrvati, Srbi i Slovenci, »Stato separato« je samo časoviti liek, a Italija je smrt.

Dr. R. L.

Braća su Madžari »via facti« god. 1867. zaposili ovaj grad i u njemu gospodarili na štetu i sramotu našega naroda. Dodoše zatim Talijani i u njemu se ugniježdiše mučkom privolom Evrope. Veliki D'Annunzio pašovao je u gradu dugo vremena i Rijeku zapravo uništio. Evropa je dozvolila talijanskoj sili, da ostane još u gradu, kad joj je pravi glas Riječana pokazao vrata. A na temelju kojih principa i prava? Vele, na temelju historijskog prava, jer se dovle prostirala vlast Rimljana, a kasnije Venecije. Pozivlju se i na glas riječkog puka (?) za »jelinjerie, jer Italija bez Rijeke nije još »compiuta« — cjelovita i potpuna. U društvu s nekim vajnim Fiumanima isticali su i Wilsonov princip samoodređenja — kao da se on tiče i pojedinih gradova, a ne samo naroda. Uz to je i nametnuti riječki »sindaco« naglasivao, da je grad bio uvijek u talijanskim rukama i autonoman.

HISTORIJA U BORBI ZA RIJEKU

Tim latinskim tiradama u prkos iznosili su naši ljudi ponovno ekscerpte iz povijesti grada Rijeke, napisane od Dr. Račkoga i Riječanina Koblera. Talijanaši su ih pobijali istim piscima pa i Smičiklasom. Tako je na temelju povijesti svojataju Hrvati za Jugoslaviju, a Talijanaši za Italiju.

Povijest je »magistra vitae«, ali ona sama ne može da bude mjerodavna u tom pitanju.

I Madžari su vladali Rijekom pol stoljeća. I to je historija. Zar na temelju te činjenice mogu da je traže za sebe? Ne, oni su svoje aspiracije na Rijeku »via facti«, odlaskom iz Rijeke, (jer se na pravo samoodređenje ne mogu da pozivaju) zakopali u svojim srecima.

Rijekom su gospodarili privremeno i prolazno. Venecija, grofovi od Devina, Frankopani, Nijemci austrijski. Ove povjesne činjenice potvrđuju, kako povijest u pitanju pripadnosti grada Rijeke za sebe nije dovoljan faktor.

RIJEKU JE SAMO AUSTRIJA SMATRALA SVOJIM TERITORIJEM, A OSTALI SU JE DRŽALI KAO FEUD.

Od svih prolaznih spomenutih gospodara grada jedino je bivša monarhija u državopravnom pogledu smatrala Rijeku politički svojim teritorijem. Ostali su je držali kao feud, a Venecija samo prolazno i bez političkih aspiracija, iz trgovačkih obzira.

Uostalom nije nam nakana raspravljati državopravne odnose. Dosta je reći, da su od onih vremena prostruila stoljeća, te da je prema Rijeci teritorijalno i vremeno Venecija bila kao ono mahom otprilike Madžarska, što se silom osvaja, a u opreci je s narodnom voljom, tu bi bilo kakvi »fait accompli« — kao što je bila i madžarska uprava, ne stvaraju pravo i zakonito stanje, bar ne neprijeporno.

STATISTIKE I RIJEČKI NACIONALNI KARAKTER

I doista je narod onaj glavni i vrhovni faktor. njegova volja, njegove izjave, jer one najizrazitije obilježuju narod ili grad. Na toj osnovi se osniva statistika uopće, a popis pučanstva napose. Tako pored povijesti dolazi do riječi nauka o brojkama kao pomoćna disciplina, koja kad je u skladu s realnim stanjem, pruža najjači, nepobitan, matematički dokaz o stanovnom pitanju.

Na Rijeci je provodio popise pučanstva sam grad po svojim organima i povjerenicima. Ti popisi nisu nikad iznijeli apsolutnu većinu građanstva sa tal. materinskim jezikom. Upravo poradi toga, jer je statistika porazna za talijanstvo, nije grad objelodanio rezultate popisa.

da vijećaju o načinu, kako bi se uvela u župnoj crkvi Sv. Marije latinština i zaključili su na to, da se mora svom silom nastojati, da se to postigne.

Ova kratka bilješka latinaša dokazuje kako su već u srednjem vijeku složeno radile svjetovne i crkvene vlasti da ukinu slavensku starodrevnu, domaću i omiljelu glagolicu.

što ipak njihovom zajedničkom trudu kroz 5 stoljeća nije nikad uspjelo, jer svijesni Riječani nisu pod nikakvim uvjetom htjeli na to pristati.

A madžarski profesor Dr. A. Fest u gimnazijskom izvještaju 1900 (Rijeka) priča, da je godine 1443 umro u Barbanu u Istri župnik Urban, koji je oporukom ostavio riječkom kapitolu svoj glagolski brevijar. Kad kanonici na Rijeci nisu mogli dobiti tu vrijednu ostavštinu, poslali su svećenika Vida Skolića naročito zato u Barban, da je preuzme od onih općine, no pošto Barbanci nikako nisu htjeli izručiti tu knjigu, riječki kapitol zahtijevao je za nju 100 zlatnika oštete!

U ono doba 100 zlatnika nije bila mala svota i Barbanci kao i Riječani su s time pokazali kako su voljeli i cijenili svetu knjigu, jer je bila naša, slavenska!

Pošto smo iscrpili ovo iz stranih izvora, dogledajmo još u naše izvore, kojih ima nešto očuvanih upravic iz onog doba časne borbe Riječana sa puljskim biskupima. O glagolskim rukopisima iz onoga doba pišao je opširno i opetovano Rud. Strohal u izdanjima Jugoslavenske akademije; on je sabrao tamo do dvije stotine naših porodičnih imena koja jamče, da je Rijeka bila u 16 stoljeću i po krvi još posve hrvatski grad; tada je imala manje od 3000 žitelja, bila jakim zidom opasana, sa 11 kula i 7 crkava

Da ne ostaju sasvim zaboravljena ta prezimena, neka budu ovdje zabilježena. Ona gradskih zastupnika god. 1593 su podcrtana:

Agatić, Alac, Alčačevna, Ahčić, Babjić, Banek, Bank, Bokkova, Belen, Belenić, Bešić, Berničar, Biletić, Biserjak, Britvić, Bobuš, Brnić, Čalić, Čačin, Čić, Cingul, Celović, Cikulin, Ciprić, Cikutović, Cohilj, Čuk, Dalić, Desina, Desović, Diminić, Ditonić, Doklić, Dorić, Doričić, Dragić, Drenjula, Drađa, Dukat, Duneđović, Dvojkinić, Fabijanić, Francisković, Franković, Frbežar, Frfora, Frforić, Fugot, Fornarić, Gine, Glad, Gladić, Grohovac, Grohovčić, Herendić, Hrabrić, Hudi, Hvalčić, Hvalina, Ivanić, Ivanković, Ivić, Jerinik, Jakominić, Jurašić, Jurković, Kamenar, Kiselović, Kličko, Konišić, Kontović, Korušić, Kontović, Kosčić, Kovačić, Kožan, Kralj, Krašić, Krpac, Kučić, Kandić, Kurilić, Labuhar, Lahka, Lav, Lenić, Levak, Lenčić, Legar, Ločarić, Manolić, Marčinić, Mavrović, Margarić, Marković, Matelić, Medanić, Merkerić, Mesović, Meniveruj, Mikić, Milaširović, Milčić, Milovčić, Močibob, Moškin, Mužina, Nakin, Nikolić, Obrad, Pečkin, Perulinić, Pešćica, Petačić, Petričić, Pinel, Pinoža, Piškot, Prdevačić, Premužić, Pršić (Peršić), Puklin, Kapetanić, Robojević, Radović, Ratković, Ravnikar, Rogliević, Ročović, Rulić, Rus, Ruse, Sandalić, Sandrić, Senko, Sijić, Sipa, Skender, Skrivanić, Sladon, Sopčić, Spicijarić, Suden, Sudević, Svicarić, Svojin, Sušan, Sulić, Ščitar, Šebelja, Šenić, Šepić, Šipul, Šilčić, Šimonić, Šegota, Škampić, Škorpa, Škrofonja, Špinčić, Šporer, Šuperina, Švihović, Tomašić, Trjavić, Trn, Tribanić, Valić, Ventić, Vesčić, Vrtarić, Vučić, Veslarić, Zlatarić, Zalodija, Zarković, Zupčić.

Vjerojatno je bilo tada još drugih hrvatskih porodica na Rijeci; ali u 16 stoljeću nije imala svaka obitelj svoje prezime i glagoljaši su bilježili pojedince samo po njegovom očevom imenu, po kakvom nadimku, po njegovom zvanju ili po mjestu, odakle je došao. U ostalom ne ćemo zašutjeti da u spomenutim riječkim spisima ima također nekolicina, čija imena nisu našeg porijekla, kao Celebrin, Derosi, Moneta, Montinigo, Terzičan, dapače i među gradskim zastupnicima navodi naš pisac M. Mažić ova strana imena: Barbaro, Berdarini, Biondo, Carmellini, Carra, Gondini, Sorenzo, Zanchi. A da su i ovi vijećnici složni sa ovim glasovali za očuvanje domaćeg slovenskog glagolice, za našu omiljelu narodnu svetinju, a protiv latinštine, zahtjevano od biskupa, ta nepobitna činjenica govori glasno i jasno, kako jako i skladno je bilo sve javno mišljenje i osjećanje Rijeke, oduševljeno samo za svoj narodni jezik za njegovo pravo i za njegovu čast.

I dozvoljen je logički zaključak da su oni i doseljenici — naime oni sa stranim prezimenima — dušom i jezikom sasvim se snašli u položaju starosjedioca Rijeke i drage volje pristali na prirodnu asimilaciju čisto hrvatskoga ambijenta toga grada.

Stari Riječani, čija imena smo gore spomenuli, su svake časti vrijedni, jer im pripada trajna slava, što su znali u teško doba junački i složno a sa potpunim uspjehom braniti svoja nacionalna i crkvena prava te očuvati svoje narodne svetinje za se i za svoja buduća pokoljenja. Ta odlučna i ustrajna borba predstavljala gotovo najsjašniju doba u riječkoj historiji. Stari Riječani nisu se dali nimalo zamamiti od ikakvih obećanja, nisu se plašili ni najtežih crkvenih prijetnja, niti su smalaksali, kad im je

nedostajalo očekivane pomoći i zaštite. Oni su krenuli ispravnim pravcem, višestruko i mudro kako ih je vodila njihova plemenita ljubav do svog naroda, do svoj materinje jezika i bez ikakvog proračunavanja da li će im to biti u korist ili ne. Čast i pravo bilo im je sveto i zato su bili pripravnici boriti se i žrtvovati. Po tome ostaju u našoj historiji sjajni i rijedak primjer, kojim se može naš narod na Jadranu i ponositi.

Ova prezimena su naša skoro sva stara običajna hrvatska prezimena iz Primorja, Liburnije, Istre, a sva današnja imena koja svjedoče i za ono davno doba da je samo naše pleme tamo živjelo, radilo i patilo od starine, a gajilo svoje istinitu kulturu a ne onu koju su tudja vlastela narinula oružjem, silom i prijetnjom.

A kad je kroz stoljeća svaki čas navađivao na naš narod neki protivnik, prvo sa istoka, zatim sa sjevera a onda sa zapada, krutom silom — jer su za istočnom obalom Jadrana bili pohlepni svi, koji su htjeli vladati u srcu Evrope — tada nije bilo dano našem skromnom i mirnom narodu, zauzetom samo kultiviranjem svoje rodne zemlje, da se afirmira na nekom višem stepenu svoje samouprave, nego onom svoje općine.

I ta općina riječka je izvršila u velikoj borbi protiv mletačkih biskupa svu svoju dužnost, spasila je svoju čast, svoje pravo, svoj jezik i svoje svetinje doma i u crkvi. Pored svega ostaloga svjedoči jednodušna saglasnost čitavog zastupstva Rijeke, kako uzvišena je bila misao, koja ih je vodila, da nisu imali drugo pred očima nego najprirodniji osjećaj — ljubav do svoga roda Čast i hvala starim Riječanima!

(i. p.)

RUDOLF STROHAL:

MOJE USPOMENE O RIJEČI

HRVATSKA GIMNAZIJA NA RIJEČI I NJEZINA HISTORIJSKA ULOGA

Grad Rijeku upoznao sam vrlo rano. Onamo sam zalazio već oko g. 1860, jer sam imao na Riječi stricu, koji je bio ondje neko vrijeme pretstojnik kaptolskog ureda, te sam ga svake godine sa ocem posjećivao, dok je službovao na Riječi (1864). Riječka bila je onda malena, brojila je nešto preko 10.000 stanovnika. Iza današnje glavne riječke ulice Corsa bila je prema moru samo još jedna ulica paralelna sa Corsom po prilici do današnje pravoslavne crkve. Iza ove crkve bile je more i to većinom plitko, dublje je bilo, gdje je danas glavni dio riječke luke. Luka je bila onda posve neizgrađena, a da su uopće mogle pristati veće ladje, izgrađen je bio u more drveni most, dugačak oko 25 metara, uz koji su veće ladje pristajale. Ovdje sam vidio i prve parobrode, koji su bili prema današnjima vrlo maleni i bili su na kotac. Manje ladje, barke, trage i trabakuli pristajali su u starom koritu Rječine, kojoj su bile onda baš obale već izgrađene.

Budući da je Riječka mnogo stradala od rijeke Rječine prigodom čestih jesenskih (a katkada i proljetnih) kiša, osobito kad je vjetar tako zvani Jugo tjerao more prema obali, pomakli su u to vrijeme Riječani korito Rječine nešto na lijevo na sušački teritorij preko tako zvanoga fratarskog vrta (Brajdice) u more, a staro su korito Rječine uredili kao luku za manje ladje. Gledao sam sa svojim ocem i stricem, kad se je novo korito Rječine izgrađivalo.

ONDA JE BILA RIJEČKO PUČANSTVO POSVE HRVATSKO.

Govorilo se na Riječi samo hrvatski, vrlo se je rijetko čulo govoriti na Riječi talijanski ili njemački. Takve se je ljude držalo onda strancima, koji slučajno kao stranci govore na Riječi drugim jezikom, a ne hrvatskim. Pravi Riječanin nije u to vrijeme ni znao drugoga jezika osim hrvatskoga. Riječani su u to vrijeme govorili čakavskim narječjem ekavskoga izgovora. To se je narječje razlikovalo od susjednoga hrvatskoga grobnickoga i draskoga čakavskoga narječja, što su se izgovarali nepčani suglasici c, š i z kao piskavi c, s i z, a kad su ih izgovarali, onda su ih izgovarali ondje, gdje dolaze u štokavskom narječju piskavi suglasici, a nikada ondje, gdje dolaze nepčani suglasici. Takav se je govor opazio u riječkim predgrađima Plasmama i Kantridi. Riječki sam dijalekt opisao u Izvješću riječke gimnazije škol. god. 1882-3 i kasnije prerađio ovu radnju u Radu Jugosl. akademije u knjizi 124. a Narodne pripovijetke iz Rijeke u riječkom dijalektu štampao sam g. 1904 u III knjizi zbirke »Hrvatskih narodnih pripovijedaka«.

G. 1865 bio je moj otac kao pretstojnik riječko-bakarskoga distrikta Lujzinske ceste premješten iz Lokva na Rijeku, te se preselio sa svojom porodicom na Rijeku 13 listopada iste godine. Budući da smo ja i moj stariji brat, svršili u Lokvama tadanju trozrednu pučku školu (Trivialschule), poveo nas je otac koncem mjeseca listopada u riječku gimnaziju da nas ondje upiše. Onda je školska godina počimala 1. studenog, veliki su školski praznici bili u rujnu i listopadu, a školska je godina svršavala koncem kolovoza. Pored gimnazije bila je u to vrijeme na Riječi još jedna pučka hrvatska škola i jedna talijanska i mala talijanska gradska realka (sa tri razreda).

Ravnateljem riječke gimnazije bio je onda Antun Mažuranić, koji kad je ugledao naše svjedodžbe, podvrgao nas je prijamnom ispitu, jer smo svršili trozrednu seosku školu, a ne četverozrednu gradsku školu. Kod ispita pomagali su ravnatelju profesori Sime Ljubić, Antun Kazali, Fridrih Žakelj, Ljudevit Slomnik. Na ispitu smo oba dva uspjela, ipak mene ne htjede upisati ravnatelj, kad je pogledao moj kršni list, jer još nijesam imao propisane godine (navršenu desetu). Stoga me otac upiše u četvrti razred gradske pučke škole. Istom godinu dana kasnije (1866) primi me ravnatelj u gimnaziju.

G. 1866 BILA JE BUNA NA RIJEČI.

Ove je godine Austrija ratovala sa Italijom i Pruskom. Neprestano su dolazile vojske na Rijeku i odlazile na bojni polje. Onda su vojske sve pješke išle, te ih je moglo pučanstvo sve vidjeti. Rat se je zlo svršio po Austriju, jer je bila poražena od Prusa i stoga izgubila provinciju Veneciju u Italiji. Poslije rata digli su se Mađžari i tražili veća prava nego su ih do onda imali. I tako postade od carevine Austrije Austro-Ugarska monarhija. Došlo je i do nagodbe Mađžara sa Hrvatima, koja je nagodba dobila naknadno »krpicu«, a ova se je »krpica« ticala baš Rijeke (§ 66). Poslije rata te nagodbe i krpice bila je, da se počela potplaćena riječka fukara progoniti na Riječi Hrvate. Prigodom krunisanja cara Franje Josipa ugarskim kraljem (g. 1867) nije bilo nekoliko dana školske obuke. Tom je zgodom opomenuo ravnatelj Antun Mažuranić nas, učenice, da se prigodom svečanosti, koje će se u povodu toga dogodjaja i na

Riječi obaviti, vladamo mirno i pristojno. Prigodom manifestacija došlo je jednom do sukoba na ulici između tri učenika (jedan se je zvao Nikola Petranović iz Delnica) i riječke fukare. Učenici su pobjegli pred fukarom u gimnazijsku zgradu i sakrili se. Kad ih fukara nije mogla pronaći, podrapala je uz put nekoliko knjiga zaboravljenih u jednom razredu i nekoliko zidnih zemljovidnih karata. Kad je obuka opet započela, proglasi nama učenicima sam lično ravnatelj Mažuranić, da su ova tri učenika lokalno isključena iz riječke gimnazije s razloga, što su svojim poklicima protiv sebe izazvali manifestacije, te nas je i tom zgodom pozvao na potpuni mir i pristojnost izvan škole.

G. 1866, kad sam stupio u riječku gimnaziju, bili su profesori, koliko se još sjećam, ovi: Sime Ljubić, Antun Kazali, Franjo Morassi, Ljudevit Slamnik, Janes Trdina, Fridrih Žakelj, Jakov Člugo, Mihić (vjeroučitelj), Antun Bakotić, Josip Bolek, Josip Forko i Hejčman. Profesori su se onda jako miješnjali. Prvi je otišao Sime Ljubić, koji je postao čuvar arheološkoga muzeja u Zagrebu. Od kasnije nadošlih profesora ističem Antuna Mareka, Ivana Zupana, Franju Furlića, Narcisa Damina, Tadiju Smičiklusa, Dragutina Kösslera, Vjekoslava Novotnoga, Josipa Martinolića i Matiju Marušića (vjeroučitelja). Od tadanjih učenika poznati su bili više u kasnijem životu: Vjekoslav Špinčić, Matija Laginja, Eugen Kumičić, dva Mandića, profesor Laska u Osijeku, Davorin Nenadić, gimn. ravnatelj u Sarajevu, dr. Andrija Stanger, prof. Ivan Krst. Švriljuga i Ivan Milčetić. Školske godine 1868-9 preuze upravu riječke gimnazije mjesto Antuna Mažuranića Ljudevit Slamnik, koji je spasavao ovaj zavod u najtežim vremenima i stekao si za zavod lijepih zasluga. Riječku sam gimnaziju svršio g. 1874.

POTALIJANČIVANJE RIJEKE POČELO JE G. 1867.

Isprva je napredovalo dosta slabo. Jač je udarac bio zadan hrvatskom jeziku, što se je u uredima uvajdao postepeno mjesto hrvatskoga jezika talijanski, što je bila g. 1873 dokinuta hrvatska pučka škola i što je bila mjesto nekadanje gradske male realke osnovana državna velika gimnazija sa nastavnim jezikom talijanskim pored stare hrvatske gimnazije. Hrvatsku su gimnaziju polazili Istrani, Boduli sa otoka Krka, manje sa otoka Cres i Hrvati primorci i gorani te nešto Riječana, talijansku su gimnaziju polazili Riječani i nešto potalijančanih Istrana.

Na Rijeku sam se vratio g. 1878 kao namj. gimn. učitelj. Ovdje sam postao pravim učiteljem i profesorom. Opazio sam, da je potalijančivanje Rijeke medjutim jak mah preotelo. U svim se uredima uređovalo već talijanski, jedini hrvatski ured bio je ured županijske oblasti, a jedina hrvatska škola bila je hrvatska gimnazija.

Kad sam na riječkoj hrvatskoj gimnaziji počeo služiti, bio je ravnateljem Ljudevit Slamnik, a profesori i učitelji ovi: Jakov Čičigoj, Ivan Zupan, Josip Martinolić, Juraj Bauer, Antun Korlević, Ivan Rabar, Franjo Kresnik, Ivan Lenac, Ivan Kemelj, Matija Marušić (vjeroučitelj), Josip Antolek i ja. U profesorskom se zboru provodjale razne promjene, te su za moga službovanja na Riječi još došli ovi: Hugo Badalić, Petar Marković, Ignjat Mihelić, Ernest Krste, Ivan Quiquerez, Aleksander pl. Beloberg, Viktor Drnka, dr. Hinko pl. Hranilović, Stjepan Korenić, Julij Jančević, Vladimir Kolarević i Martin Mihelić. Od tadanjih mojih učenika spominjem neke, koji su se jače istakli, kao Josipa Križa (vel. župana u Ogulinu), dra Eduarda Schleimera (sveuč. profesora u Ljubljani), dra Benjamina Šuperinu (ministra izvan službe), Krstu Pavletića (prof. i pretsjednika »Matice hrvatske«), dra Rikarda Lenca (odvjetnika i vel. župana na Riječi), dra Eduarda Lovrića i dra Julija Golika (sveučilišne profesore u Zagrebu), dra Pavla Čulumovića (liječnika u Zagrebu), dra Josipa Marušića (senjskoga biskupa), dra Vinka baruna Zmajića (vel. župana u Ogulinu), Dragutina Čepulčića (potpretsjednika banskoga stola), Rikarda Katalinića-Jeretova (književnika) i t. d.

I ovdje moram istaknuti, da su prilike na Riječi u moje vrijeme stvorile od hrvatske gimnazije jednu veliku duhovnu porodicu. Iskreno je prijateljstvo vezalo u prvom redu sve članove učiteljskoga zbora, a isto tako i sve učenike među sobom. Učenici su gojili prema učiteljima najveće povjerenje, a učitelji su im uzvraćali to povjerenje ljubavlju. I učitelji i učenici smatrali su svojom patriotskom dužnošću, da budu valjani i čestiti. Takve duhovne zajednice nijesam našao ni na kojem drugom zavodu, na kojem sam služio, kakva je bila na riječkoj hrvatskoj gimnaziji. Ma da nas je katkada riječka fukara uznemirivala, jezgra riječkoga pučanstva vladala se je uvijek prema nama posve ko-

Riječki su Hrvati bili onda žestoki pristaše Starčevićeve stranke, ali u privatnom saobraćaju bili su vrlo prijazni i ućtivi. Na domaku sam života, ali moram mirne duše reći, da sam ne samo sproveo na Riječi najljepše dane svoga života, nego i najmirnije. Riječko je pučanstvo kao uopće primorsko onda bilo vrlo moralno, čestito i umjerenost, koje je znalo i u drugoga cijeniti čestitost, poštenje i radnost. Daleko je bilo od podla rovarenja i klevetanja, a to je zasladjivalo život čovjeku, koji je medju takvim pučanstvom živio.

HRVATI SU IMALI NA RIJEČI SVOJU CITAONICU.

U moje je vrijeme bio pretsjednikom hrvatske čitaonice barun Bartol Zmajić st., potpretsjednikom riječki župnik i hrvatski književnik Ivan Flamin, tajnikom bio sam ja, odbor se je miješnjao, ali redovno su u odboru bili: Erazmo Barčić, Andrija Valušnik, dr. Silvije Palua, Ljudevit Slamnik, dr. Fran Pilepić i Andrija Perušić. U čitaonici našao je onda Hrvat zabave, ljubavi i iskrena prijateljstva. Bilo je to zaista najidealnije društvo.

Na Riječi je imalo Hrvatsko gospodarsko društvo svojo podružnicu, kojoj je bio onda pretsjednikom prof. Jakov Čičigoj, posjednik imanja Škurinje kraj Rijeke, a tajnikom sam bio ja. Ova je podružnica vrlo blagotvorno djelovala pod pretsjedništvom prof. Jakova Čičigoja medju tamošnjim hrvatskim stanovništvom.

Županijska je oblast bila premještena g. 1885 iz Rijeke u Ogulin, ja sam bio g. 1886 premješten iz Rijeke u Rakovac (Karlovac), koji premještaj ne mogu još ni danas dosta prežaliti, a nešto kasnije i hrvatska gimnazija iz Rijeke na Sušak. Tako je službeno nestalo hrvatskoga življa na Riječi. I tako je uspjelo posvema potalijančivanje Rijeke tim lakše, što su Hrvati bili u pitanju riječkom dosta mlitavi i što se nijesu znali ili htjeli približiti duši riječkoga pučanstva.

Sada da još vidimo, kako je bilo na Riječi prije moga dolaska onamo (g. 1865). Riječani su govorili, kako već spomenusmo, od vjekada gotovo svi hrvatskim jezikom, čakavskim narječjem ekavskoga izgovora. Za dijalekt riječki imademo iz 16 vijeka dva spomenika, jedan manji, listinu, što ju je napisao riječki javni notar Gverin Thilić od 12 aprila 1596, štampao ju je Ivan Kukuljević u »Acta croatica«, i jedan veći popis misa iz sredine 16 vijeka, štampao sam ga ja, i to jedan dio u Starinama Jugosl. akademije, a drugi dio u Vjesniku zemaljskoga arhiva. Osim toga napisao sam u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena članak o životu Riječana u 16 vijeku pod naslovom »Iz stare Rijeke«. Napokon napisao sam radnju »Nešto o historiji riječkoga narječja«. Budući da je ondoda prošlo mnogo godina, ne sjećam se danas, komu sam ovu radnju predao, da je štampa, i da li je uopće štampana.

U 16 SU VIJEKU RIJEČANI PISALI GLAGOLSKIM PISMENIMA I SLAVENSKIM PRAVOPISOM, DOK JE U 17 VIJEKU POSVE PREOTELO MAH LATINSKO PISMO I TALIJANSKI PRAVOPIS.

U crkvi se je upotrebljavalo Slavenko bogoslužje. Primjera radi spominjem samo jednu zgodu, kako su se stari Riječani borili za Slavenko bogoslužje u crkvi. G. 1593 naložio je puljski biskup Klaudij Sozomena, pod koga je onda spadao i grad Rijeke, kaptolu i arcidjaku riječkomu, da imadu iz zbora riječke crkve odstraniti slavenko bogoslužje i uvesti latinsko. Slavenki su svećenici postali nakon rada hrvatskih protestanata u Würtembergu sumnjivi Rimu, da rade za protestantizam. Kanonici su se pokorili nalogu svoga biskupa, ali Riječani se sakupišu u svom vijeću 21 travnja 1593 i pozvaše kanonike i župnike, da vrše i nadalje službu Božju po starom običaju na slavenkom jeziku. Arcidjaku javi biskupu ovu želju riječkoga pučanstva, ali biskup ne udovolji toj želji. Na to se Riječani sakupišu u vijeće 13 svibnja i zaprijetišu riječkom kaptolu, da će svim kanonicima uskratiti desetinu i ostale dohotke, koje dobivaju od grada, ako ne uvedu opet slavenko bogoslužje u riječke crkve. Kanonici su stoga opet prihvatili slavenko bogoslužje, ali je to odmah netko prijavio biskupu Sozomeni. Čim je to biskup doznao, pisao je pismo kaptolu riječkomu, u kojem mu se grozi izopćenjem, ako ne uvede latinski jezik u riječke crkve, a pored toga drugo gradskom riječkomu vijeću, kojim kori riječku općinu, što se je digla protiv slobode crkve. Riječani poslaše sada dva svoja vijećnika Matiju Šegotu i popa Mihajla Kuntića do biskupa, koji su mu obrazložili želje riječkoga pučanstva i da je riječko općinsko vijeće povuklo svoj zaključak glede uskrate desetine i ostalih dohodaka riječkomu kaptolu. Konačno je biskup ipak morao popustiti ustrajnomu zahtjevu riječkoga pučanstva i slavenko bi bogoslužje opet

vedeno u riječke crkve. Slavenkoga bogoslužja nestaje na Riječi postepeno u 17 vijeku, kad su Isusovci ovdje osnovali svoju gimnaziju i uzgajali budući svećenički podmladak na latinskom jeziku.

U HRVATSKOM JE DUHU PROZIVIO RIJEČKI PUK CIJELI 17 I 18 VIJEK.

Prvi su potresli hrvatstvom na Riječi doseljeni Talijani. Kad je bila prometu predana početkom 19 vijeka lijepa Lujzinska cesta, navrnu na Rijeku silna trgovina osobito raznovrsnom drvenom produkcijom, kakovu su Talijani trebali. To je potaklo Venecijance, da su isprva držali na Riječi svoje senzale (mešetare), a kasnije, dok je Venecija potpadala pod Austriju (do g. 1866), preselilo se i više trgovačkih porodica iz Venecije na Rijeku, dapače porodica Bracoduro i na Sušak. Stoga je preotelo i mah na Riječi venecijanski talijanski dijalekat. Ti venecijanski trgovci bili su redovno bogati ljudi, te su uživali ugled i moć medju siromašnim starosjedićakim riječkim pučanstvom. Oni su bili prvi jaki kvasac kasnijem potalijančivanju Rijeke. Pored toga doselilo se na Rijeku već u prvoj polovici 19 vijeka dosta potalijančanih istarskih porodica. Ali sve to bijaše neznatna manjina napram ogromnoj većini starosjedićakoga hrvatskoga življa.

RIJEČKA GIMNAZIJA

TRI STOTINE GODINA...

Tri sto let to nije onako samo tamose, to je već neč. Istina, a gimnazija ni bila pred tri sto let hrvatska, već latinska. Ma onputa su bile po sven svete latinske škole, ale baš ta gimnazija pravi je dokaz, da je v Reke bila vavak naša krv. Najbolje se vidi to, aš se ta gimnazija ni pretvorila na talijansku, ali magjarsku, već na hrvatsku, pa je već neko to leto, ča bi naši rekli, hrvatska. Preja je bila v Reke pul sv. Vi- da baš tamo, kade se i rodila. Majari, ki su nas rado imeli kako oči češanj, delali su sega vraga, da je hile z Reki van. Ni in vaje to šlo za rukom, aš se našal neki naš pokojni armatur ol brodovlasnik Jakovčić, ki je ponudil svoju kuću na Fijumare za gimnaziju. I gimnazija zustala još v Reke, baš nekako blizu sušačkoga mosta, da joj bude lakše proč preko. Tamo je zustala nekoliko let, dok ju ni Kujen-Hedervari stiral preko mosta.

Još je dobro bilo, to danas vava reč, da se našal pokojni Kršnjavi, ki je bil, ča se va ono vreme govorilo magjaram, ma je imel pod stomanjom hrvatsko srce i dušu. I on je dignul va Sušake tepu palaču i vatu se preselila hrvatska gimnazija z Fijumare. Još vava reč pravu istinu, da je za naše ljude z Istre i z otok bilo sve isto, pa je va Sušake, al v Reke, a i pravi Rečani, svi su tamo svoju decu pošljali va školu.

Ta naša stara hrvatska gimnazija, kakove sve ljude ni imela, kako profesore. I Frana Kureleca, i Janeza Terdinu i Antu Mažuranića i Antu Bakotića, pisca »Raje« i toliko drugih velikih ljudi. Kad san ja va nju hodil, bil je direktur stari Slamnik, pravi otac dece, pa kateheta Marušić, pa Korlević i Rabar i Kante i Stari Martinolić Lošnjani, dobar kako kruh. A stari Čičigoj, ki nan je vavak govoril: sinko niš ne ča bit s tebe, a va srce je želel, da budemo svi veliki ljudi i Kresnik, ki nan je govoril: vi čete bježati ispred Talijana! Ni on tako zlo mislel, al po boštrida, to je pogodil, aš smo morali z doma bežat pred talijanskim kulturom. A kade su naši ljudi, ki su va njoj bili i postali našom dikom?

Da spomenem samo tri četiri: Barčić, Laginja, Špinčić i Kumičić. Još ih ima velo more. Va njoj je bil i glasoviti Rošo, ki je šal po Talijane, da dopejaju v Reku mizeriju i glad.

Reška gimnazija va Sušake, ti nisi kri- va zato i ja ti želim da budeš još drugih 300 let živa i da vidiš dan, kad grane naše sunce nad Istrom. Da Boh dal!

FRAN Z' MARSECE,

FIUME OLOCAUSTA

Plači, grade na Kvarneru,
Ko za majkom siroticu
Kojoj odnje staru vjeru
Neka crna kobna ptica

Sinova Ti mnogo važnih
Za tuđim se zanje glasom,
Prividjenjem priča sjajnih
I za lažnim nekim spasom.

Prevarti Te lažna vjera
Okova Ti sdrave ruke,
U prosjake djece stjera,
Donijela Ti jad i muke.

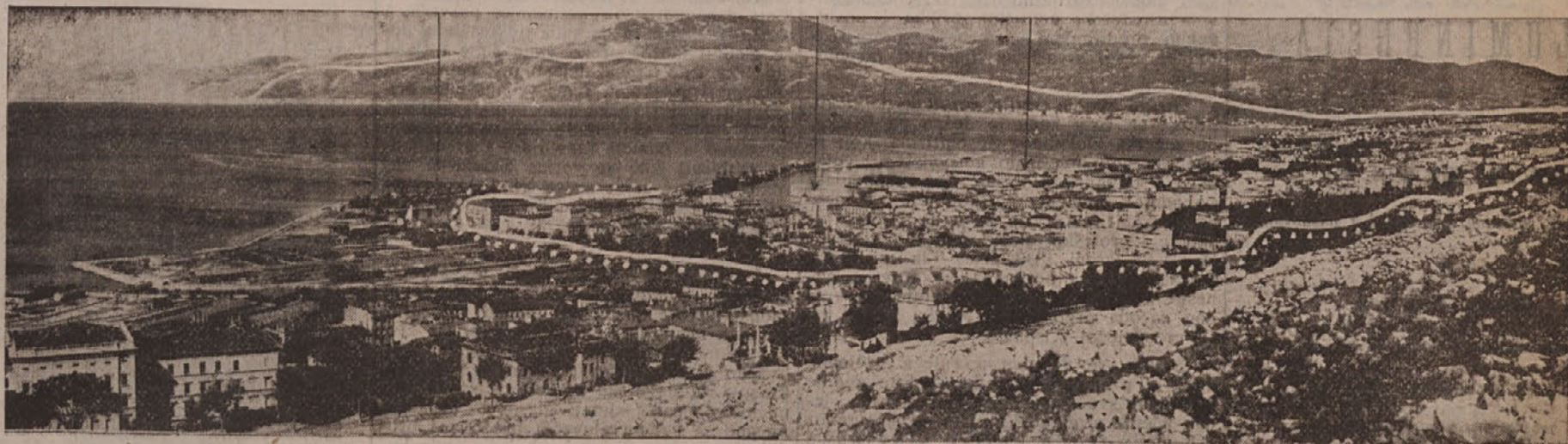
Plači, grade na Kvarneru,
Gorkom suzom grijeh isplati,
I na pravu predji vjeru
Da Te spasi rodna mati!

Sušak, polovicom marta 1934.

RIKARD KATALINIĆ JERETOV,

RIJEKA U ROKČEVOJ INTERPRETACIJI

SKICA JEDNE NAROČITE MONOGRAFIJE O RIJECI

BIJELA CRTA: GRANIČA PRAMA JUGOSLAVIJI I GRANICA RIJEČKE »SLOBODNE ZONE«

Oko polovice 1922 god. do konca 1923 bilo je redovito najprije u »Staroj našoj« logici, a kasnije u »Istarskoj riječi«, po jedno pismo iz Rijeke. Taj dopis je pisao Rokac (V. Car-Emin). U tim pismima je izneseno o Rijeci toliko stvari da bi se mogla iz toga stvoriti riječka enciklopedija. Opisani su poznatiji riječki ljudi i važniji događaji kroz to vrijeme. Iznesena je i historija Rijeke. A sve to je dano u formi dunovite koserije — koji put malo i sentimentalne — koji put sa malo sarkazma, a često s onim trpkim smiješkom koji graniči sa suzama.

Iz tih pisama iznjeli smo po koju misao, po koji portret i po koji događaj, da se bar približno vidi taj sedmogodišnji rad, koji nije bio ni lak ni bezopasan. Tu će se opaziti i jedna nepoznata književna strana Viktora Cara-Emina.

Kao što su u »Jurini i Franini« stvorena dva tipa, koje bi prepoznali i kada se nebi zvali ni Jurina ni Franina, i kada nebi govorili u dijalektu, tako je u ovim koserijama Rokac tipizirao riječku ženu u Nijeti, a Riječane u Francelu i Mičelinu.

Počet čem. sa 1922 god., jer one dvije godine prije aneksijske su najinteresantnije iznesene. Onda se donekle i smjelo ponešto slobodnije pisati. Rokac piše:

»Sada je na Rijeci sve mrtvo. Da nema kontrabanda i kontrabandijera mogli bi svi da zatvore butij«

U to je »Vedetta« donijela vijest da dolazi veliki parobrod Amerikanaca. Svi čeka-ju dolare, ali

— donijeli su sa sobom nekoliko sasvim običnih lira i centezima, pa ni to ni su potrošili. A trgovci su te nedjelje bili otvorili dućane i platili pomoćnika duplu platu. Neki od tih trgovaca su na Kantridi bili naručili liku, da proslave taj veliki dan. Da ne duljim, mogu vam reći, da ni uz najbolju volju ne biste one nedjelje bili mogli proći kroz riječke ulice, budući da su ih od jednoga kraja do drugoga zatvorili dugi nosovi riječkih trgovaca — — —

Ali na Rijeci najviše kukaju milijunaši. Oni kukaju po novinama, kako je »Finme una povera città martorizzata, nesrećna deviza i mučenica, a oni una maniga de assai povera jente!«

Oni traže pomoć u Rimu. Pronijeli su se glasovi da je došao jedan veliki »plik« iz Rima, kojeg je donijela već 231 komisija za pomoć Rijeci —

Rokac ide na Brajdu, i tu vidi »jedno boso, gladno dijete, kako grize i zvače potplat nekakvog starog zabačenog postola«.

»Onaj plik, što je sinoć došao, sadrži u istinu prvi obrok vladine pomoći. Došlo je pismo s mnogobrojnim uputama, kako se ima na Rijeci zavesti ekonomija, a to će reći — štednja Mussolini je pronašao da je to najbolji način da se dođe do blagostanja. Ekonomija — štednja!

Sada barem znano na čemu smo. Idem odmah na Brajdu i reći ću onome dečku: ako još nadje kakav stari potplat, neka ga ne pojedje svega najjedanput, već neka nešto i za sutra ostavi. Glavno je — ekonomija!«

Tih dana je Rokac zadao nekim prijateljima, Jugoslovenima i Talijanima, pitanje: što je Rijeka?

Evo odgovora:

— Grad bez luke — Luka bez grada — Rijeka je Kafarnaum — Emporij bez mušterija — Štrčlja bez željeznica — Dimnjak bez dima — Republika bez predsjednika — Predsjednik bez republike — Samostalna država bez samostalnosti — »Citta del sospiro« — Grad bez pameti — »Unica al mondo« — Skup kuća bez Riječana — Krava bez mljeka — Brod bez timuna — itd.

Ja sam na pitanje »što je Rijeka« odgovorio: — Turanji Babilonski. A moj susjed s lijeva — »Sinagoga« — Moj susjed s desna — »Mizerija« —

Na Rijeci je sve mirno. Osim nekoliko revolverada i »kurtelada« nema ništa znatnijega da se zabilježi. Samo malenkost: fašisti su nekoga natukli na Sušaku. Proslavili su pobjedu.

»I na moru možemo zabilježiti jedan lijepi uspjeh. Na parobrod što plovi između Rijeke i istarske obale, ukradeno se bilo nekoliko istarskih učenika i učenica, koji polaze sušačke škole. Odred fašista je smjelo provalio na brod i poslije kratkog, ali uspješnog, boja očistio je parobrod od neprijatelja, koji se u neredu povukao prema

Mlaci, i onda sve dalje prema Učki u dubinu od 10 km. Od fašista nije bio niko ranjen ni ubijen.

Moral, kao uvijek — visok i širok. Eja! Inače vlada najljepši mir i red u — — — Varšavi«.

Između 1922 i 1926 vraća se Rokac često na luku. Iznijet ćemo najkarakterističnije pasuse:

»Ima ljudi, koji misle, da je riječka luka jedna široka blatna lokva, u kojoj, osim kakove žabe ili kakove krepane pantigane, ne vidiš ama ništa drugo. Vidi se da ljudi koji tako misle ne čitaju »Vedetta«. Da čitaju »Vedetta«, osobito njezinu zadnju stranu, koja je, mimogredom budi rečeno, najduhovitija i najinteresantnija, našli bi onu više puta kao klobasu dugu rubriku pod bučnim naslovom: »La vita del Porto«. Tu se u prvom redu vidi, koji su brodovi usidreni i gdje. Onda se iznose dan na dan svi parobrodi i trabakuli, koji dolaze i odlaze. Ja ih znam sve na pamet, jer su gotovo svaki dan jedni te isti. Ima ih i od preko jedne stotine tonelada brutto registra. Neko-ga dana stajalo je u »Vita del Porto«, da je doplovio jedan veliki engleski parobrod od 10 tisuća tona. Čitam niže, i nadjem, da je taj veliki parobrod istoga dana otplovio. Sutradan našao sam ga opet u luci. Pitam što je, i na Santadi mi rekoše, da je parobrod bio izišao u Kvarner, da regulira — busu-ju...«

Eppur si muove!

...Tko hoće da na Rijeci uživa svoj li-jepi, sveti mir, neka se potruži do Puntor Franca, i to do mjesta gdje je trava naj-gušća i najbujnija. To vam je pravi raj. Tu ne vidite ni voza ni karijole, ne vidite ni škova-cina ni fakina — sve je tu tiho i poetično, kako malo gdje u ovim stranama. Samo kat-kada prodje onuda kakav gospodin, koji se neprestano sagiblje le zemlji, okliđa ovdje travku, ondje jednu biljku, pa sve to meće u nekakvu limenu »bilksu« što mu visi oko vrata. Zacijelo kakav profesor, botaničar, koji s učenjačkim žarom proučava vanredno znamenitu floru našega »Puntor Franca«. Ima tu najrazličitijih travka, kao što su različita bila zrna, koja su »in illo tempore« ovuda prolazila...«

Fašistička vlada obećala je Rijeci 25 mi-lijuna. Sva Rijeka je uzbudjena. Prave se projekti. Rijeka oživljuje.

»Tako sam ovih dana naišao na dvije žene što pred kapitanerijom od porta čupaju travu. — Sto vi to plevete, dobre ženice? — upitah. A one meni: — Ovo je za oneh 25 milijuni. Brzo te ih prnest v Reku, pak tre-be da bude sve čisto i da se svetu pokla-že, kako od sada napred neće već na rečkem porte trava rast...«

Zivot daju samo razne fešte i mobiliza-cije.

»Kad se je pročulo da se u Liburniji koncentriraju crne košulje, podjoh onamo da ih vidim od bliza. Otkad je na Rijeci sve mrtvo, osjetim često potrebu da vidim ne-gdje malo života. Kud ćeš bolje prigode ne-go kad fašisti mobiliziraju!«

Rokac je češće pisao o istaknutim riječ-kim Talijanima. Neke od njih je vrlo li-jepo karakterizirao. Evo senatora Grošića:

»Stari Grošić je dođuše rođen u malom istarskom selu Draguču, ali je on bio odu-vijek veliki čovjek. Njega je pokojni Fran-jožef bio poslao u Jerusolim, da čini dru-štvo princezi Stefaniji, koja je putovala u svetu zemlju. On je ovom prilikom napisao i jednu knjigu, u kojoj je govorio o Stefa-niji od prilike onako kao kasnije o D'An-nunziu. Zato ga je Franc Jožef učinio i Hofratom. On je neko vrijeme bio članom hrvatske čitaonice u Kastvu. I tako će ta naša stara čitaonica doživjeti rijetku čast, da je jedan njezin član postao rimski se-nator«.

God. 1925 postavili su poprsje Grošićevo u gradsku vijećnicu. Priredili su veliku sve-čanost. Govorio je i Grošić. Ali niko se nije pozabavio njegovim imenom.

»A ipak u Draguču znadu i oni jedva iz-leženi vrapčići, da se starinom zvao Gro-zić, a to dolazi od glagola — groziti se. Da sam ja na njegovu mjestu, ja bih bio zadržao ime Grozić, koje prevedeno na ta-lijanski znači Spaurachio, dok Grošić ne znači nego puki Soldino«.

Kad su se ono prepirali Talijani s Fran-cuzima za Sv. Franju Asiškoga, a sa Spa-njolicima za Kolumba, Mussolini je odredio da se 12 oktobra 1925 istaknu zastave i

proglasi »festa nazionale«, te da time do-kaže da su i Kolumbo i sv. Franjo bili Ta-lijani. Naš Rokac i tada spominje Grošića:

»Sada neka Francuzi i Španjolci sebi grizu nokte. — Ovo je najkreativni i najpraktičniji način da se protivnika ušutka. Njime bismo se mogli poslužiti i mi Fijumanci, da nam kogod počne svojolati, recimo, našega staroga Grošića. Mogao bi se javiti na pri-liku Draguč i reći: — Naš je! Mogao bi se javiti i Beč i reći: — On je bio Franc Jo-žefov Hofrat — dakle je naš. A mi onda ni pet ni šest — nego fijumanske bandere van — pa neka se beštije čude.

Nego mi ondje na Rijeci imamo i drugi slučaj. Zannella, iako mu je bila mati Kra-njica, a otac Furlan, on je ipak pravi Fiju-man. Kako da se pak to paralizira?«

U jednoj alegoričkoj slici Rokac nam iz-našava historiju Rijeke. — Rijeka je dijete Vile Velebita i Likote Tatalovića. Marija Terezija stvori od nje »corpus separatum«.

»Onda je Rika rasla u mudrosti i bo-gatstvu. Imala je mnogo djece: Ristjeru, Petroljeru, Fortunu, Kartijeru, Ungaro Kroatu, Sapunijeru itd., pak muškarce: Da-nubiusa i Lazarusa i čitavu regimentu dru-gih nadobudnih. Čijela ta familija žijela je složno i skladno. Doma se govorilo fiju-man-ski, rani se pivalo talijanski, jelo se hrvat-ski, pilo dalmatinski, a plesalo se ungare-ški. Babilonija!!

Došao rat, došao i D'Annunzio, ali Rika je plakala. Bila je gladna. Prikazala joj se Marija Terezica.

»Ne plači, dijete moje, poče cesarica da je tješi. Ti ćeš opet biti sretna. Dva mudra-ca, jedan sa istoka, a drugi sa zapada, Trumbić i Sforza, sforciraju se ovaj čas, da ti vrate onu separatističku tijelo koje sam ti ja negda dala. Neće proći dugo, i ti ćeš imati svoja zakonitoga muža. Mnogi će te pro-siti, ali ti slušaj mene: uzmi onoga kome je mati Kranjica i otac Furlan. Ti si oduvijek bila de pti bandiere, ostani i unaprijed do-sljedna svojoj veliko prošlosti... I došao Za-nella u proce. Rika nije čekala da je za-prosti. Pala mu je oko vrata.

— Ja sam tvoja, ti si moj...

— Za uvijek tvoj...

Mebla nisu imali. Sto joj nisu drugi od-nijeli i raznijeli, to je Rika rasprodala, da se može prehraniti. Instalirali su se provi-zorno na postelji od »personi i pol«. I tako su oni proživjeli pet medenih mjeseci, u naj-većoj sreći i zadovoljstvu. U to vrijeme ro-dila im se kćerica, kojoj su već bili dali lijepo ime: Konstituenta. Živjela je samo par dana... Jedna fašistička bomba prekinula je nit toga mladoga i nadobudnoga života.

U isto vrijeme mora i Zannella da bježi. Vraća se na Sušak i uz gitaru pjeva:

»Da znaš moja Riko

Quanto te amavo,

Po danu i noći

Za te sospiravo! — —

A Rika će da otpjeva:

»Non go la cave del porton

Rikardo mio! — —

A on plačuci:

Non go la cave del porton,

Ma go la kluka...«

Tačno godinu dana iza te historije izna-ša Rokac mišljenje jednoga Riječana o da-ljem razvitku događaja.

»Neće proći ni godinu dana, i Zita će bi-ti opet ugarska kraljica. Svi govore da će ona biti druga Marija Terezica, i kada bude ona druga Marija Terezica — onpu-la — guarda da sotto! Ona će pozvati k sebi Zannellu i reći će mu: — Na, Zannella, kva-la ga un batalion de konveed! la vadi su-bito abasso, la moti assieme el večo corpo separato, la čame la veča konstituaaaaante e se keel ke vole!«

I o poznatog Nina Hosta — fašistu i »kapurijona« — češće se Rokac očeše:

»Nino Host — a sada još i Venturi — po zanatu je zubar, a to će reći: cavadenti. Ovih je dana napisao taj, negda samo Host, a sada i Venturi, jedan dugi članak... Sva-ka je riječ u tom članku kao u bod pincete, i krvava je kao i zubni sedmerostruki kor-ijen, kad ga ključima izvadiš. A Nino pje-še: — »Vesile su nudjale Riječanima ne-zavisnost i bogatstvo; mi smo odbili i jedno i drugo« — I zaista, Nino Host nije danas ništa drugo nego samo — bankir...«

...Nino je naše gore list. Dopisniku »Se-cola« je izjavio: — Moj otac i majka su Hrvati. Do sedamnaeste godine sam bio i ja

Hrvat. Ali onda je nešto ušlo u mene i ja sam poslao Talijana«.

Prigodom propasti »Jadranske banke« izašlo je na vidjelo da je Nino, kao član upr. odbora pronevjerio 62.000 lira. Svi ga odbacuju. Rokac i Francele računaju koliko zubiju ima na Rijeci, pa, ako se uzme u obzir da je Rijeci oduzet statut, Baroš, Punto Franko, Fijumera, polovica corpora separatuma i polovica kapelice svetoga Iva-na, to ja mislim da nije ni malo pretjerano ako se tim jednim Riječanima ostavi 1 mi-lijun zubic. Sve na temelju statistike izra-čunavaju da bi Nino bio zaradivao, kao zu-bar, 50.000 lira godišnje, ali:...

»Lako je to reći: — sa pedeset tisuća li-ra može jedna obitelj da živi, ali vi zabo-ravljate, Francele, da je naš Nino — ono što se veli — jedna vela persona. On je or-ganizirao Marču de Ronki, bio je ministro della difesa degli interni itd. itd. i vi ćete razumjeti da jedan dvostruki ministar, i što je još više, jedan plenipotenziario — jedan fijumanski Tiers — ne može da živi sa pi-švih 50 tisuća lira. On mora da potraži ka-keu banku, koja...« — ...Uostalom neka se Nino tješi, kao što se i ja tješim. Ala fin mi smo — dva Fijumanci, a to će reći »attori intrepidi, puro sangue latino di Roma, non contaminato da barbaro conubio.« — Ca-pio?«

Tako je Rokac opisao i Susmela i Osob-žaka, »koji je s Vilsonom govorio punih dvadeset minuta, senza far un sbaaaglio, i Via-Roša, a i ostale male i velike Riječane, koji su se isticali u to vrijeme, a neki se ističu još i danas. Svakome je prišlo po ko-ju krpicu. I Mussolinija katkada peene, a o D'Annunziu bi se moralo sastaviti posebnu Rokčevu »antologiju«.

Kada je ukinuta potpuno sloboda štampe 1924 god. Rokac piše:

»U to vrijeme izadje zapovijed od najve-ćega čovjeka u Italiji, od Benitussa Musso-linia, da sve novine, koje se štampaju u nje-govoj zemlji imaju da drže jezik za — zu-bima«.

Navadja onu priču o generalu, koji je izgradio pukovnika, ovaj majora, major ka-petana, i tako dalje, dok se ne svrši na re-dovu, a redov ode u štalu i namlati mazgu. Rokac zaključuje:

»Onako činite i vi! Ne dirajte ni u mini-stre, ni u druge poglavice puka, već ako vam ko što zafriga, a vi lupajte po jarcu, magarecu, komarcu, pa ko bude imao oči i uši razumjet će, a ko ne — da ću mu ja?«

Odmah zatim priča kako je Mussolini, kada mu je pod Nittijem zaplijenjen list, iz-dao list samo sa velikim natpisom preko ci-jele stranice: »Sequestrato per ordi-ne di quel porco di — Nittiti!« (ko ima uši...).

Kada je ratificiran Rimski pakt:

»Nakon raznih natezanja, makinacija, manifestacija i demonstracija — došla je evo i — ratifikacija. Riječka je slobodna dr-žava definitivno pokopana... Jedan moj znanac, Riječanin-Dalmatinac, rekao mi je, grizući papir: — Ja! Bel akordo! Proprio bel — aj si, po Boga! Tatalovići su dobili Reku brez Recan (t. j. Jugosloveni Deltu i Baroš) — a naši su dobili Recane brez Re-ki! Pi! — mondo can!«

»Ima li na Rijeci što pozitivno? Iznaj-prije da čujemo što će to reći. — pozitivno? Pozitivno je nešto što u istinu jest, što u istinu postoji. A postoji li Rijeka u istinu? Ja ne znam... Ja sam jedanput poznavao jednu Rijeku, koja je bila bućna kao Anver-sa: dućani puni, ulice žive, luka — da za-glušiš — i sve tako. A danas? — Funeral! Je li, dakle Rijeka doista nešto pozitivno — ja to ne znam.«

»Chi si contenta — gode, vele Talijani, a to od prilike znači? Iko se s malenim za-dovoljavo, taj i uživa. Mi se Riječani zado-voljavamo s malenim, kadšto i s vrlo male-nim. Dobro se sjećam, da su prije tridesetak godina mnogi današnji anesionisti za jedan sam »patakun«, to će reći za sama bivaš četi-ri o. k. austrougarska soldina, vikali po cijeli dan: Eljen a Majarorsagi!«

Za to se cijela prošlost i sadašnjost Ri-jeke može staviti u ova tri Rokčeva stiha:

»Korpus separatum
Eljem baratum
Portus disperatum«.

(t. p.)

MIRKO BREYER:

FRAN KURELAC I MATKO BAŠTIJAN

FLUMINENSIA

III

KOJEČEGA

NA RĚCI

izgovorená, spěvaná, prevedená i nasnovaná

po

Franu Kurelcu

starinom Ogulincu a rodom iz Bruvna u Krbavi.

TROŠKOM BISKUPA DJAKOVAČKOGA.

U ZAGREBU.

SLOVI ANTONA JAKIČA.

1862.

U mjesecu junu ove godine navršit će se šezdeset godina što je dobre svoje oči za uvijek zaklopio »Čudoviti naš putnik i patnik«, Fran Kurelac. Tankoćutna jedina duša tada se smirila, toplo jedno srce prestalo je kucati. Onkraj svih tegoba mukotrpnog i uzbuđenog svog života našao je vječni počinak u panteonu preporoditelja hrvatskog naroda, ostavivši iza sebe dičnu uspomenu kremenitog Hrvata, ranog i oduševljenog pobornika jugoslovenske misli i širokogrudnog poklonika Sve-slavenstva.

Rodio se 1811 u ličkom mjestancu Bruvnu, u doba Napoleonove vladavine, od oca časnika-graničara, kapetana u francuskoj službi, sudionika i ranjenika kod ruske katastrofe dotada svesilnog Imperatora. Školovao se u domovini, u Gracu, Beču, Bratislavi i Pragu, ali nauke svoje nikada redovito dovršio nije. Kao neumoran samouk prisvojio je sebi mnogo znanja, uspješno se bavio izučavanjem slavenskog jezikoslovja, osobito pako vlastitog rodenog jezika hrvatsko-srpskog, a bio usto odličan poznavalac talijanskog i francuskog.

Već u osamnaestoj svojoj godini upoznao se s Ljudevitom Gajem i učestvuje u praskozorju, pod ilirskim imenom inicirano, hrvatskog preporodnog pokreta. U ono doba (1832), pod dojmom neprestanih nasrtaia Madžara, koji su smjerali na to, da uvedu svoj jezik u škole i u javni život Hrvatske, u plemenitom se uzbuđenju oglašuje među svojim drugovima, znamenitim riječima: »Sjeverna Amerika otkinula se od Engleske. Južna Amerika od Španjolske. Ni nas nije neumoljiva sudbina za uvijek uz Ugarsku prikovala!«

Naizmjence u Beču, Bratislavi, Pešti i Pragu proteklo mu mnoge godine boravka izvan domovine. U tim je godinama živo učestvovao u onodobnom slavenskom probuđenju, bio uz rodoljubnu slovačku omladinu, prionuo uz sveslavenskog lučonošu Jana Kollára, koji mu je iskrenu odanost uzvraćao trajnim prijateljstvom, a u Beču se priljubio Vuku Karadžiću, kojega je, kasnije, proglasio »sjajnom zvijezdom svega naroda slovinskoga« i ostao mu vjerno odan za čitavoga mu života.

U dva navrata dao se na put među gradišćanske Hrvate i sa mnogo ljubavi sakupljao je tamo narodne pjesme iz ustiju onog sreću priraslog mu puka, odavna otrgnutog od svoje djeđovine, koji se, iako opkoljen Nijemcima i Madžarima, ipak nije posve odnario. Za drugog svog putovanja, burnih dana 1848 godine, bude kao politički sumnjičac utamničen, nu dobrom srećom opet oslobođen, a da prosljeđi put domovine, kamo dode uoči rata između Hrvata i Madžara. Tada je po nalogu Banškog vijeća sastavio dobro poznate, jezikom i sadržajem toli snažne svoje ratne proglase: na Krajišnike, na ugarske Hrvate, Nijemce, Rumunje i Slavonce.

Godine 1849, u vrijeme kada je Rijeka iza tolikih prethodnih peripetija opet združena bila sa hrvatskom majkom domovinom, stupio je Kurelac na tlo onog po vlastitim riječima, »našemu domovnomu miru i narodnoj pošti toli kobnog grada«. Pune četiri godine bio je učiteljem hrvatsko-srpskog jezika u riječkoj gimnaziji i udovoljio je svojem pozivu upravo naslovnim načinom.

Kao rođeni idealista i propagator privratio se usto i rodoljubne zadaće, da bude vijesnikom narodne misli u najljepšem i najširem smislu riječi diljem Kvarnera, ugroženog od pamtivijeka od tudinske najezde. Osjećaj mu je od prvog časa kazivao, da se nalazi na ispačenom tlu domovine svoje, ma da mu je sredina, u kojoj mu je bilo živjeti i djelovati, pokaziva-

vala tude i neprijatno lice, iskrivljeno aplivom zlosretnih političkih prilika i postepenim prodiranjem elemenata spram narodnoj našoj stvari neprijateljski raspoloženi.

Grozničavo je pratio razvitak političkih prilika od časa kada je došao na Rijeku, do početka zlokobnog apsolutizma, koji je opet na površinu iznio gospodstvo njemačkog i talijanskog jezika. On »osobenjak, slobodnjak poštenjak«, »koji nije mario ni za cara ni vezira, do za svoj narod«, teško je i preteško snosio slom svojih ideala. Već jeseni 1849 piše: »Ja neumijem mučati i sve se bojim da me vrag ne odnese«. Kada se i najcrnije slutnje prevarenog naroda pretvorile u gorku istinu, taj se preodsjećaj i ispunio.

Ispunio se nemilim po njega načinom, kada je prigodom svršetka školske godine 1853 kod svečanog dijeljenja nagrada, jedan učenik pročitao Kurelcu čuveni govor »O preporodu knjižice slovinske na Jugu«. U toj zanosnoj apolozi po-zvao je mladež, da se otrese »tudinske šuge i da se okupa u vilinskih vodah slatke domaće besjede«. Zanosio se tamo za »najobilnijim mirisom domaćih travic, našega cvijeća: narodnim pjesmama, poslovičama i pripovijestima« u kojima je sva radost i žalost, sva slava i junaštvo naroda, sva mudrost njegova, sva ljubka čudesnost i jasna bahorija naše prastarine. Doziva u razdraganoj mašti svojio, začelnike starog našeg pjesništva: Dubrovčane, Hvarane, Splitsane, Zadrane. — »uz ovo crno sunce naših vremen jedina razkoš, jedino ogrijanje naše!«

Bio je to labudi pjev buntovnog našeg nastavnika, koji se je usudio, da u praskozorje germanizatornog školskog sustava dade oduška rodoljubivoj svojoj ispo-vijesti. Dekretom od 24. januara 1854 bude zbog »sumnjivog onog govora« otpušten iz učiteljske službe. Pokušao je doduše, da se obrani pred riječkim gromovnikom, »Komitativorstandom« baronom Kellerspergom, nu bez ikakvog uspjeha. »Vaš je govor sa strane triju ministarstava, kao nevaljan pronaden« — izjavi mu ovaj, na što mu Kurelac ne plašeći se negodovanja triju ministara odgovori, da je hrvatski prirodni i naukovni jezik, za mladiće iz Istre, Kvarnerskih otoka, Kranjske, Vojne Krajine i Hrvatske, koji pridolaze na nauke, te svojim brojem nadmašuju riječke urođenike, koji su ali također vješti hrvatskom jeziku. Nije mu bilo na kraj pameti, da bi mogao naići na negodovanje, govor sastavljen u jeziku specijalne njegove naukovne struke, svina razumljiv i izrečen u gradu pretežno hrvatskom, u hrvatskoj zemlji.

Ostavši bez stalna prihoda živio je Kurelac odonda kao privatni učitelj jezika, baveći se odsada i življe književnim radom. Okružen svojim bivšim učenicima, koji mu trajno ostadoše odani i privrženi, protekloše mu daljnje godine njegova bo-

FRAN KURELAC

ravka na Rijeku. U svojoj simpatičnoj knji-zi »Fluminensia ili koječega na Rēci izgovorená, spěvaná i nasnovaná« milim je načinom progovorio toli dragoj mu mladeži: »Vi ste mi svēdoci, da sam ja prvi Slovinsku knjigu među vas unosio, srđce vam za nju razgrijavao i klicu novoga života u dušu vam zasadi-vaio. Vi ste mi svēdoci, kako su me prēkim okom gledali, u Zagrebu i Beču osvajivali i ocrnjivali; po novinah me Vlaških i Nemačkih mrazili i sumnjičili; izpod mene, kdě su goder mogli, rovali i kopali, dok me napokon ne izkorēnili: zato, er sam ono sadio i gojio, čto su oni volēli izguliti; er sam ono narodnosti našoj prihraniti htio, o što se dva susēda grabila i otimala. — Nu ste svēdoci i tomu, da ako su i mogli meni nahuditi, oista mi dēla (uz pomoć vremena) zatrti ne mogli; er je sad o mnogo tihliva ona rega odmetnoga sina; er i one Slovinske strane knjigu nam prigledaju, koje se od nje odvrgle bahu; er je drugi duh zavlađao omladinom našom po primorju, po otocih i susēdnoj Istri; a plamenak srđca na drugu joj stranu plansa, negoli zabluđelim žalibože otcem. Ako je bilo žalostivo gledanje Slovinskomu oku na strane toli ljubke, čto ih za davne starine dēdovi naši nase-ili, i čto ih to umiljati to bēdni valovi

Slovinskoga morja obnivaaju, nu koje pro-kleti duh »udijinstva premamio, posvojio i okužio biaše: a to ga sada odkravljenē du-še gledati možeš preko vode sinje i slane do Krka i do Čresa, nelastnim i nelukavim srđcem Hrvatskomu rodu svomu tako pri-vrženih: preko Vučke gore svoju misal za-nositi možeš, te sumnjiv nu povesel ono mēstance u pameti razvidjati, ono čeljad-ce razbirati, kdě se zorica Slovinska za-rumenila, kdě se je srđce Slovinsko osvē-stilo i ognjem planulo milije grijućim i od koje toplote zemaljske.«

Duša mu je pjevala, kada je zakročio uz obale »Slovinskoga morja« i kada je od radosti treptećim očima gledao svu draž i milinu primorja našega. Srce mu je življe zakucalo, kadgod mu je pogled obuhvaćao divotnu sliku kvarnerskih prirodnih krasota, a blago mu povjetarce sa morske pučine donosilo sjetne glasove hrvatske pjesme sa paluba plovećih brodova i brodića i sa razasutih otoka bajnog onog ku-tića našega Jadrana.

Od vremena do vremena pošao je tor-bom o ramenu, drenovaćom u ruci, put Istre, u posjete mladom svom prijatelju Matku Baštijanu. Ovome je bilo, kada se upoznaše (1853), dvadesetipet go-dina, dok se je Kurelac već približavao svojoj četrdeset i drugoj.

Medu brojnim pismima što ih je pri-mao za svoga preko desetgodišnjeg pre-bivanja na Rijeci od prijatelja i štovatelja svojih u domovini i širom ostalog Slavenstva, nalaze se i pisma istarskog rodoljuba i pjesnika Matka Baštijana. Iz in-timnih tih izražaja tople i iskrene privrženosti i srđcahe idejne uzajamnosti srodnih duša, izbija pošten osjećaj i bolna melan-kolija onog vrijednog našeg istarskog živ-lja, onih od vlastitog stabla otkinutih gran-čica, prelomljenih grubom rukom nesmi-ljene sadašnjosti.

Matko Baštijan, jedan od najvećih Hr-vata u političkom i književno-narodnom životu Istre u prošlom vijeku, osobito je cijenio Frana Kurela. Njemu je on za češ-ćih im ličnih sastanaka, a napose u svo-jim pismima razotkrivao sve svoje nade, brige i bojazni u pogledu narodnom, ima-jući već tada pred očima misao jugoslo-venskog jedinstva. Buntovnog i ratobornog jezikoslovca — kakvim se Kurelac ispoljio u svom nastojanju oko čistoće jezika — vazda je mirio, prikazujući mu, kako viso-ko nad svim gramatičkim razlikama, stoji udes u svojoj biti-ugroženog naroda. Tako mu piše (1858): »Tko čita njemačke novine vidi da se neradi ni o genitivu ni o dativu, nego upravo o našem nominativu — o na-šem obstanuku.«

Pisma Baštijanova Kurelcu, što se sa-čuvaše u ostavini potonjega (u arhivu Ju-goslavenske Akademije), teku od godine 1854 do 1862. U prvom od 16 i 1854 iz Umaga, gdje je bio duhovnim pomoćnikom, sjeća se Kurelcu boravka u kući svoga oca: »Već je tome treći mēsec da ste pod krovom mojeg oca suzami oblēvali uspo-menu pokojnog Kollára.« Dalje veli: »Ne-mislite da nima i ovdē Slavenah preko sa-mog gradskog praga. Ta da jih nima, tko bi orao tko kosio, tko li marlu čuvao?« Trpkim riječima ujedno spominje težak po-ložaj istarskih Hrvata, njihovu zapuštenost i nedar za čistoću jezika. Time u suprot-nosti ističe naprednijeg i svijesnijeg Dal-matinca: »Spravi se s Dalmatincem, oča-rat čete čistocom i milinom jezika, stru-kuć života i plemenitosti mužkih potezali vesela obraza.«

Vazda mu je stvar naroda na umu i žarkim plamenom gori njegovo plemenito srce za slavensku misao, za napredak u duhu tjesne uzajamnosti napose Slaven-skog Juga. U proljeću iste godine, u vri-jeme krinskog rata, iz potištene duše vapi: »Al ja ako i jesam neprijatelj rata, to bi sve mirnim okom gledao, da samo znadem, u kakovom se položaju mi naspram toj za-vadi nalazimo. Nebi htio, ako Šever po-strada, da u obće Slavenstvo kakvu štetu uztrpi. Kakvo bi na primēr čudo bilo, gdě bi imalo do toga doiti, da u tom metežu Srbske i Crnogore za uvēk nestane, te kad nekoji na Bosnu i Bugarsku očima svratja, da nam i ovo što je Bog dao izpred očih izčezne?« — Divna li i značajna primjera dubokih bratskih osjećaja!

Drugom prilikom odgovara Kurelcu: »Da je loša pisarija uzrok što je našem Narodu tudjinska knjiga milija od svoje, tu imate pravo; opet nemožete tajiti da k tomu doprinasu mnogo i nesvijest u kojoj se nalazi. Doklegod do narodne samosvie-sti nadojde, čē svejedno radje posezati za tudjim nego za svojim. A do samosvie-sti nije puta do kroz Povjestnicu. A mi upravo na toj struci oskudjujemo više ne-go na ikoj drugoj.« Ujedno pokazuje na samosvijest tada još ne ujedinenih Talijana: »Imao sam u rukuh taljansku knjigu, kao nekakvu čitanku, i nemogoh se dona-čuditi, kako se silo već malu djecu opo-jiti narodnim piosom, — kako je (Italija) akoprem razkomađana, dosljedno u jednom tielu prikazana i živo opisana, — kako je o nienoj slavi ljubko zapjevano, da kad di-jete sa knjige oči digne, nemože već ži-vim ognjem planuti.«

U novembru 1856 javlja se prvi put iz Trsta, kamo je međutim bio premješten. Toplo zagovara, da se tada zamišljeni novi hrvatski književni časopis ne izda na Ri-

MATKO BAŠTIJAN

ieci već u Trstu »u ovom starom slo-venskom gniezdu, gdje bi pojav naše knjige za napredak u duhu uzajamnosti smatran bio.«

U istom duhu piše mu naredne godine: »Al valja da nam bude uvijek pred očima naša književna uzajamnost na jugu, ier ovako samo čemo dospiti ono za čim težimo, moralnu najme i fizičnu pretežnost. U kom poslu, mislim, da se nemožemo uspiešne ozreti do u bratju našu Slovence, koji niti se tuže niti jadikuju, pak opet, da budemo mi ti stoti dio doprinesli što oni doprineseše u tu svrhu, bi bili već otkada izgledanu ciel postigli.«

»Vrieme je sad — piše 1860 — da se najdemo na okupu, ako nećemo da postra-damo od poplavice, koja ev iz obliže bu-dućnosti prieti. Čovjek do čovjeka, eto naroda; misao do misli, eto načela; rieč do rieči, eto svjetlosti; korak do koraka, eto na-pretku — eto prosvjete i blago-stanja!« Malo zatim u gorljivosti piše: »Da je meni svoju reči na hrvatskom sabo-ru, odmah bi glasovao za Kvaternikov predlog, da puklo kud puklo. Nu vidim i ja da bi tu trebalo drugih sila i simpatijah nego su naše, da Austrija na ni pristane. A nam najme simpatije sasvim manikaju i nećemo ih steći do kile se god svijet ne osvjedoči, da smo sve drugo ne-go podle sluge Austrijske.«

I u posljednjem, sačuvanom nam, svom pismu od 7. marta 1862 opet se vraća toli dragoj mu ideji narodne uzajamnosti: »Mi smo svemu svijetu trn u oku... S toga, ja sam neznam što će biti, al ako ostanemo ovako rascjepkani, to je stalno da dobra biti neće. Zato u najnovije doba najsvetija dužnost naša mora da bude ta, da se ideja uzajamnosti plemenah slavenskih križom svijeta što bujnije razvije i razplodi. Niem-ci imaju svoj Bund latinska se plemena upinju da dođu do političke zajednice: a šta ćemo mi ako se kakva tudja sila na nas obori? — Kolār nije bio niko-kvo sanjalo!«

Prošlo je preko sedamdeset godina otkada je dični sin naše Kastavštine ovo na-pisao; ravnihi šezdeset od smrti prijatelja mu i duševnog brata Frana Kurela; ne-deset skoro otkada se on sam smirio, iza života u poštenju i čestitosti, posvećenog narodnom preporodu u Istri.

U Kurelcuim djelima: »Fluminen-sia«, toj zbirci riječkih uspomena iz dav-nih već vremena; »Recimo koim« rom evanđelju međusobne bratske snošljivosti i ljubavi pune duševne uzajamnosti fužnih Slavena; »Jačke ili Narodne Pesne... puka hrvatskoga... na Ugrih«, krasnom zborniku pjesama gra-dišćanskih Hrvata, kao i u svim ostalim dokumentima usrdnog i umnog mu djelovanja u službi uzvišenih ideala, zrcali se veliko mu srce i čisti značaj njegov.

Matko Baštijan nako živi i živjet će u harnoj uspomeni svoga naroda kao pobor-nik prava na život istarskih Hrvata, kao vijesnik duboko pročišćenih i proživljenih narodnih osjećaja zaodjetih u skladno nie-sničko ruho, a i kao svjetionik u tami na-doljih nemilih vremena.

Uoči uskršnjeg blagdana evo svežanj uspomena iz minulih dana. Kroz maglu ne-milosrdnih, sudbonosnih dneva tuže i ra-zočaranja gledaju nas dva mila lica. Kano da čujemo kucaj plemenitih onih srđaca, koja su se vazda nadala uskrsnuću pre-dragom im naroda i radila oko njegovog osvještenja, oko dobrobiti mu i napretka.

Nu dok je okraj Sniježnika, diljem Ju-goslavije, granulo praskozorje novih vre-mena i neumoljivih novih nada, nad Baštija-nom se Istom nadviše trnasti oblaci. Pitoma, milozvučna čakavska pjesmica, sakrila se pod njedra mučeničkog istar-skog puka.

Neka je djeci i unučadi doživjeti vedar Uskrs lijepše budućnosti. Neka im je su-deno da poput Frana Kurela uzmagnu je-dnoć radosno uskliknuti:

»O Sniježniče ponosita glavo, Kad te vidim duša mi se smije.«

NIKOLA POLIĆ:

NAD VODAMA BABILONSKIM

PREDGOVOR „VICENCI“ VIKTORA CARA EMINA

Ovih dana ima da iziđe iz štampe drama g. Viktora Cara Emina »Vicencica«, koja se je nedavno s lijepim uspjehom prikazivala u zagrebačkom kazalištu. »Vicencica« je napisao predgovor poznati književnik g. Nikola Polić, briljantni feljtonista i odličan poznavalac Rijeke i Riječana. Dogovorio s g. Carem, g. Nikola Polić dozvolio nam je, da u našem riječkom broju donesemo njegov predgovor »Vicencice«.

Rijeka! Citta mia bella! Istorija nije na čistu, da li su ovaj grad, kao kamen smutnje, osnovali Feničani, Liburni, Iliri, Kelti, Rimljani ili Slaveni. Zna se, međutim, da su ga razorili zakoniti i nezakoniti potomci i Feničani i Liburni i Iliri i Kelti i Rimljani i Slaveni. Desilo se sve to u milenij-skoj godini 19 itakodale...

U ovom malom i koketnom gradu, položajem sličnim Genovi a mentalitetom svojih stanovnika Abderi, — nalazeći se na najslikovitijem mjestu ovalne obale Kvarnerskog Zaljeva — stvorene su čitave aureole legenda taman kao o drevnom Amiensu, pred čijim je vratima vitez, Sveti Martin, poklonio pola plašta nepoznatom prosjaku, koji se pred stotinu godina, ponovio kao Žan Valžan iz Hugo-ovih »Bijednika«, dok bi se danas, u ovo sveto savremeno doba, prerušio u »najveće pustolova XX vijeka« (da se poslužim novinskim riječnikom) u Aleksandra Staviskoga. Tako je i Rijeka, kroz decenije, »racionalno« poklanjala pola plašta »Ungarezima« a drugu, bolju polovicu, svojoj »neprikosnovenosti« braći sa Zapada ostavši konačno, gola, kao biblijski Nojem kad se ovaj da proslavi sveopći potop, opio ko Poljak Slavenac ili carski Rus.

I Rijeka, koju je prisni prijatelj Augusta Šenoe, dr. Ivan Dežman, apostrofirao stihom:

»Ti mog oka prvi vide...«
imala je svoj sveopći potop, pa se i ona, u deliriju oduševljenja opijala i bacila, da oslavlja konačno, u apoteozu bamruluca, gola kao leš, spreman za seciranje i iscijedjena kao suha, pritisnuta stjenica.

Njišću se — kao »zimbulja« — između blagorodne sentimentalne slavenske pozadine i uzurpatorskog latinskog namigavanja, Rijeka je sve do nedavne rapalske bruke, zadržala svileni skisku, gosparsku filozofiju »dubrovačkih mira«, spremna paktirati i sa samim nečastivim pa makar i sa Anonasmom, crnačkim kraljem iz »Aide«; gadili su joj se samo njeni jedini logički i autohtoni susjedi, Hrvati, nazivani stalno molracima i šćavima; Rijeka se oslanjala na neko »latinsko plemstvo«, bazirajući ovaj svoj stav na neznatnim »rimskim« iskopinama, o kojima se svojedobno raspisao i riječki historiograf, g. Gigante. Do kojeg se stepena megalomanije popeo ovaj »rimski furor« neka svjedoči slijedeće: U starom riječkom gradu nazvan već odavna Gomila, postoji ostatak (scampolo!) kamenog luka, prozvan bučno »arco romano« (»Roba di Timberije« rekli bi Napolitanci). Međutim ču i obično laičko oko zapaziti da je taj navodni rimski luk djelo iz XVII vijeka, a podigoše ga, jamačno, zidari i neimari slavnog Vinodola, koji je u ono vrijeme davao najbolje zidarske majstore za podizanje zgrada u ovim krajevima.

Centralna tragedija Rijeke ne leži toliko u antislavenskom prkosu vizavi zaledja, niti u onoj dezorijentiranosti fijumanskoj politič-

koj perspektivi, koliko u »lijepim manirama« prema zapadnim susjedima. Te su »bele maniere« i dovele Rijeku na šaljivi rub jedne žalosne propasti. I danas se mi čudimo velikom pjesniku »Nave«, te romana »Mrtvi Grad« i »Djevoja na grebenima«, kad je svoj magnifički let i polet završio kankanskom ofenbalovskom operetom, ugušivši, kao loši režiser dobru dramu, ovaj grad, koji mu ne bješe ni najmanje kriv. Njegova, Gabrielova je tragična krivnja i u tome, što Rijeci, koja je zaista bila u agoniji, nije dao jedan vagnerovski, geterdemungski završetak ili bar dekor gosparskog umiranja Vojnovićevog Dubrovnika nego se poslužio trikovima operetske režije. Tu je artistički sadizam zauzeo provincijalne konture prenamaganja i teaterske smire, pa ipak je ta šmira pobijedila. Parodija se osvetila pjesniku — navjestitelju!

Rijeka! Grad, koji izmiče našim dobroćudnim Grohovčevim rinama, ulazeći u prošlost, iz koje nema izlaska. Nad Rijekom se ne viju radosni i plameni oblaci budućnosti:

»Ella fu, siccome immobile...«

Savremeni, betonski most, spajajući sušakji trg besposlenih sa riječkom obalom Mrtvog Kanala, u koji zlijevu slipe oči zatvorenih i »stečajnih« dućana i zjapi praznina prostora, taj, eto, elegantni most evocira komiku i grotesku jedne granične anomalije.

Pa ipak, preko ovog mosta, što spaja (i rastavlja!) dvije države, dva svijeta žive (odnosno umiru!) naši najbliži rođaci: napatrane, usidjelice i histeričke tetke, što još uvijek, kraj bijele kave i kuglofa, ogovaraju svoje najbolje prijatelje i znanice; tu su i učmalji, degenerisani stričevi i ujaci, sa paraličnom tragedijom u nemoćnim koljenima, prežvakavajući balzam starosti u suptonskim sjećanjima na čuvene »Kavalkine«. Tu su, kao u pričama, i one stare kuharice, služeći u istoj kući do pedeset godina, bigotne, ružne i ježikave, ali vješte u svom kulinarskom poslu, sastavljajući takva jela, koja bi, bez stida i bez treme mogla da nastupe i na Rossiničevim najgurmanskijim špažkartama. Pa one sobe, »kamare«, sa namještajem čudnih stilova i sa svojim »najvrijednijim« objektom: vitrinom u kojoj su poslagane uzornim redom i čistoćom šalice (kikare), kikarete, srebrni pribor, kristalne čaše i čašice, japanski tanjurići, porcelanske figurice pa zlatne, svilene i baršnaste vrpce. Tu su i ormari sa »dottom«, pričijom; rublje naših pratetaka i prakuzina, koje nikad ne osjeti čara prve bračne noći. Pa dugački, crvenkasto-smeđi klaviri sa ispućanom politurom i požućelim tipkama, po kojima su grozne i nevješte ruke udarale odvajkada »Molitvu jedne djevice«, Pluiz des perles« i rasklimane arije iz opera »Jones«, »Sonambolla«, »I due Foscari«, »Masnadieri«, a u novije vrijeme čak i »Tosca«.

To je ona Rijeka, s kojom nas je spajao stari, selendarski i u zrak bačeni most, preko kojega smo mi »šćavi de oltre ponte« prolazili u kladenstinske izlete da nadjerno, mladenačke senzacije u salonima čuvenih kuća »Fortuna« i »Grotta«. Te su se institucije sačuvala sve do danas, usprkos »neju-načkom vremenu« i konkurenciji »Sala bianca«.

Pa riječke »sartorelle« — riječ, koja se nikako adekvatno ne daje prevesti u naš jezik, jer bi poprimila germanski zvuk »šnajderice«, — sa svojim uzbudljivim frizu-

rama, žarkim profilima i sa očima, koje te »ribaltano per terra...«

Moji su riječki rođaci po majci, bili malom Talijanaši pa sam, ipak, rado polazio k njima, da srčemo izvrsnu čokoladu, pijem jedinstveni »tamarindo« i »francoa« i da mastim čarobnu »kodonjatu«, koja mi je kroz grlo sipala toliku poeziju, kao da gutam neki od fantastičkih dječjih Hoffmannovih priča. Dobro jesti i dobro piti bila je alfa i omega onog predratnog riječkog alfabet-a, pa nije ni čudo, da je upravo na Rijeci i niknula glasovita politička parola: »Viva la Spagna, dove se beve e magna!«

Ova Rijeka, ovaj »piccolo mondo antico«, nije u talijanskoj knjizi dala svog Antonia Fogassara, ali zato je u politici dala i te kakve pite! Da je August Senoa živio na Rijeci, on bi, po svojoj talentiranoj intuiciji, iz ovog tipično malovaroškog ambijenta, izvukao uspjeti pandan svojim neuspjelim »Zagrebuljama«. A i najkрупniji jugoslaven-ski humanista, Stevan Sremac, snašao bi se u ovom gradu, gdje se sav humor i sva briga bezbrižnog živoga kretala oko pristojnog trbuha, obilnog stola i nepreglasnih donhuanskih podviga. Dobra »marenda« i redovita stolica to je sve, što je zanimalo dobre i poštene stare Riječane.

Slavna vremena! Zato se, u znaku ovakve filozofije, i vjaka jedno lice iz Car-Eminove »Vincencice« (Urban) na svoj prsluk, koji mu je u ove izaratne dane postao preširok. Cijeli bi se »statato cuscinetto« mogao komotno smjestiti između prsluka i splasnutog trbuha čestitog Urbana!

Nesamo u talijanskoj, nego i u hrvatskoj je knjizi život razvitek i propast Rijeke slabog, gotovo nikako došeđen. O dekadentskoj sudbini Senja napisali su Vincencislav Novak, Josip Draženović, a djelomično i Nehajev, čitavu malu biblioteku romana i romana. Rijeku je, dosad, nešto opširnije, ali preblijedo, obradio novelistički kod nas tek Kumičić, u romanima »Primorci« i »Teodora«. Ali i tu se nije mogao oteći uskom malo-patriotskom kritikanju, ma da ga je naša blažena hrvatskim Zolom! Previše lokalno-elegična Grohovčeva lirika ne zaslijeća niti pregledno u prosek ovog grada, čiji bi tragično-komičnu sudbinu najbolje donijelo pero recimo Ive Vojnovića; samo bi tu patos i dekorativna lirika autora »Ekvinocija« i »Dubrovačke Trilogije« morala ustupiti mjesta satiričko-parodičkoj liniji. Tu mi pada na um, kako se moj pokoljni brat Mihutin († 1908, apsolviravši konzervatorij u Veneciji) bavio mislju, da napiše burlesknu operetu iz riječkih krugova u kojoj bi se obradivao herojski podvig riječke narodne garde, kad se ova 1849 spremala da se opre oružanom silom ulasku Jelačićevih serežana u grad. Opereta se zvala »Ako pridu — bižmo!« Od čitave se te mladenačke burgije sačuvalo samo naslov i jedna romanca ovakovog početka:

»O Riko, Riko, citta mia bella
Serežani na te sad greju...«

Kod ove šerežanske opsade Rijeke proslavio se i moj djed (po majci). Koje je, vršeći službu kao narodni gardista, nosio na reveru kaputa dvije zastavice: izvana mađarsku, iznutra hrvatsku. Za talijansku se još onda ni znao! I tako je jedan burni period naše istorije ovjekovječen u tipičnom riječkom geslu: »Ako pridu — bižmo!«

Prije rata se u riječkom dnevniku »Il Popolo« javljao pseudonim Roca mb o le, pišući vrlo duhovite satiričke stihove o svo-

jim savremenici i to je sve, što je preostalo od originalnog riječkog duha. Ovamo spada u još ispadni minijature riječke boheme, predvodjene slikarima I. Moretti-Zaje i Ivanom Prevajem (obojica pokojni), kao i pučko-sveučilišna predavanja uličnog originala i »Astronoma« Pietra Santa Scobegne koji je, sa frizurama Rinalda Rinaldinija, a pod crnogorskom kapom, po ulicama starog riječkog grada propovijedao moral sferskih visina, proričući njedno i propast svijeta. I on je ovako u oči rata, nehotice prorekao propast Rijeke i bijeg Riječana Po proročanstvu ovog vidovnjaka ostala je danas

Rijeka bez Riječana i Riječani bez Rijeke!

Od starijih Riječana — ne govorim o političarima i nacionalistima tipa Barčić, Denčin, A. Bakarić — jedan od rijetkih, koji su preskočili usku ogradu rodnog grada i stekli donekle svjetski glas, bio je Ivan pl. Zajc, pored nesretnog Lisinskoga, osnivač hrvatske opere a popularan i u Beču, gdje je, u društvu Zadrana Suppe-a, oduševljavao svojim operetama onu istu bečku publiku, koja je našla svog barda i rapsoda u Johannu Straussu. Da je Zajc ostao na Rijeci, ispoljio bi se jedino kao kapelnik »della banda civica« komponujući talijanske »kanconete« pogodujući onoj importiranoj ideologiji, kojoj je, sigurno »bona fide«, kumovao, na vlastitu nesreću, i g. Riccardo Zanella.

Ovi moji sumorni i veseli dojmovi nisu direktno izazvani najnovijim djelom urvaženog našeg književnika g. Cara-Emina, koji je premijerom »Vincencice« doživio u Zagrebu vrlo veliki uspjeh. Ipak su ovi dojmovi, možda i neposredno, diktirani upravo povodom gledanja ovog komada koji je priznajem, u meni i izazvao već davno zaboravljene riječke reminiscence. Autor nije okvir tragedije grada Rijeke oličio crnom bojom, ma da je on, g. Car-Emin, i pored toplog i osječajnog humora u prvom redu pjesnik rezignacija i nestajanja (»Usašlo vrelo«, »Pusto ognjište«, te posljednji odlično pisani roman »Između dva ognjišta«, koji je netom počeo izlaziti u zagrebačkim »Novostima«). I kao pjesnik dekadanse i umiranja, on ne zatvara prozore prema svijetu poput Čehova u drami »Trešnjik«. Uvijek je, barem jedan prozor njegovih propalih domova otvoren da gleda u izvjesnu optimističku vedrinu — kao utopista Beethoven, koji u posljednjem djelu ogromne Pete ostavlja očajnom ljudstvu otvoreni horizont i pogled na plave obale neke bolje i srećnije budućnosti.

Medjutim razočaranja, koja su nihilističkim oblacima zakrila sve smirene i modre vidike, pokazuju, da je optimizam Velika Simeri, mit i legenda, Mrtva i iznemarena letargija sadašnjosti drži svoje nadgrobno slovo: »Došao je vjetar i slomio srebrnu ploču tišine«.

Pjesma o Vincencici, u kojoj je, kanda, idealistički simboliziran naš izgubljeni san o Rijeci, — zajedno sa starijim našim pjesmama o mladosti koja je sve kraća, — živi samo u nostalgijama utopljenih noći, kad sumorno oko gleda sa trsatskih skala u neku čudnu, drhtavu zvijezdu što se uzdigla nad sivim i modrim čemerom simoničke Učke.

Nije li to ona zvijezda, koja nas je zvala, zvala...

Zagreb, 1934.

DANTE NA RIJECI

O DESETGODIŠNJICI ANEKSIJE RIJEKE

Deset let! Pasalo ih je deset i Reka je danas talijanska.

Reka je danas talijanska — Italia e morte. Pa ča ča još? Bravo. Spametil sam se. Ja ću lepo napisat kako je još Dreja velike vojni Dantić (Dante Alighieri) oni isti od komedije (čast njegovoj komediji) prišal v Reku da se osvedoči kako je Reka talijanska. Baš va ono vreme to je bilo negde na početku 1914. zikopali su se Reke neki »Ruderi Romani« (rimski starijine) i proglasili već onputa, da je Fiume Italijana najmanje Romana. To je čul na drugen svete Dantić, zel je starog bro-dara Karontića i po noće šal va Jakin. A va Jakine je otpustil Karontića i zabrodil sa jednim vaborom od Puje (Puglia) v Reku. Rečki latini oliti Fiumani oliti Romani začuli su od medij odi spiritizma (komovice i rakije se va Reke vavek pilo) da će do njih il grande Maestro — Veliki Meštar, da vidi te rudere i da se sam osvedoči »dell' Italianita e Romanità di Fiume«. Bila je crna noć kad se Dantić skrcal na mule Adamičeven (danas je to molo San Marco). Pričekal ga je il Fi-ore dell' Italianita Fiuma na je vić, as i us. Z groba se zdigal i meštar Spizdola i Mate Pulicaj i »Virgo« Pandolka, ma lu je Mate Pulicaj ča bi se terdo hervatski reklo »gledom na latinski moral« klal va prežun oliti aps. našu virgo, oliti po reš-ku, devičinu. » Bil je tu i Grossich (sad je već pokojni senator) baš je on Dantiću pružil prvi ruku, kad je skočil na kraj, pa mu je rekao:

— Maestro io son Grossich.
Na to prvo ime čapal je vaje Dantić fotu i mu je završil grdo po venecijansku: — Perche non ti ga cambia el nome in Scheo. (Zač nisi promenil ime va skej (grošić — scheo?)

Sad kako je sve ovo historijska istina hoću, da im ovo ispričam tvrdo hervatski. Poslije ovih venecijanskih riječi velikog Maestra nastala je prava zabuna u redovima riječkih Latina. Da spasi situaciju ili položaj javi se Dujmić i reče kratko:

— In son Dujmich.
— Ch, ch — namršti se Dante — Si-ete tutti raffreddati (svi ste nazezeli).

Sad se javi da spasi Dujmića pokojni Puž:

— Io son Puss...
Dante zamisli se začas, pa zakanta ti-stemu Pužu va najboljoj čakavštine:
Puž, puž pokaži mi roge,

Ač ako ne ču ti kućicu razbit...

Nova zabuna u redovima Latina. U to se približi velikom Mastru po licu pravi naš Recan. Ali prije nego li otvori usta meštar Spizdola uhvati ga za veladu, pa mu zašapće:

— Čo ti se zoveš Tić, reci Dantiću, da se zoveš Uxel!

— Bin ja bin, moj Spizdola, ma me je sram...

— Veramente nism promislil i na tu vratnju bagatelu...

Dante je bio već silno nemiran gledajući ispred sebe tu dvojicu, gdje nešto tiho šapuću. Tajac i muk bio je svakome već dodijao i svi su naši riječki Latini tražili neki izlaz, osobito vode, da spase tu neugodnu situaciju. I neki Longo govore da

je to bil Žigante skoči do meštra Spizdole i Tića, pa im zapjeva tiho, ali oštro po domaću:

— Ča govorite in illirico, još more veliki Dante mislet, do govorite hervatski perfino srpski.

Imate pravo, odgovori mu meštar Spizdola, sad ću ja spasit baraku.

I meštar Spizdola progovori, da spasi tu vratnju baraku:

— Gran Maestro anche mi son maestro morto e sepolto, risorto come Vu per veder i ruderi. Gvardi gran Maestro in vostro onor cangiosi questa Piazza Adamich, (ch, salute nazva mu Dante) in Piazza Dante.

Ja tako je onputa bilo. Dantić je sam videl, da je ta Reka talijanska i Romana isto tako kako i Beč. (ač i pamo ima rimski starin), pa je odlučil da pojde nase va drugi svet. Kako ne će, kad je pogledal okolen po Adamičevom trgu pročital je imena Schwartz, Görö, Bastiancich, Engelsrath, Panny, Krišković — oh sommo Signore questi son circoncesi ed anco vi son quei pietosi Croati che venivan a Roma.

— Očo, Maestro, non parle de Croati — pretrgne ga Puž...

— Si uno c'e un Latino... Accardo... razvedri se Dante.

A Spizdola mu zakanta po domaću: I ta ni Fiuman, došal je v Reku sa jednim talijanskim bragocom.

— Sommo Signor usklikne Dante, ispruži veliku avetnu ruku i stade, da briše svoje ime sa ploče na zidu...

Kad to opaziše Latini na je, vić, as i us stala ih je pomamna vika:

— Dante falso, Dante apocrifo... Pelle de Dante — završi vicem neki dugi i suhi manjafo. Gungula; galama, psovke, čozotska barufa, ali Mate pulicaj stade da uređuje i »zapre sve te Latine« va katafiki. Meštar Spizdola ostade sam, avetna siena, pokraj Danta na trgu bez imena i otresito zavapi Dantu:

— Si šal ča!

— Puknul! odgovori mu Dante hervatski po rečku i uputi se put konfina; da se vrati na drugi svijet. Ali prije još u Zametu napiše na jednoj bijeloj tabli crnim slovima na jednom staren portunu:

— Per me si va nella cida dolente.

Che d'italiano non ha proprio niente..

Ja, tako je onputa bilo, i veliki je Dante napisal pravu istinu na onen zametsken portunu, al eto van velike gvore oliti vojne i Digici Talijani prišli su va naše kraje. Lako in je bilo prit, kad smo in vrata otprli, a v Reku su prišli z Danuncijem na glave 12. IX. 1919., kad su naši lepo šli preko mosta. ač da će već Reku čuvat za nas oni od tete Ane (Antante). Prvo neg je prišal sa svojim Arditima va grad, videl je Danuncio onu Dantičevu tabelu va Zametu. Hital je, pokraj Danta na trgu bez imena i otresito zavapi Dantu:

— Dante tu non sei il grande Maestro, io sono, m' unico Maestro grande.

I pravo je rekao, ač Dantić je napisal jednu vajanu komediju, a manjafo Danuncio storil je sto jezer svakakoveh komedij. Najveća je bila njegova Sacra Entrata a Fiume. I po boštrici on je znal ča dela i kako je v Reku stupil on je i rekao vaie historičnu besedu:

»Hic manebimus optime...«

Fran 'z Marseče.

ERAZMO BARČIĆ

MUČENIČKI GRAD

Rodio se dvije godine iza smrti Andrije Ludovika Adamića, riječkog patrijarha i zastupnika, te osnivača riječkog kazališta, a iste godine kada se rodi krimonabista i komedionar Marijan Dorenčin i 1830.

Tih godina uskršavaju kriješnice narodne po Istri i Primorju, a od kojih je kriješnica buknuća vatra, sveta vatra, koju su čuvale hrvatske vile kao narodne naše zastupnice. Braća Mate i Ivan Bašljan u Kastavštini (1828), Derencin Marijan (1830) i Ivan pl. Zajc (1831) na Rijeci, Dragutin A. Barčić (1832) u Vrblju na Krku, Ivan Vancina (1827) u Novom Vinodolskom, Maca Perisova kasnija tragikinja beogradskog pozorišta u Beogradu, rođena u Hreljinu (1832).

Omladina ova slijedila je ideje zasijane po Josipa Volčića Isiraninu 'om našem »Karbonaru« i revolucioneru, tom preteči Ludovica Gaju i njegove družine iz Zagreba i Hrvatske zapravo baštinu naših glagoljasa (Vid Omišljanin, Fraščić, De Pope, Stasić), te reformatora (Frankocića, braće Vergertija, Grbića, Juričića i Dedomišisa, po i samih protureformatora braće Glavinica iz Kanfanara i dr.), te Ferdića Ivana, Volarića Ivana i Oršića Mate, čije su ideje nastavili širiti mladi Juraj Dobrila, Josip Pancić, pop Andre Marotti-Jurjević koji je dvije godine iza porođaja Barčićeva bio već kapelan u Lovranu, a nekoliko godina kasnije suspendovan širio kao raspop slobodarske ideje po Kastri gdje postane i načelnikom, te gdje mladjarija pjevaše njegovu omiljelu pjesmu »Čin prodrta crnu maglu«, a postade ujedno jedno od glavnih lica u Car-Eminovom romanu »Pod sumnjom«, Antun Mažuranić i Ivan Mažuranić autor »Smrti Smilage Čengića« i drugi.

S jedne strane ilirizam što ga je mladi suplent Fran Kurelac širio na riječkoj gimnaziji počeo od 1849. s druge strane Mažuranićeva »La giovine Italia« djelorahu na mladog Barčića riječkog studenta iz patrićijske familije. — A gledao na tu našu staru Rijeku na koju se bacilo kao nezastine životinje i Talijani i Mađari, a koja bijaše čakavska Atena i Meka i Medina svih Istrana i Primoraca, hraniteljica našeg sela i radne ruke ne bijaše. Iza Barčića, koji se ispočetka posvetio sudacnoj službi (sudac u Komorskim Moravicama) lakši posao! Tu se na terenu njezinu porodi 1861 ideja za osnivanje stranke prava između dra Ante Starčevića i dra Eugena Kvaternika, da ta stara Rijeku rođeno mjesto slikara Gladica, porjesničara Kohlera, dra Ivana Dežmana; liječnika i pjesnika, pravnog pisca dra Antuna Goghe, humaniste Srećka Juranića i glazbenika Ivana Muhvića.

Tu na njezinom terenu osnovana bi 1850 Hrvatska citaoonica sa prvih njezinim predsjednikom Šišmanom Farkašem, a u kojoj 3. i 4. oktobra 1905 bioh vijecanja hrvatskih i dalmatinskih zastupnika čiji rezultati bijaše poznate riječka rezolucija. Sa njezinog balkona bijaše dočeka sloboda Jugoslavije pod vijanjem hrvatske zastave kako je to osjekoriječio naš pisac Drago Godra u knjizi »Bez doma«. — I čovjeku je teško pri srcu, da upravo u toj našoj staroj Ateni, u tom gradu »utočištu« svih Istrana i Primoraca u kojem je Barčić od 1867. pa do smrti vodio riječkih Hrvata i na brojku prava Hrvatske, a za koja mu pade i sam sin jedinac od ubojita ruke Sedla, sada se ne čuje hrvatska riječ, kako Godra opisuje u njegovoj knjizi, van u bludistlu!

Nu, nesamo kulturno-politički život Rijeke već i Trsta i Susaka, Bakra i drugih primorskih mjesta jest usko vezan sa imenom Erazma Barčića tog »riječkog lava«. Počati intima, neposrednu sliku Barčićevu mogu da daju još danas živače dr. Richard Lenac, dr. Figatner i stari belježnik bakarski Stanko Battaglini. Uz Frana Supila tog slobodoumnog novinara i prijatelja Guglielma Ferrera, Salvemina, Podreche i drugih, koji ondje izdavaše svoj »Riječki Novi List«, a stanovao nedaleko riječke pošte, uvijek nasmitan, sa širokim šešinom a la Verdi i cigarom u zubima, kuhar i novinar koji je znao namu mladima opetovati riječi kuhara i znamenitog glazbenika Donizettia autora opere »Lucia di Lamermoor« i »La figlia del regimento«. »Se mi

Prekopavam daleke uspomene, u kojima moja majka, sabrana, vlada svakim mojim osjećajem i svakom mojom misliju. Kuća je starinska, starinska po zidovima, starinska po svojim doksatima od izdijanog drva, starinska po zvezkuri koji je, u obliku lista, pričvršćen na kućnim dverima, starinska po patrićijskoj obitelji koja u njoj stanuje, sa svojim slikama još drevnijim, sa svojim spremištima sa drvenim kovčezima koji čuvaju skupe kristale sa urezanim slovima, požutjele papire, slike, isplavjelo cvijeće, izgrizene svilene haljine baba i prababa osan, naestog vijeka...

Moje se oči otvaraju prvim utiscima. U mojoj kući i ako je prenesena ovdje, na Kvarner, nastavlja se mirno pređaša mojih otaca: mojih otaca koji su pod Božjim suncem gledali kako zre grozde i kako se srebreni maslina, dok je vjetar sa Mosora lomio grane pretile od ploda. U mojoj kući živjela je pređaša blagoslovljene voštanice, usadene u pogaču slatkoga kruha, na ognjištu gorio je badnjak od Badnjeg dana do svetih Triju kralja. Blijestio se i njoj luk-jernar sa tri khuma, žut i sjajan kao dukat. Bila je tu i mala, izlinala svjetiljka iz pečene gline koja je premda još iz rimskih vremena, gorjela za moje slavenske mrtve i za moj san.

Gore, na gornjem spratu, ostaci patrićijske obitelji žive još u izbljedjelim slikama, slikama, papirima i uspomenama...

Na naš doksat gledaju još jedna vrata: vrata naših susjeda. Jedna osamdesetogodišnja starica »Basadonka«, i kći »Verginija«, usidjelica. I nema jednoga u susjedstvu koji bi ih zvao Basadonna i Verginia. U srcu riječkog starog grada, na Gomili, (kako vidite, ime nos: talijanski pečati!), nema mjesta za Danteov govor. Autolitonij svijet hrvatski tu prevladava.

Stara Basadonka igra karata sa Adelajdovicom, ženom Ivanića, starog »mečnjara« iz Sv. Vida. Ivanić je visok starčić, široka, dobrodušna lica, sa crnom širokom kravatom, koja daje njegovu licu neki aristokratski izraz.

Okolo bršljivog stola iz hrastovine kći šije šarolika odijela za »gromikane« (bogatije mlake iz Grobnika), dok stare govore o prošlim vremenima: O tužnoj sudbini sestara »Vele Kose«, o jezičavoj »Cindrovici«, muž koje gradi mrtvačke sanduke, ali se u slobodno vrijeme ne sklanjiva da joj »nabija rogove«; a ona još zvecku dugačkim bisernim naušnicama koje, podržavane crnim svilenim koncem, jedva stoje na probušenim ušima. Meduvrijeme ispunjavaju burmutice i kihanje; burmutice se otvaraju, a košcati palac i kažiprst diskretno uronjuju u duvan za šmrkanje, što svoju majku užasava. Imale su posla i nos i, ništa manje, crvene, modrim kockama, iskrizane marame, koje su bile pripravljeni za taj slučaj i ha... č... ha... č... Dok kihaju govore o staroj »Zeji«, koja je doživjela sretni dan da vidi sina profesorom na hrvatskoj gimnaziji: ona, uboga pučanka!... O Rigoni (sjećam se je krezube, živahne) koja ima sina popa. O »farinkama«, ženama i kćerima ribara. O »Tonki« koja — da joj Bog prosti — davaše deset za jedanaest. Sve imena i osobe koje sada premećem po pameti, kao grobar svojih prvih uspomena...

Naveče, pod svijetlom petrolejske svijeće, sjedam na »škamnicu« gdje stara stavlja svoje noge (a tek mi je pet godina). Sjedim šutke jer stara »Basadonka« pjeva. Drhti glas krezube starice, ali tako je sladak.

dicano che io sono un debole artista compo-sitore, tacerro, ne se mi dicano, che io sono un debole cuoco, non tacerro» bijaše najzanimljiviji tip riječke ulice i riječkog hrvatskog života Erazmo Barčić.

Onizak sa bijelom kosom i bijelom bradom i brkovima znao je stari majstor sradica radnika i proletara da navija uvijek na svoju stranu i upravo Gandijevskom privlačivošću pridobiva i privlači ove ljude za sebe i za našu hrvatsku stvar.

»Cio Francelle« (Superina, Skrobionja etc) da me ancora un pezzetto, ancora un piccolo folpo, asinel, ecco adesso son contento, sada san kunterat, vidiš, a mogli ste čuti često puta na riječkoj ribarnici.

I kao što je leader srpsko-hrvatske koalicije gospodar Frane polagao važnost na naprednu omladinu u Hrc Primorju, otocima i Gorskom Kotaru (1908. srušio na izborima dra Franka Potočnjaka u Delnicama i zauzeo taj kolar), tako je Erazmo Barčić polagao najviše truda i pažnje našem radniku i proletarijatu — Da su Talijani i autonomasi oro gledali krivim okom ne treba ni spominjati, te je tabla njegove kancelarije nedaleko brve apoteke Katičeve nedaleko gradskog tornja bila tintom zalivena, a i sam starac morade doživiti neugodnost, što ga je jednog dana jedna ribarica podkupljena na ribarnici poklopila panarom sardina.

Godine 1906. bio je Barčić član hrvatske delegacije u Budimpešti za vrijeme ministra predsjednika Wekerla, a hrv. bana grofa Teodora Pejačevića te je nastupio neobično žestoko, branići hrvatska prava, jošte više istupi u tzv. Nako-voj aferi, kad je riječki guverner omalovažio hrv. element i nanosao uredu, dajući skinitu hrv.

I na uši, i na uši ti zlatni rečini,
I na uši rožice i ti zlatni rečini

I na glavi, i na glavi turban bele svile
I na glavi rožice i turban bele svile.

Ja sam žena, ja sam žena Kraljevića Marka,
Ja sam žena rožice i Kraljevića Marka.

Slatka balada koja me sada muči! U crticama su praznine moje dječje pameti: strofe se gube u zavojima moga prvog djetinstva.

U vedrim danima ova osamdesetogodišnja starica gledaše me preko naočara i skladaše stihove:

Marice dušo, come vi chiamate
Od vaše lipote il mio cor batte

A ja odgovarah stihove toliko puta pje-vane i ponavljane:

Zohar è venuto batter la chitarra
Al'èa meni hasni quando son' villana.

U korizmi, dok je starica još pomagala kćeri šiti »kasetline« pjevahu se stari pobožni stihovi. Vraćaju se sada u moje sjećanje kao prve godine djetinstva:

»Kučica va stoje
Na onoj visokoj gori.
Nuntra je ulia i srebrna
A vanka pozlačena«...

Ili ona duga, ali za mene uvijek ugodna,

pjesma posvećena, ne znam s kojeg razloga, sv. Martinu:

»Četiri su Evanjelisti Božji
Ivan Luka, Marko i Matej
Koji nam pridu vazda u pomoć,
Martine sveti, moli za nas«.

O Došašću pjevismo:

Poslat: bi Anđel Gabrijel
u jedan varoš Nazareth —

pobožna pjesma koju naše majke pjevahu na Zornicama u sivim praskozorjima decembra. A na Božić:

»U pol noći Bog se rodil
Nebo i zemlju rasvetlil«...

dok Tri kralja bijele brade dolazahu sa:

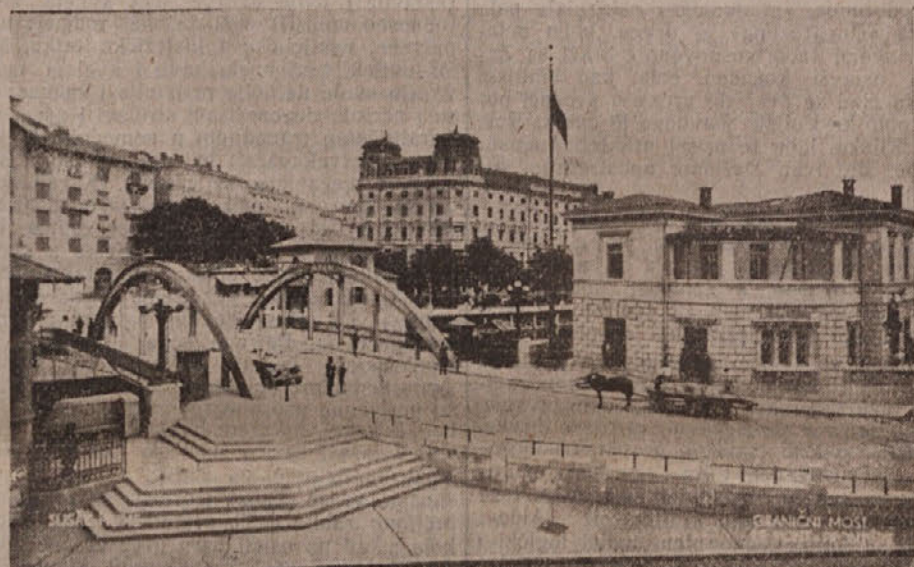
»Tri kralj jahahu
S one sunca strane
Tri dari nosahu
Mir, zlato i tamjan«...

O, melodije slavenske daleke danas probudene u mom srcu, kako vas volim!

O raznušeno groblje, kako te nakon ovih deset godina više ne prepoznajem. Zalud izmedu tamnih borova tražim križ sirote Basadonke... Da joj kažem kako se je sve promijenilo u »mučeničkom gradu«, i ako ne ništa, da mi bar odavle, iz zemlje, zapjeva uspavanke koje su mi tako žive ostale u srcu... Dozivam još jednom čvrljanje Adelaidovice i Repakovice... Dozivam, ali uzalud...

T. N. Riječanka.

SMIJEŠNA GRANICA

Pariski list »La Republique« od 26. februara objavljuje članak svog dopisnika E. Stalinskog, u kome se opisuje put po Jadranu i nabrojaaju se pojedina mjesta. Nastavljajući sa opisivanjem jugoslovenskog Primorja, pisac pominje Sušak kao granicu između Italije i Jugoslavije i između ostalog kaže:

»Veoma je smiješna granica između Italije i Jugoslavije kod Sušaka. U stvari Sušak i Rijeka su jedan jedini grad, koji je igra međunarodne politike podijelila u dva dijela. Jedan uzan kanal dijeli ova dva grada. Kad se nešto glasnije govori na talijanskoj strani, to se veoma dobro čuje na ju-

goslovenskoj strani i obratno. Jedan mali most označava granicu. Na ocomu mostu se nalaze jugoslovenski žandarmi, a nešto dalje talijanski. Stanovnici ova dva pogranična grada prelaze ovu strašnu granicu kao da je to neka obična ulica. Apsolutno ni u čemu se ne razlikuju ova dva dijela Sušaka i Rieke, osim u natpisima firmi. Postoji jedna čudna crkva čija se jedna potovina nalazi na talijanskoj, a druga na jugoslovenskoj teritoriji. Na kraju Rijeke nekoliko malih »talijanskih« derana nude na čisto srpsko-hrvatskom dijalektu svoju robu vječiti: »riba, riba«! Fasistička milicija melanholično posmatra njihovo veselje«

trobojnicu sa broda Ungaro-Croate »Tatra«. Stari lav i autor poznate brošure, »La voce d'un patriota« nije mogao suptjeti.

Njegova desna ruka u Primorju bijahu Fran Supilo i dr. Bogoslav Mažuranić vijećni članovi hrvatsko-srpske koalicije. I Sušak odučio mu se osnovati: 1914. iza njegove smrti obrtno radničko društvo »Erazmo Barčić«.

Barčićeve riječi izrečene u saboru: »Neće biti mira dok rusko kopito ne zatopla po ulicama »Beča«, a koje rado spominje svaki panslavista Primorac, očaju s jedne strane njegovo panslavističko naziranje upravo Kolarove težnje, ali danas nemaju nikakve praktične važnosti kao ni krilatica našeg Jenjia Sisolskog: »Sve za obraz, a obraz ni zašto«. Kamen ne možeš baciti dalje nego ti ruka dopušta. Kolikogod mi naslojati praču okrenuti prema slavenskim centrima, prača se sama okreće i u mjesto Praga, Moskve, Varšave, pa ako hoće i Pariza baca kamen u Berlin. Tako je teško zauzvana naša ruka!!!

Ne toliko jak duhom kao Riječanin iz Kozale pok. dr. Frane Pilepić, a demokrata kao Bakranin Avelin Cepulić govornik, polemikar i dobar pravnik, poznavalac seljačke duše on postaje najobljubljenija figura Primorja i zastupnik pojedinih hrvatskih srezova na hrvatskom saboru, doživši u jugosl. skupštini sudbinu Vjekoslava Spinčića, da je otvara kao najstariji njen član.

Njega vole nesamo laici nego i svećenstvo (kostrenski župnik. Polesi bio bi se dao za njega rezati i agitira među sušackom omladinom za »našega Barčića«).

To je dokazao najbolje njegov spirod. Sve što je hrvatsko bilo i slavensko upoće

staklo se na riječki Corso, da otprati »staroga« na groblje na Kozalu u kojoj sužnoj dolini teže legionari hrvatske i slavenske misli i čekaju uskršnuće svog propalog grada, trgovačke naše Marsije i Hamburga. Rijeke hraniteljice svih Primoraca i čakavske kulturne Atene.

Svaki list zelenog bršljana, što puže po surim i hladnim zidovima groblja skriva jedno naše krupno ime i splić ga u rije-nac. Mi čitamo ta imena: Bakarić, Brčić, Gorup, Medunir, Holcabel, Grohotac, Barčić i dalje i dalje imena naše umrle slave i veličine

BORISLAV ISTRIJANSKI.

ERAZMU BARČIĆU!

Tvoja Rijeku danas otkrta grana
Sa našega stabla propada i vene,
Mrak je na nju pao mjesto vedrog dana
I sve nude Tvoje sve su porušene.

Kuća Tvoja drevna na kojoj se vila
Trobojica naša nestala je daru,
Tvoja muska riječ u zemlju se skrila,
Prekrilo je groblje i tužno i tano.

Ne to nije tako! Tvoja riječ jaka
Lebdi još nad gradom što zataji svoju
Krv i našu miso, jer je glas jnaka
Koga smrt ne ruši, nit pada u boju.

Tvoj glas čeka samo na Kvarneru zgođu
Da zagrne moćan nad pogrehom laži,
Da ponese barjak za pravu slobodu
I da sunce sine što ga Rijeku traži!

RIKARD KATAJINIC JERETOV.

REKA

Precej sveta sem že preromal s vojimi potepuški nogami, precej zemlje so že videle moje oči, na Reko pa me cesta ni zanesla še nikoli.

V svojih otroških letih sem rad prebiral povesti Lee Faturjeve. Napajal sem se ob tistih slikah in pesmih. Od tam mi je vstala slika na ta kos zemlje. Bil je to nekam oddaljen in tuj svet, odmaknjen in skoro da nedosegljiv. To je bilo morje prelivajoče se v mesečini, nastlano z ladjami in čolniki, bela jadrana, kitare, pesem mornarjev in ribičev. Vse leto je bilo tam vse cvetoče in zeleneče, palme, oleandri, ciprese, agave. Ponoči pa je svetila na sredi čeri velika bela Madona. Skratka bila je to povsem romantična, eksotična pokrajina.

Kasneje sem v svojem doraščajočem zanosu prebiral Zupančičeve pesmi. Pesem »Ob Kvarneru« sem znal na pamet. Ob tej pesmi je Reška kotlina dobila mogočnejši in resnejši obraz. Se zmerom je bila to zaokrožena obala, toda morje je postalo težje, cvetje opojnejše, v ozadju gore, in med vsem tem življenje žuljev.

Resnično žive slike tega kraja pa si še danes ne morem jasno zarisati pred oči. Veliko bral in tudi učil sem se marsikaj, toda vse je ostalo mrtvo. Edino živo bitje, ki sem ga tedaj srečal iz teh krajev je bil Jovan Mandić. Bil je to študent in sva v Gorici pred osmimi leti skupaj hodila v šolo. Toda tudi s tem se je vez pretrgala že zdavnaj in skoraj sem ga že pozabil.

Zadnjič pred dobrim mesecem pa sva se zopet srečala. Pri kmetu, kjer stanujem, se je zgledal človek in poprosil za delo. In tako sva se spoznala.

Jovan Mandić je bil razcapan, brez suknje, z zamazano vagabundsko kapo na glavi. Težko mi je bilo ob pogledu nanj.

— Vidiš, je rekel, tako sem postal baraba. Nemorem si pomagati. Glej, ljudje me sovražijo. Ne, Slovenec ne Hrvat nisem. Nikjer nisem dobrodošel. Odjedam kruh.

Bil je potr in ni me pogledal v oči.

Sedla sva v gostilno in govorila.

— On, je dejal, čudno, da se me še spominjaš. Saj je že osem let, kar sva se ločila. Kaj ne. Vidiš kako sem se spremenil. Baraba sem. Proklet od vseh.

— Kaj si že dolgo tu?

— Dolgo. Seveda. Dve leti. Saj mi je žal, da sem prišel. Zapodil so me iz službe. Ničesar nisem skrivil. Tudi v sindikatu sem bil zapisan, v dopolavoro sem zahajal, pri pogodbi sem bil. Povsod. Ampak navsezadnje ni vse skupaj pomagalo nič. Nisem bil zanesljiv. Kaj še. Špijona, denuncijanta naj bi igral. Tega pa ne morem. In stare grehe so mi očitali, da sem bil v slovenskem zavodu v Gorici, da je brat že pobegnil čez mejo. Kaj sem hotel, šel sem. In zdaj — nagnil je kozarec in malo pomolčal — zdaj se peham po cestah. Težko je. Nekaj šol imam. Ravno toliko, da nisem ne tič ne miš. Zmožen sem samo potepušva. Saj bi delal, toda kje, kako? Nimam oblike nimam ničesar.

Premolknil je in se zamislil v mizo.

— Kako pa doma?

— Doma? Na Reki? Reka je bila cirkus, igralnica, Monte Carlo, igrišče. Bil je to kraj za hazardiranje in pustolovščine. D'Annunzio, Zanella, Republika, aneksija, Mussolini, zone tranca, kar hočeš, vsako leto drugačen položaj. Tja so se hodili prazni fanatiki razkazovat. Zdaj pa je vse zastoni. Mesto je mrtvo. Kaj bi. Vse »bitke« ne pomagajo nič. Da. Še največ uspeha je pokazala »žitna bitka« — »battaglia del grano«. Pristanišče je zapuščeno. Zdaj raste tam trava in tu pa tam tudi kak klas. Druge bitke pa slabo. Z »mišjo bitko« — »battaglia contro i topi« in »otroško bitko« — »facciamo più bambini« pa je tako da se miši množe, rojstva pa nazadujejo.

Potem sva molčala. Gledala sva predse, in vrtela kozarce med prsti.

— Kaj pa vaši?

— Naši? Naših ni več. Oče je še ostal. Drugi so se vsi razkobili. Saj sem že povedal. Slavo je zbežal pred mano. Potem pa se nekje po Zagrebu. Mati je umrla. Franjo je v S. Stefano. Mila kdo ve kje. Zanosila je z nekim obmejnim miličnikom. Ko je oče zvedel je vpil nad njo. Dekle je reklo, da jo je čni posilil. Posilil! Kaj je moral oče to vedeti. Mladost je mladost in zaven spada greh. Kakopak. Naj gre k vragu, je dejal oče in šel pit. Ponoči je Mila zopustila hišo in šla. Očetu je bilo žal. Tako hudo pa vendar ni mislil. Nekaj pa vendar sme reči, saj je vendar oče. Kaj naj bi jo mar pohvalil »Leno od tebe Mila, kar tako naprej!« Zdaj je ostal sam. O, saj ve, kako je z njim. V bajti nad mestom je. Čez dan se malo greje na pragu in gleda v pristanišče. Prazno je. Samo kdaj pa kdaj zatuli sirena obrežnega parnika, žalostno kakor jok otroka. Žerjavi pa stoji tam mirni, visoko drže svoje kljune in nič se ne pripogibajo k tlom. Čudno! Čudno se to zdi očetu. Preselili naj bi se ti žerjavi kam na jugovzdol. Tu bodo vendar za lakoto umrli. Očetu je pač težko. Včasih je imel ženo, družino, delavnico in pomočnike. Zdaj pa je sam. Tu pa tam še približno kak podpiat, da se preživi in si lahko vsaj včasih »All'oca d'oro« privoščijo kozarec istrjancja, ki je v teh letih vsakekar nujno potreben. Pomagal bi mu toda daj, pomagaj. Če bi vedel, kako mi je, bi še on poslal kako liro. Da, da...

KAKO JE ITALIJA PROSLAVILA DESETU GODIŠNJICU ANEKSIJE RIJEKE

Rijeka, marta 1934.

Kako smo več javili u prošlim brojevima, 16. o. m. počela je na Rijeci neka vrst proslave desete godišnjice otkako je Rijeka pripojena Italiji. Rimski ugovor, kojim je Jugoslavija pristala na aneksiju potpisana je zapravo već u januaru 1924, ali svečana je aneksija proglašena 16. marta 1934, kad je na Rijeku došao Talijanski kralj Viktor Emanuel II.

U deset godina svi su zanosili na Rijeci za Italiju sasvim pali. Narod je gladan i nije učestvovao u toj proslavi. Ta je proslava imala čisto službeni fašistički karakter. Bilo je to poniženje za Rijeku, a još je veće poniženje bilo u tome, što je Mussolini poslao na Rijeku 20 vagona brašna, da se podijeli gladnom pučanstvu, kako bi bar na dan tako velike proslave imalo komadić kruha...

U glavnom se je čitava proslava koncentrirala na ratnom brodu »Fiume«, kojem je predana zastava. Uz sušački most defilovala su balilska djeca i pjevala su izazovne pjesme. Stariji nemaju ni zato više kuraze... Kad je pucala salva na ratnim brodovima dva su mornara poginula. Toliko su to dobri vojnici, da niti salve neznaju da pucaju, a što bi tek bilo u ratu! Jedan avion se prevrnuo u tim paradama i sve je bilo dosta bijedno.

— Desetogodišnjica

Prodefilovale su muzike, bataljoni i ostale garde i avangarde sakupljene iz svih mjesta. Trideset ratnih brodova upravilo je svoje sjajne topove prema jugoslavenskoj teritoriji. Vojvoda od Pistoje i vojvoda od Genove, kao komandant pete divizije ratne mornarice koja je usidrena u riječkoj luci, prisustvovali su svečanom defileu, dok su na sušačkom i riječkom mostu bile pojačane straže. Pored predaje zastave novoj krstarici »Fiume«, izvršeno je otvaranje novog hangara za hidroavione, koji se nalazi u centralnom dijelu luke. Na sjednici općinskog odbora donijet je zaključak, da se na Rijeci podigne spomenik d'Annunzijevim legionarima. Talijanska akademija u Rimu, dala je prvi prilog od 10 miliona lira. D'Annunzio je na proslavu po svom prijatelju Balistiu poslao zastavu pod kojom je preduzeo famozni marš

na Rijeku. Jedno odjeljenje fašističkih studenata iz Rijeke, koji su članovi fašističke milicije, otputovalo je u Rim, gdje je držalo stražu u kapeli koja se nalazi u zgradi Littorio u središtu izložbe fašističke revolucije. Ova kapela je podignuta u spomen palim fašistima. Straža koju su držali fašistički studenti iz Rijeke imala je simboličan karakter privrženosti Rijeke Italiji.

— Sušački »Novi list« piše poslije riječke proslave:

Poslije proslave desetogodišnjice aneksije Rijeke Italiji zavladao je opet mir i uerad. Govori su se zaboravili, zastave su skinite, svi učesnici su otišli, a ostali su samo oni, koji nisu učestvovali ovim paradama — riječki građani. I oni komentiraju na razne načine ovu proslavu upriličenu u njihovom gradu bez njih. Govore s ironijom i sa gorčinom i o paradi i o svojoj sudbini. A ako ih zapitate kako su prošli kod diobe smrknut će se, naročito pred nama Sušačanima. Nezgodno im je, jer nisu bili navikli, da im se daje brašno, šećer, kava, jer su to prije, u dobra stara vremena, sami kupovali za svoj novac. A toga sada nema i treba, uz poniženje što ovise o milostinjama, još imati i sreće, pa da se ne prode mimo njih...

Talijanski ratni brodovi otplovili su u nedjelju, a zajedno s njima i »Fiume«, zbog koje je i priredena ova parada. Brod je odnio sobom i novu zastavu zatvorenu, u škriju, na kojoj je orao i fašistička sjekira, oboje okrenuto prema nama, na našu stranu. Svejedno. Rijeci ni to ne će pomoći niti će joj vratiti nekadašnje blagostanje, a pogotovo ne, budu li se fašistički orli i sjekire okretali prijeteci prema nama, prema prirodnom zaleđu Rijeke, kojom ona jedino pripada.

Buka i galama je prošla, a trava na riječkim pristaništima i kolosjecima, ugažena nogama učesnika ove parade, opet se diže i dalje sve jače buja, dok prostrana skladišta u riječkoj luci i dalje odjekuju prazninom. Riječko građanstvo i poslije ove parade još jasnije vidi, kako ga je skupio stajao nadimak »Olocausta« i svaki dan sve manje shvaća za šta i za koga je žrtvovano...

U SJENI SVETOGA VIDA

RIJEČKI BISKUP SANZIN I NAŠ JEZIK U CRKVI

Kad je biskup Dobrila god. 1870 bio u Rimu, pisao je prijatelju u Istru da su »Rimljani kao i Rovinjeci, koji ne vide dalje od svojega starića...«

Ovaj sud velikog istarskog biskupa nije bio laskav za Rimljane, a nije bogme ni za Rovinjeci Sanzina, novog riječkog biskupa.

Taj biskup je još vrlo mlad, a kako ga opisuju njegovi drugovi fašisti, bolje bi mu pristao »manganello« negoli biskupski pastirski štap. Crne se košulje od njega mnoge nadaju. On će, vele, dati »il colpo di grazia« posljednjem hrvatskom popu u riječkoj provinciji, zatrt će do kraja i ono malo našeg jezika, što je još možda ostalo u gdjejoj našoj crkvi. To je već u neku ruku i najavio tršćanski »Židovčić«, »Il Piccolo«. Vlasnik toga lista, čistokrvni je i po svim pravilima obrezani Židov, čovjek, koji bi, da se sutra naš Spasitelj vrati na zemlju, bio među prvima, koji bi ga opet na križ pribio — a ono se tu isprava kao neki paladin svete Matere Crkve i zalaže se za njezine interese, ali dakako samo dotle, dok se ti interesi poklapaju sa namjerama i ciljevima talijanske politike. Kako vidite — goli račun, ali što su i one ostale fašističko-vatikanke petljanije drugo, nego li sve samo mutni računi, što ih na kraju krajeva moramo mi da plaćamo?

Medju ostalim Mayer prigovara našim svećenicima, što ne idu uokolo odjeveni kao njihovi talijanski kolege, da ne nose onu neku dugu »reverendu«, onaj neki okrugli a niski klobuk i navlastito one neke vanredno smiješne »fibije« na postolima. (Te »fibije« nekavi su kovinski zaponci. Inače sama riječ »fibija« znači u dijalektu i prepređenog lukavca.)

No i to bi još trebalo, da naši svećenici idu medju naše ljude onako maskirani! Ipak izgleda, da će novi biskup i u tome nešto da pokrene. Kako se naline čuje iz krugova biskupu najbližih, započet će se iznajprije sa »fibijama« na postolima, a drugo će malo po malo da slijedi. Istina, da nigdje ne stoji u evanđelju, da svećenici moraju nositi »fibije« na postolima, ali

ko mari u Italiji za evanđelje Hristovo? Posljedica svega bit će, da će pop, koji ne bude htio da nosi na postolima »fibije«, morati na Strombole. Pamтите to i znajte, da nije daleko vrijeme, kad će se u Italiji proglasiti popovske »fibije« — pitanjem državnim (Questione di Stato).

U Italiji pokreće se velika akcija u korist Talijana u inostranstvu, da ne bi zaboravili »svoj« jezik, svoju vjeru i svoju domovinu (l'Azione apostolica »per l'assistenza spirituale degli Italiani all' Estero, che sono costretti »per varie ragioni« stare lontano, che non dimentichino né la loro lingua, né la loro religione né la loro patria«.)

To se u svim talijanskim crkvama razglasi narodu s oltara. Vidite li vi tu »Apostolsku akciju«? Najprije jezik, na drugom mjestu dolazi vjera, a na treće — doloci in fondo — domovina. »Lingua e patria« — ta je talijanskoj fašističkoj crkvi glavno, dok je vjera nešto sasvim sporedno.

Da im je najglavnija vjera, ne bi trebalo da one svoje »Apostolske akcije« pokreću za svoje sunarodnjake u inozemstvu, imali bi dosta posla kod kuće, kod svojih bijednih sudržavljana Hrvata i Slovenaca, koji u Italiji ne smiju da slušaju riječ Božju u svoje jeziku. Da novi biskup Sanzin nije Rovinjac, i da vidi malo dalje »od svoga starića«, vidio bi na priliku, da u Lovranu seljaci već ne zalaže nedjeljom k miši. Crkva, koja je osobito za prve mise, bila uvijek natlačena, sada je obično prazna. Naredi veli: — A što da radimo u crkvi, kad niti pop razumije nas, ni mi njega? — A takvih slučajeva ima i ovdje na Rijeci i posvuda u Istri. Tu bi teren za onu »Apostolsku akciju«, altroche inozemstvo! I na tome bi se zacijelio i radilo, kad bi talijanskoj fašističkoj crkvi bilo na koliko stalo do Boga i do duša njenih inorodnih vjernika. No Teodoru Mayeru i talijanskim biskupima je najviše stalo do »fibija«.

A »fibije« su i oni sami, i još kakove!

(Rokac)

SPOR ZA PAVINIČE V REŠKI OKOLICI

Leta 1931. je izdalo italijansko vojno ministarstvo zelo obsežno knjigo o razmejitvi med našo državu in Italijo. Knjiga, ki jo je spisal polkovnik Viktor Adam, obsega preko 1000 strani in nosi naslov: »Dokumentirana zgodovina mej kraljevine Italije. IV. svezek. Italijansko-jugoslovanske meje.« (Storia documentata dei confini del Regno d'Italia. Volume IV. Confine italo-jugoslavo«.)

Večji del knjige zavzema popis mejnikov, tako strani 205 do 275 popis mejnikov na reškem ozemlju, strani 298 do 339 popis mejnikov na zadrskem ozemlju, strani 653 do 1057 pa popis ostalih mejnikov. Zelo pregledne so priložene karte, namreč karti državne meje od tromejnike na Peči do Rečine v razmerju 1:100.000 in karti reškega in zadrškega ozemlja v razmerju 1:25.000. Vložene v knjigo pa so še štiri barvane karte zadrskih podobčin.

Zanimiva je tudi obsežna zbirka dokumentov (str. 373—653), ki vsebuje v originalnem besedilu kar 76 važnejših listin od požarevaškega sporazuma med Beneško republiko in Turčijo leta 1718, do zakona ital. vlade iz leta 1930., s katerim je bila proglašena Reka in bližnje ozemlje za carinsko prosto cono, in do dekreta, ki oriše meje te cone.

Med navedenimi dokumenti je tudi značilna statistika nekdanje Goriške-Gradiške iz leta 1857., po kateri je tedaj bilo v tej deželi 130.311 Slovencev in le 66.554 Italijani, dasi so bili po tej statistiki vsi prebivalci Gorice (13.426) sami Italijani! Zanimivo je tudi, da ta statistika ne naveda niti enega Italijana v kanalskem, tolimskem, bovškem, cerkljanskem, ajdovškem, komenskem in sežanskem okraju, dočim ne naveda slovenskih prebivalcev le za en okraj nekdanje goriško-gradiške dežele, namreč za červinjski okraj.

Manj zadovoljliva pa je že bibliografija o problemih Juljske Krajine in Zadra, ki jo prinaša Adamijeva knjiga na str. 341 do 372, kajti ta bibliografija je skrajno enostranska in očitno tendenčno sestavljena.

Hujše pa je, da se je avtor tudi ravnal samo po teh virih pri sestavi obsežnega zgodovinskega uvoda. Ako bi bil avtor le količkaj objektivni, bi opustil na strani 3 poglavje z naslovom »Lubiana Italijana« in tudi ne bi trdil, da so prišli Slovani v Juljsko Krajino šele v petnajstem stoletju po Kr.

Vendar vsebuje tudi ta del knjige marsikatero zanimivo poglavje, zlasti tam, kjer opisuje delo razmejitvene komisije. In ravno v tem delu sem našel zanimiv odstavek, v katerem se zrcali narodna zavestnost in junaštvo prebivalcev male vasice Paviniči, ki leži uprav ob železniški progi tik pred Reko.

Na seji razmejitvene komisije od 26. februarja 1924. je namreč italijanski general Barbarich (!) poročal, da je v času, ko je razmejitvena komisija opravljala svoje delo pri Paviničih kakih 200 do 300 prebivalcev te vasi priredilo dokaz burno demonstracijo za priključitev k Jugoslaviji in da so morali karabinjerji in vojaštvo vpostaviti zopet mir.

Ta spontana demonstracija Paviničev, ki so bili tedaj še v italijanski posesti, je dala povod, da se je naš zastopnik general Milič kar najenergičneje zavzel za Paviniče in izjavil, da »je bila demonstracija tako impozantna in enodušna, da ne more biti dvoma o živi zeli prebivalstva, da se priključijo Jugoslaviji.« »Radi tega da mora vztrajati pri svoji zahtevi (da se namreč vsa vas priklupi naši državi), kajti to da je za njega vprašanje dolžnosti in vesti.«

Zaman je italijanski senator Quartieri skušal pobijati argumente generala Miliča, češ da komisija ne sme odločati na podlagi ljudskih demonstracij in da je demonstracija v Paviničih le pogrešek oblasti (italijanski namreč), da niso znale namreč demonstracijo pravočasno preprečiti.

General Milič pa je vztrajal na svojem stališču. Radi tega se je seja razmejitvene komisije prekinila za četr ure, toda tudi potem je general Milič izjavil, da ne more opustiti svoje zahteve, ker bi sicer zgrešil proti volji prebivalstva in proti jasnim in določenim navodilom jugoslovanske vlade.

Šele drugi dan, 27. februarja se je komisija lahko zedinila. Predlog generala Miliča je obveljal v celoti. Vsa vas Paviniči se je prisodila Jugoslaviji.

Da se je to zgodilo in da niso Paviniči pod Italijo, se moramo zahvaliti samo dejstvu, da se prebivalci Paviničev niso dali vstrašiti, temveč so dali javno izraza svojemu prepričanju in svoji želji, in dejstvu, da se je zanje tako energično zavzel član razmejitvene komisije, general Milič.

dr. L. Č.

Zazibal se je na stolu in onemel.

— Najbrž ga ne bom več videl, je dejal, ko sva se ločila.

Pred tednom sva se spet srečala. Kar tako sva trčila drug v drugega sredi cesti.

— Konec je z njim je dejal.

— S kom?

— Z očetom. Zdaj sem sam.

— Kaj je umrl?

— Ne, zaprl so ga.

— Kaj pa je storil?

— Nič! Poslali so mu dekret s katerim se njegov primerek spremeni v Mandi. Pomisli na stare dni pa še kaj takega. In če bi bilo vsaj zastoni.

Pa ne. 100 lir naj plača.

— 100 lir?

— 105 lir! In oče je zaloputnil vrata

in šel. Saj ga vidim, kako je stopil v gostište, si naručil molče vina in se zamaknil pred se. V črnom penečnem se vinu je šumotalo vse njegovo življenje, od začetka do danes. Navsezadnje pa se je v vinu zazibala čemerna bolna bajta pripeta na rebr. Na čem je bil napis: Giovanni Mandi, calzolaio. Hahaha. Jaz vem, da se je potem naglas zasmeljal. Poznam ga. Tak človek, kadar mu je najhujše se naglas zakrohota. Potem pa je nekaj govoril. Nekaj takega, kakor sem zvedel, da smo ljudje hlapci, sužnji, jetniki, kar kdo hoče, samobitja z razumom in prosto voljo. In razum, razum. Moj Bog, slabši kot la. In razum, razum. Moj Bog, slabši kot živina. Sama požrešnost in tiranija, pravica zob in pesti. Hlapec, služi, samo služi. Ce-

sar — služi, kriči, »heil«, kralj — služi, »eljen«, republika — služi, »evviva D'Annunzio, evviva Zanella« kralj — služi, »evviva il re, evviva il duce«. Da, tako je! In kadar se postaraš, ko služiš že trem gospodarjem te prekrstijo kakor psa. Gospodarja si menjal. Zdaj nisi več ne Kastor, ne Kazar, zdaj si Lolo in Negri. Mandi, Mandi, Mandi, vi manda al diavolo. Tako je dejal moj oče. Zvedel sem. In krolotal se je.

Iovan je umolknil, kakor da nima več sapa. Kar zaklopilo se mu je nekaj v grlu. Oči so mu se zaiskrile.

— Zdaj sem baraba, primorska baraba in — che vadi tutto in malora!

Zamahnil je z roko, se odkaljšal in široko izpljunil na cesto. Ciril Kosmač.

IRONIJA SUDBINE

»Odnosi sa Jugoslavijom su normalni i korektni. Italija i Jugoslavija se u prirednom pogledu u najširoj meri dopunjuju.«

(Iz govora Mussolinija 18 III 1934 u Teatro reale dell' opera u Rimu.)

Notorno je, da je Mussolini za ovo poslednjih desetak godina isključivo i apsolutni upravljač cele italijanske službene politike. Njegove su sposobnosti uma priznate. Ali gde ima svetla, ima i senke. Što jače svetlo, to je tamnija senka. Ono što je ukratko rekao o odnosima između Italije i naše države, nije nova stvar. Nama Jugoslovenima je to već odavno poznato. Mussolini dobro zna, da su te prilike u prirednom pogledu postojale i pre 18 marta 1934, pa sve do današnjih dana. 1918 do danas, dakle i za ovo desetak godina, što isključivo on vodi spolnu i unutrašnju politiku Italije.

Mi Jugosloveni znamo vrlo dobro kakva je ta italijanska politika. Mi ipak, ljudi iz primorskih strana, stariji ljudi, koji malo bolje poznajemo italijanski narod, i to kako onaj njegov deo, koji je s nama bio pod bivšom austro-ugarskom monarhijom, tako i onaj iz stare kraljevine Italije, ne možemo se načuditi kroz sve ove godine Mussolinijevog vladanja, kako može jedan čovek na tako izloženom mestu jedne velike države, na čelu novijeg italijanskog pokreta, da ide u pogledu nas Jugoslovena baš obratnim putem no što to pokazuju njegove misli, toli svečano izražene 18 marta 1934.

Mi smo najbliži susedi Italije. U novim područjima Italije zatvoreno je, bez preterivanja, preko pola miliona naših sunarodnjaka, i to ne troglođita, već svesnog nacionalnog elementa. Nisu to somalet niti tripolitanci ili kalabrezci, već je to celotit Jugosloveni, koji nije hteo da postane ni Italijan niti Nemač.

Italijani su to znali i morali znati. Njihova odgovorna vlada je to vrlo dobro morala da zna. Mussolini se i za vreme rata sam lično o tome uverio.

Jugoslavija je mlada država. Mi priznajemo, da još nismo uređeni onako, kako to dolikuje našoj geografskoj poziciji u Evropi, broju našeg štita i njegovim izljevima. Fasada starijih država je svakako, na oko, lepša od naše.

Jugoslavija nije pusta zemlja. Zemljište Jugoslavije producira nešto više no što nama odeva treba, a što drugima manjka. Nama su, a još više bitaju potrebni kvalifikovani radnici, gradjevinari, pioniri saobraćajnih sredstava svake vrste. Kod nas je moglo da bude zarade, poštene zarade za poštene susede.

Što je učinila i što čini službena Italija g. Mussolinija? Zlostavlja je i najbrutalnije zlostavlja naše sunarodnjake, koji su po svoj klobi unutar njenih granica. Nema među civilizovanim narodima primera takvom barbarskom postupku. Rane su sveže, krvave, otvorene. U te otvorene rane fašizam g. Mussolinija još uvek sipa so. To više nije rabota u prilog nekakvog suludog imperijalističkog fantoma, već sadizam čisto patološkog tipa.

Englezi im nisu stali na »žulje« u Malti, jer prosto tog žulja italijanska noga tamo ni ne može da ima, a Mussolinijeva Italija protestira, viče i dere se kao da ju je neko propeo na krst krute denacionalizacije.

Italija se zauzima za Bugare, za Mađjare i Nemač, te diže paklenu viknu na nas inorodne sugrađjane. Medjutim ona dobro zna da to nije istina. Ona to čini, jer se u svojoj »malandrinškoj« politici ravna po metodi prgonjenog lopova, koji ganjan uspeva da se umeša u svetinu, te se dere »Hvalajte lopova!«, e da bi tako skrenuo pozornost sa sebe.

Istina je, Italija i Jugoslavija u prirednom pogledu dopunjuju se u najširoj meri. Ali istina je i to, da Italija do danas nije učinila ništa što bi nas politički pripuklo k njoj. Nasuprot! Italija radi baš protivno, kao da je goni neka tragična zla kob da nas odbije od sebe za sva vremena. Italija neka znade da se Jugosloveni neće prostutuisati za ljubav priredanih pogleda!

Ipak će doći vreme jednom, kada će italijanski patrioti uvideti, da je njihova politika protiv Jugoslovena bila totalno pogrešna, za njih ubitačna, fatalna.

Mi se Jugosloveni bojimo, ne zbog sebe, da će ta uvidajnost nastupiti kod njih prekasno.

Videat dux Mussolini, ne Italia aliquid detrimenti capiat!

DR. LOVRO SKALJER.

NAŠIM ČITATELJIMA!

Iz ovog broja našeg lista morali smo izostaviti mnogo članaka i mnogo vijesti. Pogotovo je izostalo sve ono gradivo, koje nam je stiglo od saradnika, koji se stalno javljaju u našim uskršnjim i božićnim brojevima. Odlučili smo bili, da ovaj broj bude posvećen Rijeci i zato smo se ograničili na gradivo o Rijeci, a drugo smo rezervirali.

S razloga što je pitanje Rijeke pristupačnije onim našim saradnicima, koji pišu hrvatski, u ovom se broju veoma opaža pomanjkanje članaka pisanih slovenski.

Molimo naše slovenske čitatelje, da to ne zamjere redakciji. Obećajemo im, da ćemo to nadoknaditi prvom zgodnom prilikom. Nije isključeno, da ćemo imati prilike, da izdamo specijalan broj »Istre«, koji će biti pretežno slovenski. To bi se sigurno dogodilo, kad bismo htjeli da pišemo na primjer o Gorici.

Nastojali smo ipak, da baru rubrici vijesti iz Julijske Krajine bude što više slovenskih vijesti.

Preporučamo čitateljima, da ovaj broj »Istre« svakako sačuvaju, jer o Rijeci nema nigdje u jednoj publikaciji ovoliko sabranog materijala.

Želimo svima SRETAN USKRS!

Redakcija i administracija.

SLAVKO TUTA PONOVNO ARETIRAN!

Trst, 23. marca 1934. — Agis. — Pred kratkom so policijske oblasti aretirale Slavka Tuta, staroga 26 let, doma iz Tolmina, ki je bil vpisan na trgovski visoki šoli »Revoltella« v Trstu. Omenjeni je znan iz procesa, ki so ga fašisti vprizorili radi nedolžnega in edinega slovenskega abecednika »Prvi koraki« v katerem je bil Tuta obtožen kot razpadevalec omenjene knjige. Od takrat datira prav za prav fašistično preganjanje slovenske knjige po naših vaseh. Tuta je bil v tem procesu, ki se je vršil 22. novembra 1928. obsojen na 2 meseca ječe in povračilo stroškov. Fašističnim oblastem pa se to ni zdelo zadosti, in ga je nato goriška konfinacijska komisija deportirala za dobo treh let na Ponzo. Med konfinacijo je Tuta zgubil mater, ki jo je sinova konfinacija spravila v prezgodnji grob. O vzroku ponovne aretacije se ničesar ne ve. Domneva se, da so morda fašistične oblasti izvršile to in mnoge druge aretacije zaradi tako zvanih »volitev«. Kot smo že poročali, so najbrže iz istih vzrokov aretirali tudi dr. Deklevo, ki so ga, kot pravijo zadnja poročila, prepeljali iz tržaških zaporov v Videm.

SIROTTIJEVA BIRMA NA GORIŠKEM

Gorica, marca 1934. (Agis). Po Goriškem in v Gorici bo letos birmoval prošli administrator Sirotti. Po vseh vaseh, zlasti po vaseh okoli Gorice, že pripravljajo otroke na birmo. Če so starši včasih z veseljem poslali otroke k temu sakramentu in če so tudi otroci sami komaj čakali na ta dan, je sedaj baš nasprotno. Teško jim je namreč, da morajo pošiljati otroke k pripravi za birmo, ki se vrše povsod v laščini. Skoro povsod vrše to delo italijanski kaplani, ki jih je sedaj že precej po deželi. Ti hodijo iz ene fare v drugo. Zlasti je navdušen pri tem delu štandrezki italijanski kaplan, ki uči po skoro vseh okoliških farah, tudi kjer so še slovenski župniki. Ti seveda

s težkim srcem prepuščajo mladino v roke tujcem, ker vsi ugovori na Sirottija da jih ne potrebujejo ne pomagajo prav nič. Z velikim srdom se vsi obračajo na vatikansko politiko v kateri vidijo stremljenje za sistematično streljanje vse slovenske duhovščine. Zgleda, da to ni več daleč in je le še vprašanje prav kratkega časa. Administrator Sirottija, ki se nenavadno dolgo vleče, naj bi izvedlo to delo. Ko bo to delo končano bo imel Sirotti, pa tudi Vatikan lažje delo, kajti ne bo več niti ene slovenskega duhovnika ki bi brani ubogo ljudstvo. Tedaj ne bo potreba več, po načrtu te politike, tudi slovenskega škofa. Ta Sirottijeva birma se bo vršila v tem pravcu.

NAŠO PESEM HOČEJO UNIČITI!

ZNČILNA AKCIJA „DOPOLAVORA“

Gorica, 21. marca 1934. (Agis). Kakor poročajo časopisi bo osnovan pevski tečaj svih fašistovskih »Dopolavorov« goriške pokrajine. Ta tečaj se bo vršil v Ajdovščini in Tolminu. »Dopolavori« iz Boveca, Breginje, Kobarida, Sv. Lucije, Podbrda, Cola, Vipave, Št. Vida pri Vipavi, Stanjela, Sv. Križa, Ajdovščine in Crniče bodo poslali po dva kandidata. Po končanem tečaju bodo absolventi podvrženi »končnim izpitom«, ki jim bo dal možnost, da bodo imenovani za pevododel zborov.

Za tečaj, ki se bo vršil v Ajdovščini je bil izbran za instruktora Ugo Spessot, ravnatelj pevske šole v Cormonsu. S tem hočejo prisiliti naše ljudstvo, ki ima svojo narodno pesem, da sprejme tujo italijansko popevko. To je ponoven primer raznarodovanja. Fašisti vedo, kako veliko vrednost ima narodna pesem pri naših ljudeh in jih zato silijo, da se vpišejo v »Dopolavoro«, da jih odtujijo svoji narodni pesmi in besedi.

ITALIJA POLAGA VELIKO VAŽNOST NA CESTE

CESTA OD SESLANA DO OBČIN PO ASFALTIRANA

Občine, 15 marca 1934. (Agis). — Fašistična vlada namerava v bližnji bodočnosti zboljšati in razširiti omrežje civilnih in vojaških cest v Julijski krajini. Poleg raznih novih cest, ki jih gradi, popravljaja, preurejuje in izboljšuje tudi vse ostale stare ceste in to v vojaške in prometne svrhe. Vse glavne ceste kot Trst—Reka, Trst—Tržič—zaleđe, Trst—Gorica, Trst—Postojna in nešteto drugih so na novo izpeljane brez ostrih ovinkov in strmih, pokrite s pravimi ali mešanimi asfaltom. Tako bodo sedaj popravili in asfaltirali ceste, ki se cepi pri Seslanu od glavne nove asfaltirane ceste Trst—Tržič in pelje skozi Nabrežino. Prosek in Občine kjer se priključijo tudi asfaltirani cesti Trst—Sežana—Postojna. Cesta bo popravljena zlasti na ovinkih, mestoma jo bodo razširili. Na Proseku bodo radi tega podrli poslopje znana slovenske gostilne (zda zaprete) »Lokande«, ki je last Lukše. Z asfaltiranjem ceste hočejo zboljšati zvezo Tržič—Postojna.

Sploh polaga Italija veliko važnost na svoje ceste. Pri tem jo vodi to-je motivi: prvič hoče dobro zvezati mejo z zaledjem, da ji bo v bodoči vojni mogoče hiter transport vojaštva in orožja na jugoslovansko-italijansko mejo. Drugič bi rada tu pospešila tujski in avtomobilski promet obenem tudi na zunaj zakrila mizerno stanje slovenskih vasi. Tretjič skuša zaposliti brezposlene, ki delajo vedno večje skrbi fašističnim mogotcem.

Prvemu, t. j. stratežičnemu motivu je gotovo zelo dobro ustrezno. Tujskega

prometa pa tudi z dobrimi cestami Italija ne more zvišati, pač pa sedaj celo obratno, tujski promet stalno pada. Kar se pa tiče vprašanja zaposlitve tako za Slovence kot za Italijane najsibše rešeno. Res je, da dobijo delavci za nekaj mesecev dela, so pa zato potem na slabšem, ker take ceste ni treba več tako oskrbovati in popravljati radi česar zgubi nešteto cestnih delavcev svoj zaslužek. Veliko neprilik povzročajo take ceste našim voznikom s konji, zato se jih skoro boje. Čestokrat se je že pripetilo, da je vozniku spodrsnil konj na asfaltirani cesti in si zlomil nogo.

CESTNE ŽELEZNICE UKIDAJO

Ne samo v italijanskih mestih, ampak tudi drugod odpravljajo iz raznih vzrokov cestne železnice. Res da ima to prometno sredstvo precej nedostatkov radi tračnic, žic itd., pa se še vendar bolj plača kot kakor drugo sredstvo n. pr. avtobusi, kate-re so vpeljala le v nemesta. Tako so naredili v Rimu in tudi v drugih italijanskih mestih. Toda v nekaterih krajih se tudi cestna železnica več ne plača in jo polagoma odstranjujejo. Tako se sliši, da nameravajo upeljati v Gorici »trolleybus«, avtobuse na električni pogon. Najprej pa mislijo ukinuti progo Gorica—Št. Peter radi premajhnega prometa. Tudi v Pulju nameravajo odstraniti cestno železnico. Ravno tako se ne izplača cestna železnica v Opatiji, katero mislijo odstraniti in baje celo prodati vozove z vse pripravo vred v Grčijo. (Agis).

JUGOSLOVENSKO - BOLGARSKO ZBLIŽEVANJE IN EMIGRACIJA

Že pri prvih časopisnih vesteh o zblizevanju med Jugoslavijo in Bolgarijo se je v najširših emigrantskih krogih razširilo spontano veselje in upanje, da se bodo na ta način prekrizale fašistične intrige na Balkanu. Po sklepu zveznega emigrantskega direktorija dne 25. II. da naj emigracija podpre delovanje vseh onih organizacij, ki delajo na čim tesnejšem zblizanju obeh bratskih držav, se opazuje v zadnjih tednih pristopanje številnih emigrantov v jugoslovensko-bolgarske lige. Zvezni emigrantski predsednik dr. Čok je bil kot vnet zagovornik jugoslovensko-bolgarskega zblizanja celo izabran za člana uprave jugoslovensko bolgarske lige v Beogradu na njenem obćnem zboru dne 18. marca. Prav gotovo bo aktivno sodelovanje naše emigracije v jugoslovensko-bolgarskih ligah privedlo do poznavanja našega problema med bratskim bolgarskim narodom.

ING. DEDEK SE JE VRNIL IZ ITALIJANSKIH ZAPOROV

Ljubljana 24. marca 1934. (Agis). Včeraj se je vrnil iz Trsta ing. Franjo Dedek, ki je prebil 6 mesecev in 4 dni v tržaških in koparskih zaporih, radi znanega sumničenja spionaze, o čemer je naš list že poročal. Kakor je bilo omenjeno, je imel pri sebi fotografski aparat z nerazvitimi filmi, ki so se pa pokvarili. To je italijanskim oblastem dalo povod, da so ga tako dolgo zadrževali v zaporu. Končno se je vendar ugotovilo, da ni ing. Dedek pri vsem tem nič kriv, nakar so ga izpustili. Svoj čas je Dedkova aretacija vzbudila pri nas precej skrbí. Njegovo nenadno aretacijo si ni mogel nihče prav razlagati. Vsekakor je to jasen primer kako fašistične oblasti brez dokazov in le na podlagi sumničenja drže človeka kar po 6 mesecev v zaporu. Takih primerov je med našimi ljudmi ki so temu stalno izpostavljeni do sedaj že brez števila.

LAHKO JE DAROVATI, ČE SE VZAME ZASTONJ

Fašisti hranijo brezposlene z neplačanim slovenskim blagom

Miren pri Gorici, marec 1934. (Agis). — Mirenska »Opera nazionale fascista« si je nadela humanitarno nalogo, da deli mirenskim brezposelnim delcem brezplačno kosilo. S tem dejanjem hoče pred vsem pokazati, kako so ji pri srcu brezposelni. To bi bilo gotovo zelo lepo, če bi stroški za tako razdeljevanje hrane šli iz fašistične blagajne. Toda temu ni tako. Stroške mora nositi slovenski trgovec, pri katerem je organizacija naročila blago, a ga kljub prošnjam noče plačati. Tako separirajo naše ljudstvo kar na dva načina.

ODMEVI MUSSOLINIJEVA GOVORA.

Sežana, 20. martac 1934. — Agis. — Ob priliki govora, ki ga je imel Mussolini v Rimu dne 18. t. m. so po vseh mestih in vaseh v Italiji postavili na trgih, v delavnicah in drugod zvočnike, da so mogli ljudje poslušati njegov govor, ki so ga oddajale vse italijanske radio oddajne postaje. Po naših vaseh so še s posebno vne-mo zganjali ljudi na trge in mesta, da čujejo »pravo« besedo iz Rima. Tako je bilo tudi v Sežani, kjer je moralo poslušati Mussolinijev govor veliko Kraševcev. Toda nekateri so bili zadržani in niso mogli priti, da bi poslušali govor. Fašiste pa je to tako razkačilo, da so izvršili nekaj aretacij kljub temu, da so imeli vsi opravičljive vzroke. Na žalost nobeno opravičilo ni zadostovalo in vsi so morali v zapor, kjer bodo premišljevali učinke Mussolinijevega govora.

UPORI V ITALIJI

V Bistari (Kalabrija) se je uprla velika množica kmetov zaradi povišanja davkov. Kmetje so se zbrali na trgu in burno protestirali ter zažgali Mussolinijevo sliko, nakar so zasedli občinske urade in jih zažgali. Milicija in vojaštvo je izvršilo mnogo aretacij, ki so še bolj razkačile kmete.

V Castellavozzo se je prebivalstvo v 15 dneh dvakrat uprlo radi povišanja občinskih taks. Milicija je streljala in ranila 20 žensk in otrok.

VELIK PROCES PRED POSEBNIM SODIŠČEM V RIMU

Trst, 21. marca 1934. (Agis). Včeraj se je končal velik proces proti antifašistom, ki so položili bombo v cerkev sv. Petra o Rimu. Pri tem atentatu je bilo ranjeno nekaj oseb. Po dolgem procesu je posebno sodišče obsodilo Buccighioni Leonarda in Cianca Renata na 30 let ječe. Cianca Klavdija na 17 let, oproščen pa je bil Capasso Pasquale.

MUSSOLINI IN DELAVEC

Brezposelni italijanski delavec je po dolgem iskanju vendarle dobil delo. Prvo dnevno v višini 17 lir je moral razdati tako le: za vpis v sindikat in legitimacijo 7 lir, za vpis v stranko in članarino 5 lir ter še za nekatere druge takse 2 lir. Ostale so mu še torej 3 lire. Za ta denar si je kupil nekaj kruha in sva. Trgovka, mu je hotela to zaviti v papir, na kateremu je bila Mussolinijeva slika, toda delavec je papir energično odklonil rekod:

»Tri četrtine žurnade mi je požrl, ne maram, da mi še ta kruh in sir!«

NAŠ USKRS

Zar da Uskrs vam čestitam,
Kada Uskrs naš još nije?
Kad naš Velik Petak traje,
Kada led nas svuda bije?

Kada lanci ljutog ropstva
Drže našu Istru milu,
Kada narod naš Slavenski
Pozna samo krutu silu.

Kad u našoj rodnoj grudi,
Za nas kruha više nema,
Kad se našim jadnom rodu
Sve to gori danak sprema.

Kad ni Crkva našoj Istri
Sto je bila više nije,
I jezikom kad se našim
Boga moliti ne smije.

Kad Pashrt, gdje su bili,
Sad su došli ljudi cenci,
Našeg roda, naše krvi,
Crkve Krista su hajdaci.

Kada pelin mnogim niče,
Kada kruha mnogi nema,
Kada bijeda na svi strane
Crne dane našim sprema.

Kad se rad i nuka našu
Malo cijenit, malo znade,
Kada za nas mnogi dušu
Niti sreća ne imade.

Kad nas ima po svem svijetu,
Duž svih rijeka, duž svih mora,
Duž svih kraja i zemalja,
Po dolinah i po goru.

Ja se ipak braćo žurim,
Do vas rado eto hitam,
Iz dna moje bolne duše,
Kristov Uskrs vam čestitam,

Jer me krijepi Vjera sveta,
Jer me tješi Nasa blaga,
Da će zlu, što sad nas tišti,
Jednom nestat svakog traga.

Kada lanci ropstva puknu
Naša tužna Istro mila,
Kada Istra sa vrh Učke,
Glas Slavenske čut će Vile:

Ustaj, Istro, jer su ropstva
Prošli crni eto dmi,
Ustaj, Istro, jer su novi
Došli suncem obasjani.

ANTE BELANIC.

PRELOMLJENI ŽIVOTI

Sjećam se kao da je jučer bilo.
Ko proljetna oluja, snažno, neobuzdano,
nahrupilo veselje po čitavom kraju ispod
Učke. Zastave, pjesme do promuklosti, odu-
ševljene povorke, uz bas i harmoniku, iz
jednog seoceta u drugo. Posvuda bratimlje-
nje i nasmijanje.

Čitav narod pječaše himnu Stobodi.

To je trajalo sedmicu dana.
Prvi oblacići Pa tmasti, puni prijetnje
Iz Klane javljali, da se vidjevaju automo-
bili sa njihovim oficirima Da u kurte ne-
što uvertavaju. Iz drugih sela isto javljali.
Prve ratne ladje sa Velič vratu. Pa prva četa
bersaljera iskrcala se na stanici Pa vlak
za čelom vojske. Došlo ih ko plove u sva-
ko selo.

Pjesma utihnula Veselje prestalo Začu-
đeno promatranje došlihaka Nemi u duša-
ma. Pa duboka sjeta. Tračci nade. I opet
žalost.

Zatvaranje nove granice Bježanje prvih
malodušnih u Susak i dalje Sve dublja bol.
Sve rijediji tračci nade.

Prve stroge mjere došlihaka I sve stro-
žije Prva hapšenja i sprovođenja u tra-
čanske tamnice. Onda hapšenja na buljake.
Prkos i mučerno držanje pučanstva i
uapšenika na sve žešće proganjanje.

U trčanske tamnice unišli smo vezani,
ponosito, uzdignute glave. Nada u mirnom
konferenciju punila nas vjerom i dizala ras-
položenje. U isčekivanju, u najgorijem spru-
tu tamnice u Via Tigor, u bivoj kapelici,
češće bi ispod glasa zaburila naša skladna
pjesma: Oj jesenske duge noći. Na strmoj
ulici ljudi zastajivali i slušali skladnu i
tužno-ljepu melodiju.

Pjesma im smetala, pa je zabranili.

Pa sudjenje pred vojnim sudom
Povratak kući.

A onda tragedije.
Tragedija zemlje, tragedije porodične, tra-
gedije pojedinaca.

Svaka duboka krvava. Grubo, tečno, bez
milosrdja salomila mnogom i mnogom ži-
vot. Utrnila mnogu ratu na ognjištu i ras-
kopala ga.

Cemerni dani i neprobdive noći. Grea-
nje u suzama. Bespomoćni i tupi očaj.

Dan na dan tako. Mjeseca na mjeseca.
I dugo, dugo nakon toga počeli smo da
živimo nekakvim životom. Vrijeme i za-
borav učinili donekle svoju, koliko su mo-
gli da učine.

Pa ipak ovo nije onaj pravi pređašnji
život. Previše nas se zomilo, da bude pravi.
Prelomljeni su to životi!

Splu S VRDOLJAK.

NAŠE NARODNE NOŠE

Kdor ima kak del istrske, tržaške ali
goriške narodne noše, n. pr. predpasnik,
krilo, ruto, trak, rokav, pajčolan, no-
gavice, zlatnino itd. in bi rad prodal,
naj piše na naslov: H. Klavara, Ljub-
ljana—Gled ul. 12/III z navedbo cene.

BEGUNCA FRANCETA VELIKA NOĆ

Velika sobota je. Topli žarki prvega
pomladnega sonca ogrevajo premrlo
zemljo. Vse živo je zunaj. Ceste so
polne ljudi, praznično oblečenih, s pre-
rojenimi obrazy.

Praznik Vstajenja prihaja... Velika
noč polna prebujenja. Vse stvarstvo
pričakuje nekaj, nekaj velikega.

Zvonovi mestnih cerkva, naznanjajo
veličasten praznik. Cerkve se polnijo.
Zabučale bodo orglje. Duhovnik bo za-
pel trikrat Aleluju. Zglasili se bodo
pevci: »Rešenja Tvojega je dan«. Vila
se bo procesija s kipom Zvelicarja, ka-
kor vojska polna zmage.

Potom bodo prisla dekleta s polni-
mi jerbasi. Duhovnik bo blagoslovil ve-
likonočno jagnje. Mimo teh mnozic pa
stopa France, begunec. Pot ga vodi iz
mesta. Vse kar vidi, ga pace, boli...

France ne razume Velike noči. Teško
siši glas zvonov. Veliki teden je v
njem. Posti se že mesec dni. Za njega
ni kruha. Misli so mu ušle na dom, ze
hiti cez Sočo, tja v Tolminske hribe.
Stoji pred rodnou hišo. Mati sloni objo-
kana na ograji. Tudi zanjo ni Velike
noči. Pisala mu je. Toneca so odpe-
ljali. Oče je bolan. In ti?...

Letos ne bom pekla potic. Vsako le-
to smo skupaj obhajali Veliko noč. Le-
tos je ni za nas. France se prime za
prsi. Nekaj se trga v njem. Njegova
pot hiti od reki iz mesta. Gleda ma-
lice bele in sive, ki sklanjajo nad vodo.

Pomlad prihaja... Naurga si zvone-
kov, ki se belijo izpod grmovja. Zaučuli
je udi v sebi pomlad. Sedel je na tra-
vo: Spomni se je, da je danes mesec
dni oakar je moral zapustiti službo.
Odpovedali so mu, ker ni hotel obieči
crne srajce. Bežal je...

UTIHNI SO ZVONOV

„DA NI NOBEDEN — JOJ — DELAL“

Pred sedmimi leti, isti čas, skoraj isti
dnevi v koledarju.

V romantičnem Jurklostru, kjer po-
čiva nesrečna Veronika Deseniška sem
se pripravil na velikonočne počitnice u
mojo rojstno Gorico.

Družba tovariša in tovarišč, rojaka
in rojakinj mi je krajšala pot in v srcu
je rastlo nrepenenje, da cimprej ugle-
dam bregove Soče, da čujem nje utrip,
pljuskanje bisrih valov.

Fašistični obmejni komisar, južnjak
z monokljem je spravil s svojim gospo-
dovnim vedenjem našo družbo v do-
bro razpoloženje. Razkačen nas je jel
telesno preiskovati. Velikonočno jajčke
z bonboni, ki sem ga bil namenil svoji
nevesti, bi me k malu spravil v nesre-
čo. Komisar z monokljem je res mislil,
da nosim v žepu ročno bombo. Tako
vesel in razigran sem se pripeljal v Go-
rico.

Obiskal sem prvo, svoje dekle. Ču-
dila se je moji izredni dobri volji, a pri-
pravila mi grenko kupo žalosti in solza,
ko me je z vsi obzirnostjo vprašala:
»Kaj da si tak vesel, ali nič ne veš, da
atej ti mrtev na parah leži«.

Brzjavka v Jurklostru me ni več na-
šla. Te vesti nisem do tedaj čul. Klonil
sem, pohitel domov in objela me je tu-
ga resničnega velikega petka.

Moj oče, zadnji steber humoristov,
starejših Goricanov, da med svečami le-
ži. Njegov izraz je bil pokojen in miren.

Ko je prestopil mejo je globoko za-
dihal. Čutil je boljši zrak. Velika noč
je prihajala nasproti...

Mrak je legei na zemljo. France se
je vracal v mesto sam vase zaprt. Za-
mišljeno je gledal v tla. Velika noč. Ali
se vrne kedaj? Iz suknjica je potegnil
karto. Pisal mu je prijatelj iz Gorice.
Na njej se zlatijo besede »Buona Pas-
qua«. France ne razume teh besed. Tu-
je so mu, čeprav jin je že tolikokrat
slišal. Čita prijateljevo voščilo: »Vesele
praznike v emigraciji«.

V emigraciji?... Zaboli ga ta bese-
da. On begunec?

Šel je za soncem. Čutil je pred sabo
Veliko noč.

Ni jo dočakal. Vrnil se bo domov. Ča-
kal bo, da se dopolni veliki petek. Ta-
krat, morda takrat, bo vendar prišla za
velikim petkom. Zvonovi bodo zvonili.
Fantje bodo streljali z moznarji. Du-
hovniki bodo peli Aleluju. Ves narod bo
odgovarjal: »Zdaj rešen človek si, otet«.

Šla bo procesija od Sv. Gore v Gori-
co, iz Gorice proti Trstu. Povsod bodo
prihajale iz cerkva procesije. Takrat za
velikim petkom. Mati bo rezala pince
in potice. Veselili se bomo vsi zbrani
pri polni mizi.

Prisel bo Tone. Oče bo ozdravil. S
sosedovim Jožetom in Jankotom bomo
nosili bandero. Bandero zmage in
vstajanja.

Tako zamišljen je prispel pred cer-
kev. Ljudje so ravno prihajali iz nje.
Nasprcu pride prijatelj. Zeli mu vese-
le praznike. Tudi France mu stisne ro-
ko. A odgovoriti mu ne more. On še
čaka Velike noči.

Jože Danev

NEVJEROJATNA TOLERANCIA JU GOSLAVIJI

KRČKI TALIJANI SLUŠAJU SVOGA DUCEA

Krk, 20. marta 1934. U nedelju 18 ov.
mi, posebno je stavljena u pogon krčka
električna centrala — koja inače ne radi
preko dana — kako bi ovdašnji Talijani
mogli da pomoću radio aparata slušaju
prenos govora Mussolinija iz Rima poslije
zaključenja pakta između Italije Austrije i
Mađarske, koji je, kako je poznato, direk-
tno uperen protiv Male Antante, prema to-
me i Jugoslavije. Ova činjenica mogla bi
se s naše strane još i tolerirati kada bi
slušaoci bili ljudi koji inače prate razvoj

političkih događaja u svijetu. Međutim
krčki Talijani, u velikoj većini priprosti su
ljudi, ribari, i seljaci, dobrim dijelom ne-
pismeni, a od reda gotovo svi — nikada
ne čitaju bilo kakovih novina. Tendencija
je s ovim Mussolinijevim govorom po to-
me svakom jasna: — išlo se je time samo
za jednog manifestacion talijanstva, da
ovdašnji Talijani pod vodstvom svoga kon-
zula, čuju svog prekomorskog vođu i še-
fa. — Da li i naš svijet pod Italijom u
Istri sluša tako svoje državnike iz Jugo-
slavije?

LJUBLJANSKA KUKAVICA MOTI FAŠISTIČNE OBLASTI

Gorica, 15. marca 1934. (Agis) — Ne-
kemu slovenskemu radio-naročniku iz Go-
rice goriska policija nenadoma zaplenila
radio aparat, ne da bi pri tem navedla
vzrok. Domneva se, da je stvorila policija
ta korak zato, ker je omenjeni Slovenec
večkrat poslušal radio Ljubljano in dal pri
tem svoj aparat na odprto okno. Naročnik
je dobil tudi čez nekaj dni od poštne upra-
ve prepoved uporabe kakršnegakoli spre-
jemnega aparata.

TUDI ITALIJANI SE PRITOŽUJEJO RADI
MOTNJE RADIJA

Trst, marca 1934. (Agis) — Že več ko
ugotovljeno je, kako fašistične oblasti stal-
no motijo radiooddajno postajo v Ljub-
ljani. V ta namen imajo več radiotelegraf-
skih postaj. ki motijo vsak sprejem slo-
venske besede. Onemogočujejo tudi najbolj
nedolžna predavanja o kmetijstvu, o veri
itd. Posebno močne so te motnje blizu ta-
kih postaj n. pr. v Idriji, v Tolminu, Go-
rici, Trstu in drugod. V teh krajih ne le,
da ni mogoče skoro nikdar slišati ljubljans-
ke postaje, ampak je tudi onemogočen
prejem bližnjih postaj, ki imajo nekaj kraj-

še ali daljše valove kot Ljubljana. Naroč-
niki radija nimajo drugega užitka od svo-
jega aparata, kakor plačevanje taks. Vsak-
do zgubi veselje, ko je že nešteto krat po-
skusil dobiti valove gotovih postaj, radi
katerih si je morda nabavil aparat in ki so
mu najbolj pri srcu. Tako je torej ta tako
velika kulturna pridobitev človeštva za
naše ljudstvo v Jul. Krajini skoroda nemo-
goča.

Kakor doznavamo iz Gorice, se je tam
pritožilo pet Italijanov, ki imajo radio apa-
rate, na prefekturo radi neprestanih mo-
tenj, ki jih povzroča baie radiotelegrafska
postaja na letališču v Mirnu in tudi vlo-
žilo prošnjo, da se v tem pogledu kaj
ukrene. Mesto tega pa je prefektura vseh
pet Italijanov strogo zaslisevala in jim za-
grozila, da jih pozaprejo, ako se bodo upali
še protestirati. Smoter tega italijanskega
postopanja je vsekakor jasen in ni potre-
ben zato nikakršen komentar.

Ponovno pa opozarjamo ljubljansko ra-
diooddajno postajo, da s svoje strani ukre-
ne potrebne korake, ker je tako postopa-
nje ital. oblasti vendar po mednarodnih
pravilih prepovedano.

ISKORIŠČANJE REVŠČINE

NAŠIH LJUDI

Iz naših hiš bo izginil marsikak spomni
zgodovinske vrednosti

V sili morajo prodati vse

Gorica, dne 20 marca 1934 (Agis).
Po Goriškem stalno potujejo razni preku-
pčevalci. Kupujejo najraje razne dragocenosti
ki so jih naši ljudje hranili že skozi rodove
kot spomine. Tako zginjajo iz raznih hiš
eno za drugim zlasti obeski z narodnih noš,
stari zlati kovanci in drugo. Pri tem gre
marsikatera stvar ki ima poleg spominke
vrednosti tudi svojo veliko umetniško vred-
nost, za včasih slepe cene. Ljudje v sili,
sicer z največjo težo na srcu in z veliko
muko, izročajo iz svojih skrinj te svoje mi-
le spomine. Med temi so večina stvari, ki bi
spadale bolj v muzej, kot pa v prekupe-
valske roke. Iz naših domov bo tako izginil
marsikak spomin zgodovinske vrednosti.
Ljudje so imeli mnogo takih in so jih skrbno
hranili ter se jih še celo pokazati niso upali
vsakemu in ob vsaki priliki. Znano je tu-
di, da so morale marsikatero cerkve prodati
stare, dragocene cerkvene svečnike, kipe
in slično ter jih nadomestiti z novimi manj
vrednimi. Vse to le zato, da si pomagajo
iz nujne zadrege.

ITALIJANSKA ŽIVINOREJSKA DRUŽBA V REŠKI DOLINI

Il. Bistrica, marca 1934 (Agis).
Poročajo, da je bilo v Zabičah kupljeno po-
sestvo, kjer namerava »Societa per la ri-
nascita ograria« zgraditi velike hleve in go-
liti živino po naših pašnikih.

OBSODBE

Radi tihotapstva je bil obsojen Franc
Rot iz Zage (Bovc) na 1900 lir denarne
kazni in poravnavo vseh stroškov (Agis).

ARETACIJA SLOVENSKEGA DELAVCA V TRŽIČU

Tržič, 15. marca 1934. (Agis) — V
Tržiču so začetkom marca aretirali slo-
venskega delavca Ivana Pavletiča iz Gorice
in ga odvedli v tržaške policijske zapore
obtožili so ga, da je v javnem lokalu na-
padal fašizem in duceja. Pavletič je bil do
konca meseca februarja zaposlen v tržaški
ladjedelnici, potem pa so mu odpovedali
delo. Bil je radi tega ves obupan. Pri is-
kanju drugega zaslužka so ga nepričako-
vano zaprli.

SAMO ZA FAŠISTE JE DELO

Prosek, 15. marca 1934. (Agis). — V
miramarskem parku je bil zaposlen tudi
slovenski mladenič. Koncem predpretekla-
ga tedna ga je delovodja zaslužka vprašal,
če je pri avangardiji. Mladenič je zanikal.
V ponedeljek je dobil sporočilo, da mu je
delo odpovedano.

OGROMNE KAZNI

Gorica marca 1934. (Agis). Govori
se, da so kaznovali v Gorici trgovca Tomi-
ca, ki je po rodu Furlan ker ni prijavil
klanja prašičev in ker so dobili pri poslo-
vanju njegovega podjetja še več drugih ne-
rednosti na 75.000 lir denarne kazni. S tem
so mu seveda uničili podjetje. Slučaj ni edin-
stven. Večkrat trgovci in privatniki zamo-
lče eno ali drugo stvar, da se rešijo velikih
taks, ki se pobirajo za vsako malenkost.
Večkrat se seveda ponesreči in kazni ki
sledi je neprimerno večja kot prvotna taksa.
Tako so v okolici Gorice obsodili nekega
kmeta na 1.500 lir, ker ni prijavil krave,
ki jo je moral doma zaklati. Denarna kazen
se ne da spreminiti v zapor. Sledi navadno
dražba.

FAŠISTIČNO ČASOPISJE KRIČI O »KRČ- VICAH« STORJENIH ITALIJANOM V TUNISU

Kakor je znano je precejšnje število
italijanskega delavstva v Tunisu, kamor
so se preselili s trehuhom za kruhom. Fa-
šisti ne morejo prebolet tega da je po-
stala za temlja francoska kolonija in ved-
no govore o »krivicih«, ki naj bi jih delali
Francozi Italijanom posebno v nacionalnem
oziru. Vnovič so raznesli fašistični listi
vest, da hočejo Francozi raznaroditi Itali-
jane v Tunisu. Gotovo imajo ti Italijani
raznovrstna svoja društva in mogoče celo
časopise.

Seveda pa fašizem nič ne misli kake
krivice se godijo Jugoslovanom in Nem-
cem v Italiji, ki nimajo še od daleč tega,
kar imajo Italijani v Tunisu. (Agis).

NAŠA ŽIVINOREJA SE UNICUJE

Taksa na biko

S Krasa poročajo, da so uvedli nove ta-
kse, ki znatno otežujejo našega živinorejca.
Radi krize je cena mesa in živin silno pa-
dla, tako, da je moral marsikateri Kraše-
vec gnati na senen zadnje živinče iz hle-
va za velike davke. Veliko razburjenje pa
je napravila nova taksa, ki so jo sedaj uve-
dli in ki povišuje na 100 lir za vsak skok.
Pomisli! moramo pri tem, tako velika je
taksa v primeri s prodajno ceno teleta sta-
rega 4 tedne, ki stane komaj 120 lir. Kot
vidimo kmetu pri prav malo ostane od prodaj-
nega teleta, ako odšrejemo onih 100 lir za
bika in še druge male stroške in morda celo
živinozdravnikove stroške ostane kmetu
le borih nekaj lir! Gotovo bi kmet v tem
času več dobil za mleko, ki ga je posejalo
tele, kot pa za tele samo. Po tem lahko
sklepamo, da se na Krasu našim kmetom
nikakor ne splača reja goveje živine.

(Agis).

TALIJANSKI ANTIFAŠISTI I JULIJSKA KRAJINA

ČITAVA JE JULIJSKA KRAJINA POPLAVljena LETACIMA PROTIV PLEBISCITA OD 25 MARTA. — KAKO TALIJANSKI RADNICI ANTIFAŠISTI APELIRAJU NA JUGOSLOVENE. — KAKO ONI ZAMIŠLJAJU UNUTRAŠNJI ODNOS ITALIJE I JULIJSKE KRAJINE. — JUGOSLAVENI ČE MOĆI I DA SE OTCIJEPE OD ITALIJE

FAŠISTIČKI »PLEBISCIT«

Je proveden onako kako se je — morao provesti. Terorom je doterano nekoliko miliona ljudi da glasuju »Si«. Detaljnije ćemo o tom plebiscitu pisati u idućem broju.

Trst, marta 1934.

Medu mnogim letacima, koji su ovih dana poplavili čitavu Julijsku Krajinu u vezi sa skorajšnjim plebiscitom vrlo je karakterističan jedan na slovenskom jeziku, u kojemu je rečeno:

SLOVENSKEMU IN HRVAŠKEMU PREBIVALSTVU JULIJSKE KRAJINE

25 MARCA BOMO VSI GLASOVALI: NE!

Sodrug, bratje!

Mussolinijeva vlada se ponovno obraća na italijanski narod in na narode ki so z vojno bili priključeni italijanski državi, in jih poziva, da se vdeležu novega plebiscita, ki naj bi pričal, da prebivalstvo pristaja na fašistični režim lakote, sužnosti in vojne.

Bratje Slovenci in Hrvati Julijske Krajine!

Vaša dolžnost je, da se podaste VSI na glasovanje napovedano za 25 marca in da izrazite z

NE

svoje neodpravično nasprotovanje do fašizma in do priključitve italijanski državi.

Sodrug, bratje!

Vi veste, da je ta plebiscit samo zoprna spaka ljudskega glasovanja. Fašizem je vzel vam in vsemu italijanskemu narodu vse osnovne pravice; toda proti vam je bil še bolj krut. Zato da bi učinil vaše narodne posebnosti sprejela fašizem v Julijski Krajini že dvanaest let brezmejni teror:

IZ VAŠIH SOL JE PREGNAL VAŠE UČITELJE, ZATRL JE VAŠ TISK IN VAŠO DOMAČO KNJIZEVNOST. PRISILIL JE VAŠE OTROKE, DA ZATAJE JEZIK SVOJIH OČETOV IN SVOJEGA NARODNEGA OBCESTVA, RAZPUSTIL JE VAŠA PROSVETNA DRUŠTVA IN JE, DA VAS DO SKRAJNOSTI PONIŽA, OBLEKEL VAŠE OTROKE V SRAMOTNO ČRNO SRAJCO IN JIH UVRSTIL V SVOJE ČETE, »BALIL«, »AVANGUARDISTOV«, »MLADIH FAŠIJEV«, KJER JIH VZGAJA K ČASČENJU ZATIRANJA IN ZATIRALCA.

In ta režim, ki hoče zatreti vaš narod, ki uničuje vaše gmetno in duhovno življenje, ta režim se sedaj drzne obrniti do vas, da sprejmete njegova zločinstva!

Vi boste odgovorili: NE!

NE, ker hočemo osvoboditev in združitev slovenskega naroda.

NE, ker so nas fašisti in italijanski imperijalisti spravili na beraško palico, ker oni so pritirali naše delavce v brezposelnost in v lakoto in se sedaj polasčajo zadnjih skromnih sredstev naših kmetov.

NE, ker fašizem je zatrl vse naše socialne, politične in prosvetne pravice.

Sodrug, bratje!

Fašizem ne ve kako bi se rešil iz gospodarske krize. Zato zvrta posledice gospodarske krize na pleča delavcev, znižuje vsak dan bolji delavske mezd, meče vsak dan nove tisoče v brezposelnost, zvišuje vsak dan bolji davke in se ne meni, da ti davki povzročajo lakoto in uničujejo popolnoma mala kmečka gospodarstva. Ta izjemalska politika je posebno desledna proti vam.

MEZDE SLOVENSKIH IN HRVAŠKIH DELAVCEV SO NIŽJE KAKOR NAJNIŽJE MEZDE ITALIJANSKIH DELAVCEV, VAŠI DNINARIJ PREJMAJO DVE LIRI NA DAN IN BEDNO HRANO. BREZPOSELNOST JE V VAŠIH KRAJIH RAZMEROMA VIŠJA KAKOR DRUGOD V ITALIJI, KJER JE V OSTALEM SKRAJNO VISOKA IN PRESEGA DVA MILJONA.

V Julijski Krajini je revščina delavcev tako velika, da so se v zadnjem času pojavile epidemije povzročene po nezadostni hrani. V okolici Nabrečine je tifus kosil prebivalstvo. Rubeži kmetov radi zaostankov na davkih so na dnevnem redu. Kmetu ki je dolgoval državi 50 lir, je bila zarubljena krava. Nekaj družin je bila zarubljena celo miza.

Fašistični režim potrebuje denar, vedno znova denar da podpre zibačo se banke in tatarske finančnike, da zagotovi dobičke velikim industrijalcem, da obogati že tako in tako bogate veleposesnike, da da korita tisočerm »džerkom«, da zbere onih šest milijard letno, katere potroši država za pripravo bodoče vojne.

In ta režim se drzne trditi, da ni režim kapitalistov, izkoriščevalcev, bogatinov, zatiralec narodov, ki so bili na silo priključeni italijanski državi. In Mussolini se drzne trditi, da je našel izhod iz krize: Stvoritev korporativne države. Ne dajte se prevartiti po takih lažeh!

Korporativna država, s katero se dela taka stvar v tej fašistični plebiscitni kampanji, je žalostno sredstvo, kako bi se italijanskemu narodu in vam naložile nove žrtve, kako bi se boljše pripravila vojna. Fašizem ve, da je njegova bodočnost vedno bolj negotova, in skuša z novimi goljufijami znežati množice in jih prikleniti na se. Fašizem bi hotel, da bi vi sodelovali z njim in mu tako pomagali naprej. Toda ali je sploh mogoče, da bi narodi podjarmljeni po italijanski državi, izrabljeni in zatirani po italijanskem imperijalizmu sodelovali s svojimi krvniki, z onimi, ki jih žene v lakoto in jih

strahujejo z manganelom in puško. Ne, tako sodelovanje je nemogoče in nedopustno.

Sodrug, bratje!

Fašizem se trudi, da bi vas ločil od italijanskih proletarcev, da bi vas nahujskal druge proti drugim. Toda italijanski proletarijat je vaš najmočnejši zaveznik. On stoji na vaši strani. Italijanski proletarijat se že dvanaest let junaško bori proti fašizmu.

Mi imamo isti interes kot vi: odstraniti v Italiji režim fašizma in kapitalistov. Mi smo zato vaš edini, pravi in močni zavezniki.

MI SE NE BORIMO SAMO ZA SVOBODO ITALIJANSKEGA PROLETARIJATA, AMPAK TUDI ZA SVOBODO VAS IN VSEH DRUGIH NARODOV, KATERE TLACI ITALIJANSKI IMPERIJALIZEM, MI VZDRŽUJEMO VEDNO IN V VSAKEM TRENUTKU BREZ VSAKE REZERVE IN VSAKEGA POGOJA VAŠO PRAVICO NA SAMOODLOČBO, PRAVICE, DA SE, ČE HOČETE, LOČITE OD ITALIJANSKE DRŽAVE.

Mi se borimo za svobodo in združitev slovenskega naroda.

Vaš NE, s katerim boste prekrižali namen fašizma, ki hoče s tem plebiscitom nabrati v vaših krajih DA.

Sodrug, bratje!

Nastopajte povsod proti plebiscitni abstinenca. Abstinenca bi pomenjala, da ste se prepustili dogodkom, da ste se odpovedali boju. Toda narod, ki se ne bori, ne bo nikdar izvajal svobode.

Vsi torej k žaram in glasujte NE.

V vsaki tovarni, v vsakem mestnem delu, v vsaki vasi vstvarite Odbore enotne fronte, za organiziranje plebiscitnih NE in za mobiliziranje mučeniške Julijske Krajine.

Organizirajte odbore enotne fronte proti zniževanju mezd, proti davkom, za črtanje dolgov in proti rubežem kmetov dolžnikov; Za podporo vsem brezposelnim in to za ves čas brezposelnosti in na breme gospodarjev in države;

Za svobodo združevanja, zborovanja in tiska, za obnovo slovenskih in hrvaških prosvetnih društev; za povratek slovenskih in hrvaških učiteljev pregnanih iz Julijske Krajine;

Za ukinitve vojaških proračunov; za službovanje slovenskih in hrvaških mladeničev v Julijski Krajini in za službovanje v posebnih po narodnostih razdeljenih skupinah;

Za stvorenje slovenskih in hrvaških jezikovnih skupin v vsakem sindikatu, za svobodno volitev voditeljev sindikatov in sindikatnih jezikovnih skupin;

Za odstranitev »podeštaja« z občin, za delavsko in kmečko upravljanje občin;

Za ukinitve izrednega Sodišča;

Za amnestijo vsem političnim žrtvam, za penzijo sorodnikom žrtve fašizma, ki so padle v boju za osvoboditev Slovencev in Hrvatov izpod jarma italijanskega imperijalizma.

Zanesite ta gesla v vsako manifestacijo, katero napravijo fašisti, manifestirajte proti fašizmu in za svobodo in združitev slovenskega naroda.

Spomin na stotine mrtvih Slovencev in Hrvatov, ki so padli v boju za svobodo, stotine jetnikov, ki so v rokah fašizma vam zapovedujejo glasovati

NE

Živela tesna zveza italijanskega proletarijata in zatiranih narodov Julijske Krajine v skupnem boju proti fašizmu in italijanskemu imperijalizmu!

ŽIVELA PRAVICA SLOVENSKEGA IN HRVAŠKEGA NARODA JULIJSKE KRAJINE, DA ODLOČATA SAMA O SVOJI USODI IN DA SE, ČE HOČETA, ODTRGATA OD ITALIJANSKE DRŽAVE!

AKADEMIJA DRUŠTVA »TABOR« V LJUBLJANI

V soboto, dne 7 aprila t. l. ob 20 uri v veliki dvorani hotela »Union« akademija društva »Tabora«. Na akademiji bo nastopil društveni mešani pevski zbor pod vodstvom svojega pevovodje g. Fr. Venturinija. Sodelovali bodo operni solisti g. Robert Primožič, operna solistka gdč. Anita Mezetova, dirigent opere g. dr. Danilo Svara in violinist g. Karlo Rupel.

GLAVNE SKUPŠTINE NAŠIH ORGANIZACIJA U NOVOM SADU I BEOGRADU

Naše emigrantske organizacije u Novom Sadu i Beogradu održale su svoje glavne skupštine, o kojima ćemo donijeti opširnije izvještaje u idućem broju.

VELIKONOCNE RAZGELDNIČE PRIMORSKIH AKADEMIKOV

se dobijo tudi v Celju. V prodaji: trafike Kovač, Sedlaček, Perovšek, knjigarnar Leskovšek, Mohorjevec knjigarnar in trgovine Močnik & Pili. Dopisujte samo na razglednicah primorskih akademikov.

SMRT

Umrli je Ivan Penko, posestnik, trgovec in gostilničar v Palčju pri S. Petru na Krasu. Dobro znani pokolnik je dočkal častitljivo starost 90 let. Pokopali so ga 20. t. m. ob veliki udeležbi domačega prebivalstva. Naj počiva v miru! (Agis).

*Zar Vas zblija protječe ne mami?
Zašto Vam kola hrtaju u garaži?*

Lijepi proljetni dani dolaze!

Uzmite Vaša kola iz garaže i:

birajte ispravnu ljetnu vrst MOBILOIL za motor, prigon i diferencijal, po MOBILOIL kazalu preporuka,

nabavite si bačvicu od 50 kg ili originalnu kantu od 20 litara ispravne ljetne vrsti MOBILOIL za motor, čime ste pokrili Vašu potrebu za čitavu sezonu (50 kg bačvicu možete naručiti i kod naših trgovaca, a mi Vam je dostavljamo direktno, sa plombom!),

upotrebljavajte za mazanje šasijske MOBIL-GREASE i MOBILUBRICANT, jer ćete time spriječiti neprijatno škripanje kola,

kao primjesu upotrebljavajte UPPER CYLINDER LUBRICANT, da si osigurate savršeno mazanje ventila i najgornjeg dijela cilindra,

jer za

i

jamči

na jeftiniji pogon

potpunu sigurnost

MOBIL OIL

STANDARD-VACUUM

OIL COMPANY OF JUGOSLAVIA, INC.

JUGOSLOVANI V JULIJSKI KRAJINI SO ŠTEVILNO ŠE VEDNO MOĆNI

Karakteristične oficijelne statistike

Trst, marca 1934. (Agis). Italijanski listi so prinesli zanimive statistike o ljudskem gibanju za mesec januar in februar za tržaško ter goriško pokrajino, ki jih radi tega pričbujemo v celoti:

	Trst	ostala pokrajina	skupno
		januar	
rojeni	292	136	448
mrtvi	329	83	403
razlika	28	+ 73	+ 45
		februar	
rojeni	270	160	430
mrtvi	322	95	417
razlika	- 52	+ 65	+ 13
	Gorica	ostala pokrajina	skupno
		januar	
rojeni	66	298	364
mrtvi	80	205	285
	- 14	+ 93	+ 79
		februar	
rojeni	72	262	334
mrtvi	74	194	268
	- 2	+ 68	+ 66

Iz teh številk je razvidno, da sta Trst in Gorica v januarju in februarju padla za 80, odnosno 16 oseb, med tem ko sta obe pokrajini brez mest, ki sta slovenski, povišali število prebivalstva za 138, odnosno 161 oseb. Število prebivalstva v mestih stalno pada, ne samo v Jul. Krajini, ampak tudi v vseli Italiji (Firence, Brescia itd.).

ANTOLOGIJA

NOVE ČAKAVSKE LIRIKE

Zbog prenatrpanosti posla u tiskari i naročitog načina štampanja (ručni stroj) antologija će izaći sa malim zakašnjenjem polovicom aprila. pa molimo gg. pretplatnike da to uvažje.

Ujedno molimo sve one koji se još nisu pretplatili, da to što prije učine, jer će se knjiga štampati u ograničenom broju primjeraka.

Knjiga se može naručiti i pouzećem na adresu »Istre«.

POPLAVA V VIPAVSKI DOLINI

Gorica, 22 marca 1934 (Agis). V zadnjem času je bilo tudi v Julijski Krajini hudo deževanje. Neprestni dež je povzročil, da so reke narastle in prestopile bregove ter poplavile okolico. Tako je tudi poplava poškodovala elektrarno v Prvačini, da je morala ustaviti obrat Na nekaterih krajih je voda razdrila tudi ceste, tako da je promet ukinjen. Kot poročajo so precej oškodovane tudi njive, zlasti na novo posejene.

LJUBEZEN DECE — NAŠE UPANJE!

»Domovina, vedno mislim nate in na neosvobodjene brate!« To geslo je zapisal jugoslovanski deca njen veliki prijatelj E. Gangl. Ali se deca tudi ravna po tem geslu? V odgovor evo vam tri pesmice naših otrok, ki so bile objavljene v košičku malih v mladinski reviji »Naš rod«.

DOMOVINI

Ali čuješ tužni glas, ki prihaja z mej do nas? To nesrečni so ljudje, ki svobode si žele! Glej, ječijo onstran meje, kjer slovenski veter veje! Kruti tujec tam stoji, nad Slovincem meč drži! Bolečine tam trpi, kdor slovensko govori!...

Kranjc Josip
št. 11j pod Turjakom.

ISTRI

Istra tužna, kaj vzdihuješ, zemlja draga, kaj tuguješ? Daleč čutim čez planine tvoje srčne bolečine.

V lice ti tako si hladna in tolažbe ti si gladna. Solnce nate žarko seje, ali nič te ne ogreje?

Tebi trnje venec spleta in ti glavo z njim opleta zdaj sovražna kruta roka. Tebi, Istra, srce poka.

Toda, zemlja ne obupaj, in v bodočnost lepšo upaj! O, saj srca še žive, ki svobode ti žele!

Hreščak Vladimira
Ljubljana.

KJER SO NAŠI BRATJE?

Kje pa naši bratje so, da jih ne vidi moje oko? O, tam v nesrečnih krajih so kakor pokopani.

Franc Domik
Marenberg.

POŠALJITE PRETPLATU

Čistite i spremajte stan sa sredstvima od FORGAČA, Masarykova 18

AKTIVNOST ISTARSKIH AKADEMIČARA U ZAGREBU

U subotu, 24. o. m. j. održao je I. A. K. svoju redovitu semestarsku glavnu skupštinu. Predsjednik Bratulić pozdravljajući sve prisutne. Prije prelaza na dnevni red sjeća se sa nekoliko toplih riječi svih onih, koji su u borbi za našu nacionalnu stvar trpjeli, dali živote i još uvijek trpe razasuti po raznim konfinacionim logorima od Ponze do Lipara. Članstvo se pridružuje i ustajući oduje im priznanje.

Prelazi se na izvještaj pojedinih klupskih funkcionera. Čita se tajnički izvještaj. Klupski tajnik Motika prikazuje u kratkom ali zbijenom izvještaju kretanje klupske aktivnosti tokom zimskog semestra. Među ostalim istaknuo je: Klupski rad započeo je u znaku živu aktivnosti, koja je došla do izražaja, najviše nastupom naših diletanata u Subotici prigodom proslave oslobođenja tih krajeva, te pripojenja našoj državi. Klupski diletanti nastupili su dvaput i doživjeli vanredan uspjeh. Subotičko kazalište bilo je dupkom puno građanstva, koje je našim diletantima oduševljeno odobravalo prigodom izvajanje drame »Za rođenu grud«. Mjesna štampa bavila se opširno tim događajem i izrazila se o izvedbama najpovoljnije. Taj uspjeh je tim važniji, što je zabilježen na jednoj tako istaknutoj točki, a osim toga treba podvući, da je to važan prilog propagandi za našu stvar u tim krajevima. Važno je spomenuti i uspjeli miting, koji se održao najviše zaslugom naših članova povodom godišnjice Rapala na univerzitetu. U prisustvu nekoliko stotina studenata prikazao je kolega Dobrila stanje naše braće pod fašističkim terorom. Iza toga došlo je do žestokih demonstracija. Time smo se pridružili i mi općem negodovanju, koje je došlo do vidnog izražaja po cijeloj državi povodom žalosne objelntnice.

Radi boljeg međusobnog upoznavanja održano je i tradicionalno brucsko veče. U zajednici s bratskom omladinskom sekcijom održalo se badnje veče, za sve kolege koji su proveli božićne blagdane u Zagrebu. U svrhu, što boljeg kontakta među članstvom održali su se redovni sastanci s predavanjima. Osim navedenog klupski su članovi saradivali u bratskim društvima »Istri« i Omladin. sekciji.

Iza tajničkog izvještaja, na predlog kolege Jardasa poslao se brzoplovni pozdrav predsjedniku Saveza Emigr. Udruženja Dr. Ivanu Mariji Čoku. Slijedi blagajnički izvještaj te izvještaj arhivara. U diskusiji na izvještaje poslovnog odbora javlja se za riječ kolega Dobrila. Najprije govori opširnije bez osvrta na same izvještaje. Spominje, da treba podvući petgodišnji opstanak kluba, te se treba tom prilikom sjetiti i odati priznanje prvim osnivačima i onima, koji su do sada saradivali u radu za klub. S obzirom na tajnički izvještaj, spominje da je neizgodno što od novih kolega (kojih je bilo primljeno prošlog semestra sedamnaest) ima ih vrlo malo prisutnih, pa smatra, da je to zbog uskršnjih praznika. Ističe potrebu novih prostora zbog većeg kontakta članstva, naročito mladjeg. Kritikuje predavanja održana tokom prošlog semestra, te konstatuje, da su bila previše sablonska.

Javlja se za riječ K. Race, te pobija navode predgovornika. Time završava se diskusija i izvještaji.

Na temelju izvještaja revizionog odbora o urednom poslovanju dosadašnje uprave i predloga da se primi apsolutorij iste prelazi se nakon malog odmoru k izboru nove uprave.

Predane su tri liste. Jedna s Ivom Motikom, druga s Dobrilom i treća s Radetićem na čelu. Kako su se potonja dvojica zahvalila izabrana je prva lista s Motikom na čelu. U odbor su još ušli: Nikola Radetić kao potpredsjednik, Franjo Jardas kao tajnik I, Ante Miljavac kao tajnik II, Josip Grokalić kao blagajnik I, Josip Jurman kao blagajnik II i Ivan Velenik kao odbornik. U revizioni odbor ušli su Josip Opašić, Vjekoslav Bratulić i Milan Gržetić.

Uzima mjesto novi predsjednik, zahvaljuje se na povjerenju i poziva članstvo na složan rad.

DESETGODISNJICA ANEKSIJE RIJEKE

u Istarskom akademskom klubu

Dne 15. o. m. j. održao je Istarski ak. klub u Zagrebu širi sastanak posvećen Rijeci, povodom deset godišnjice aneksije Italiji. Poslije uvodnih riječi predsjednika održano je dokumentovano i iscrpno predavanje član kluba Milan Gržetić. Iznijevši stariju političku historiju Rijeke, zatim mađarsko-hrvatsku borbu za Rijeku te nepozin ekonomski razvitak i procvat neposredno prije svjetskog rata, analizirao je poslijeratne događaje na Rijeci i okupaciju po Italiji, te konačno rimski pakt 1924 g. i aneksiju Italiji, čime je sankcionirana propast toga grada.

Osim članova kluba bilo je prisutno i mnogo drugih emigranata, članova društva Istra. Bila je također primljena i jedna rezolucija u smislu pravog rješenja riječkog pitanja.

PET LET NAŠE PROPAGANDE V TRBOVLJAH

POROČILO O V. REDNEM OBČNEM ZBORU ORGANIZACIJE JUGOSLOV. EMIGRANTOV V TRBOVLJAH

V nedeljo 11. t. m. je polagal odbor »Orjem« Trbovlje obračun o enoletnem delovanju društva. Na občni zbor, ki je bil nekako jubilejno zborovanje ob petletnici obstoja našega društva, so bili povabljeni tudi delegati narodnih društev. Tako so zboru poleg lepega števila članstva prisostvovali tudi zastopniki Kola jugoslov. sester, Sokola, Kluba koroških Slovencev, Jadranske stráže, moške in ženske podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda ter zastopniki delavstva organiziranega v Narodni strokovni zvezi.

Na dnevnem redu je bilo poročilo o vseh dogodkih, ki direktno ali posredno zadevajo usodo našega naroda sa mejami. V tem izčrpnem poročilu je referent povedel poslušalce najprej na našo okrvavljeno zemljo onstran Triglava in Snežnika. Opisal je vse važnejše dogodke v trpljenju našega naroda pod tujčeveto peto; se spomnil s toplimi besedami Erzena, Juriševiča, Stifaniča in Bajta, ki so v lanskem letu pomnožili vrsto naših mučnikov.

Premotili smo nadalje težak notranji položaj Italije in lanske poraze fašizma v notranji, posebno pa se v zunanji politiki. V nasprotju z neuspehi fašistične zunanje politike pa beleži jugoslov. zunanja politika v lanskem letu mnoge uspehe, kar navdaja tudi emigrante še s posebno vero, ker vemo, da bo le močna in spoštovana Jugoslavija mogla rešiti naš problem. Zato smo s posebnim zadoščenjem konstatirali zblizanje med Jugoslavijo in bratsko Bolgarsko.

Po tem referatu je sledilo poročilo tajnice iz katerega se spozna delo »Orjema« v lanskem letu.

V pretekli poslovni dobi so se vršili štirje članski sestanki s sledečimi predavanji: »Trogirski levi in mi«, »Revizijonizem in problem naše zemlje«, »Vekoslav Spinčič« in »Poročilo o položaju v Juljski Krajini«. Poprečna udeležba na sestankih je bila 23 članov, kar pa je vsekakor premalo pri organizaciji, ki šteje 70 članov.

Vršilo se je 10 rednih in 3 izredne seje. Zblizanju članstva je bil namenjen en družabni večer in en izlet.

Statistika organiziranih emigrantov v Trbovljah je končno dovršena.

Dramatični odsek je imel vaje po potrebi.

Društvo je dajalo tudi podpore potrebnim emigrantom, ki so iščoč si dela prišli skozi Trbovlje.

Naročnikov na »Istro« je v društvu 25. Društvo je po svojih močeh podpiralo tudi uredništvo »Istre«. Nadalje je društvo vzelo v razprodajo koledarčke

»Soča« in propagandne razglednice naših akademikov.

Štiki z drugimi organizacijami v Trbovljah so bili zelo tesni, posebno pri srčni pa z bratskim Klubom koroških Slovencev.

Javnih prireditev je bilo u pretekli poslovni dobi tri. 18. marca 1933. je predaval g. V. Figar iz Ljubljane s skopičnimi slikami o Juljski Krajini v slikah in povedkah.

Skupno z ostalimi nacionalnimi društvi je »Orjem« priredila 23. junija l. l. Spincičevu komemoracijo in končno 11. novembra že tradicionalno rapsalsko akademijo, ki je zopet napolnila dvorano Sokolskega doma.

Po tajniškem poročilu je sledilo še poročilo blagajnika, ki iskazuje zelo majhen promet, kar pa ni nič čudnega. Članstvo naše organizacije je po večini iz delavskih slojev, ki trpi samo pomankanje; prireditve pa, ki bi služile pridobivanju finančnih sredstev naša organizacija spriče težkih razmer v Trbovljah ne more prirediti.

Po poročilih so se vršile volitve. V novi odbor so bili z malimi spremembami izvoljeni odborniki iz prejšnjega odbora.

Z občnega zbora je bil odposlan pozdrav Saveznemu predsedniku g. dr. Čorku in zahvala banskemu svetniku g. I. Tavčarju za njegov govor, s katerim je podprl prošnjo našega Saveza ob priliki zasedanja banskega sveta.

V lepem soglasju se je zaključil občni zbor, ko je pripomogel v obilni meri, da so se vsi navzoči se bolj približali razumevanju našega problema.

Občni zbor je poslal banskemu svetniku dru Tavčarju sledeče pismo:

Spoštovani gospod banski svetnik!

Spogledvi iskrenega Jugoslavena, ki ve, da se Jugoslavija ne neha tam, kjer so ji drugi, proti naši volji, zarisali začasne meje, ste se na zadnjem zasedanju banskega sveta zavzeli za emigracijo iz zasedenega ozemlja.

Vina in hleba dobil sem i dobro besedo, šla mi je v last bolj od vina in hleba.

Te Zupaničeve besede izražajo naša čustva, ko se Vam toplo zahvaljujemo za Vaš prijateljski nastop. Najbolj se radujemo Vaših dobrih besed, ki razodevajo borca za Veliko Jugoslavijo od onkraj Soče do Crnega morja.

Ponosni smo, da stojimo v naši borbi ramo ob ramo s tako odličnim prijateljem.

Trbovlje, na občnem zboru 11. marca 1934.

OBČNI ZBOR DRUŠTVA »SOČA« V JESENIGAH

ENO LETO USPELEGA DELA

Društvo »Soča« na Jesenicah je imelo 24. februarja tretji redni občni zbor, ki se ga je udeležilo lepo število članov.

Občni zbor je otvoril tov. predsednik Mr. Ph. Zabkar Joža. Takoj uvodoma se je spomnil 50 letnice gospoda bana dr. Marušića, nato pa je orisal namen in cilj društva. Navzoče je opozoril, da so prišli na občni zbor zato, da slišijo kaj je odbor med letom delal, njih dolžnost pa je, da podajo svoje mnenje in kritiko dosedanjega dela, za nadaljnje delo pa tudi nasvete. Odbor je po svojih močeh in kolikor je v današnjih težkih časih mogoče, napravil vse, da je moglo društvo prosperirati, gojiti med emigranti družabnost in podpirati revne člane.

Tov. tajnik je orisal nato podrobnejše delovanje društva, katero je imelo v preteklem letu 10 sej. Prejelo je 96, odposlalo pa 72 dopisov. Omenil je tudi nekatere prireditve, med drugimi gostovanje »Trbovljskega Slavčka«, katerega je povabilo društvo za 14. in 15. avgusta lanske leto na Jesenice, kjer so priredili dva koncerta, ki sta bila nad vse dobro obiskana. Med letom je imel tovariš predsednik štiri predavanja, podpredsednik inž. šapla pa eno predavanje.

Nadalje se je tovariš tajnik zahvalil v imenu celega društva gg. dr. Keržan Bartolu in dr. Marčič Viktorju, katera sta v več slučajih nudila brezplačno zdravniško pomoč brezposlenim članom, tov. predsedniku pa za brezplačna zdravila.

Da je odbor skrbel skoro bolj za delovanje društva v socialnem kot v kul-

turnem oziru, je razvidno iz nadaljnjih poročil odbornikov in sicer sledi iz poročila tov. blagajnika, da je imelo društvo v pretečenem letu 13.010 Din dohodkov in 11.924 izdatkov, to je skoro Din 25.000 denarnega prometa, kar vsekakor ni malo za tako majhno društvo. Iz poročila tov. Sorli Srečka sledi, da so se denarne podpore dale 105 proslencem, razen tega se je za pomagalo brezposlenim tudi z razdeljevanjem hrane.

Tovariš gospodar je izjavil, da je v društvenem zavetišču prenočevalo v preteklem letu 47 brezposlenih emigrantov s 1083 nočninami, iz česar je razvidno kolikoga pomena je zavetišče, kamor se lahko zatekajo brezposleni emigranti, posebno po zimi, kjer se lahko pri topli peči ogrejejo in po možnosti tudi okrepečajo.

Pri volitvah je bil izvoljen še nadalje za predsednika tov. Mr. Ph. Zabkar Joža. Ostali odbor pa je ostal isti, razen malenkostnih sprememb.

OBČNI ZBOR »SOČE« V NOVEM MESTU

Občni zbor društva »Soča« se je vršil preteklo nedeljo. Predsednik društva g. Mervič je podal obširen ekspoz o delovanju društva v preteklem letu, kakor tudi je orisal položaj emigrantov. Ker je g. Mervič odbil vsled bolezni ponovno predsestvo, je bil na to enoglasno izvoljen za predsednika popularni g. Josip Turk, veletrgovac v Novem mestu. Oseba gospoda Turka nam jamči, da bo društvo u budoče s podjono bilo delovalo v korist našega življa.

ZA GORTANOV FOND MESTNE OBČINE LJUBLJANSKE

Kot je znano je bil ta fond, ki nosi ime enega izmed naših mučnikov, ustanovljen pred nekaj leti in ima namen, da nudi v najskrajnejši sili našim najpotrebnejšim ljudem prvo pomoč. Mestna občina ljubljanska je doslej določevala v ta fond vedno po 30.000 dinarjev. Na eni zadnjih proračunskih zasedanj mestne občine ljubljanske

ske pa je g. Čotar, občinski svetnik in aglini »Sočan« predlagal, naj se ta fond zviša na vsaj 50.000 Din. Zgleda da bo ta jako umesten in potreben predlog prodrl in da ga bo občinski svet sprejel. Celotna naša emigracija bo to sprejela z velikim veseljem ker bo s tem ponovno dokazano, da nismo tako zapuščeni in da je marsikje še kako dobro sree.

PREDAVANJA DRUŠTVA »TABOR« V LJUBLJANI

STERILIZACIJA IN PRAVO

Predavanje dr. Munda.

V četrtek, dne 15. marca t. l. zvečer je imel na realni namestnik višjeg državnega tožilca dr. Avgust Munda zanimivo predavanje o temi »Pravni značaj sterilizacije«. Predavatelj se je kot jurist v splošnem zavzel za sterilizacijo tam, kjer zahteva to razvoj naroda in splošni interesi, da se omeji razplod manjvrednih, ki se hitreje širijo, kakor evgensko zdravi. Zavrgel pa je raso teorijo o potrebi sterilizacije, ker narodi, ki se plodijo sami med seboj, ne izkazujejo ženičev. Navajal je tudi stališče katoliške cerkve o sterilizaciji, zaključil pa je z naslednjo mislijo:

»Moti pa se, kdor misli, da je sterilizacija edino sredstvo, ki je sposobno preroditi človeštvo na duhu in telesu. Sterilizacija, naj si bo izvedena se tako temeljito, bo pljusek v vodo, če se ne prerodi tudi evgeniško zdravi del ljudstva. Kaj pomaga odstraniti bolni del narodnega telesa, če se zdravi del vedno znova okuži? Kaj pomaga napraviti manjvredne ljudi neplodne, če se zdravi in nadarjeni branijo otrok, če se nadarjeni vdajajo narkotičnim strupom in spolnim ekscesom? Sterilizacija bo dosegla svoj uspeh le tedaj, če bo šla roko v roki z etičnim prepovedom naroda.«

»O TEHNOKRACIJI«

Predavanje tov. Andreja Gabersčka.

Včetrtek, dne 22 t. m. j. ob 20 uri je predaval v predavalnici na realki tov. Andrej Gabersček »O tehnokraciji«. Predavalnica je bila lepo zasedena. Poslušalci so pazljivo sledili zanimivemu predavanju, ki ga je predavatelj podprl z jasnimi dokazi.

Tov. predavatelj je bil za lepo predavanje nagraden z iskrenim odobravanjem.

U FOND »ISTRE«

Vizjak Janko, vet. svetnik, Brežice	100.—
Marušić Valburga, učit., Andrijan	10.—
Juraj pl. Kallay, Batna	10.—
Mesto venca na grob prerano umrle drugarice gdje Katice M. Fister-Malanč, učiteljice srp. hr. jezika u Ljubljani daruju u fond »Istre«: Dimuč Ivan, uč. i predš. J.U.U., Ljubljana din 10.—; Flego Mara, učit. Ljubljana din 10.—; Fabijanec Niko, učit. Ljubljana din 10.—; Hudec Drago, učit. Ljubljana din 5.—; Jedrlinič Tomo, učit. Ljubljana din 10.—; Laueri Parla, učit. Ljubljana din 10.—; Mlakov Fran, učit. Ljubljana din 5.—; Pavlica Ulrik, učit. Ljubljana din 5.—; Opašić Aude, učit. Ljubljana din 10.—; Lescica Ivan, učit. Ljubljana din 10.—; Marjanovič Hubert, tajnik učiteljskega Ljubljana din 5.—; Perić Cirila, učit. Ljubljana din 10.—; Slapsak Julij, škol. upr. Ljubljana din 10.—; Poropat Marica, učit. v Kamniku din 10.—; Vjek Urbančič škol. nadz. din 5.—; Šaršon Parla, učit. din 10.—	135.—
Poropat Mišo, Tivat	5.—
R. P. za prodane blokove u Velenju	25.—
B. B. Celje	10.—
Prigodom proslave Josipova u Titu skupljeno je na predlog g. Mija Poropata u fond emigrantskog glasila »Istra« iznos od din 422.— a darovala su stijećuća gospoda: po din 50.— Ilija Staničić općinski načelnik, Josip Bazeli i Josip Peterneli, po din 15.— Ruža Straničić učit. po din 10.— Nikola Pavič Mišo Poropat, Dragutin Culja, Ivo Radošević, Luka Lazarič, Petar Fažo, Ivan Kalous, Jerotej Pilat, Mato Brusić, Josip Peteh, Rudolf Peteh, Anton Petković, Božo Kohut i Izidor Venke, po din 6.— Vlado Bašić, po din 5.— Mare Škorjić, po din 2.— Marko Petković, Andjica Topić i Ante Djilčić. Posebno skupljeno kod obiteljskog stola din 100.—	422.—
U prošlom broju objavljeno	din 31.191.35

Ukupno din 31.908.35

UTEMELJENO 1860.

UTEMELJENO 1860.

FILIPA DEUTSCHA SINOVI

Vrhovčeva ul. 1 ZAGREB Telefon br. 30-47.

EKSPORT NAJFINIJE HRASTOVINENA SKLADIŠTU IMADE VELIKE KOLIČINE POTPUNO
SUHE HRASTOVE GRADJE SVIJU DIMENZIJA**NAJLJEPŠI DAR ZA USKRS****EDISON BELL gramofon
sa pločama**Gramofoni od Din 490⁻ na višePloče od Din 19⁻ na više*Prodaja na dugoročnu otplatu***BOGATI IZBOR****NACIJONALNIH,
UMJETNIČKIH,
PLESNIH KAO I
TONFILMSKIH
P L O Č A**Upozorujemo na specijalne snimke
starih primorskih pjesama sa sopcima**EDISON BELL Penkala Ltd.**

Prodavaona: ZAGREB, Ilica 5, (Oktogon)

S. SPITZERA NASLJ.

TRANSPORTNO I OTPREMNIČKO D. D.

ZAGREB, ILICA 16 I. KAT

TELEFON, BROJ 55-39.

OBAVLJA SVE VRSTI TRANSPORTA

KAO I PRESELENJA

U VLASTITIM POKUĆTVENIM KOLIMA

**ŠTEDIONICA
SAVSKE BANOVINE
U ZAGREBU**Osnovana na temelju Uredbe Bana Savske Banovine od 4. X. 1930
broj 20267/I. 1930.

SREDIŠNJICA ZAGREB

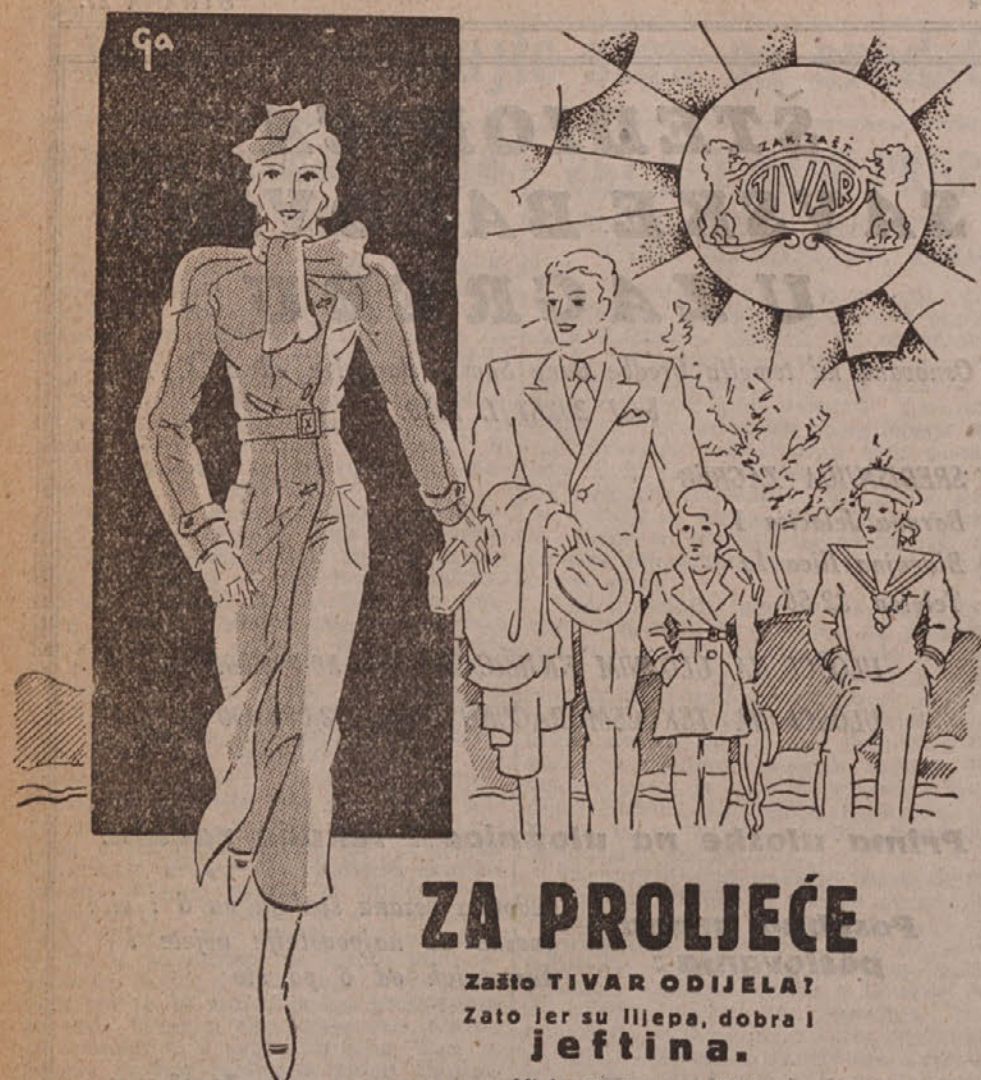
Baruna Jelačića 1

Blagajna Ilica 1a

Telefon 32-56

ULOŠCI NA ULOŽNIM KNJIŽICAMA Din 30 000.000⁻ULOŠCI NA TEKUĆEM RAČUNU Din 42,000.000⁻**Prima uloške na uložnice i tekuće račune****Posebna grana
poslovanja :**Redovita vezana štednja na 5 i više
godina uz najpovoljnije uvjete i
kamatnjak od 6 po sto**Podjeljuje vjeresije općinama, gradovima,
zemljišnim zajednicama, imovnim općinama,
zatim hrvatskim seljačkim, srpskim zemljo-
radničkim zadrugama i t. d.****Savska banovina preuzima čitavom svojom
imovinom i prihodima neograničeno i ne-
opozivo jamstvo za sve obveze Štedionice
savske banovine u Zagrebu a napose za
uloške i njihovo ukamatačenje.****P O Z O R****OBRTNICI, TRGOVCI I PRIVATNICI!**KATALOGE, POSLOVNEKARTE I CJENIKE,LISTOVNE PAPIRE,KUVERTE, OBJAVE,POSJETNICE I SVEOSTALE TISKANICE ZATRGOV. I PRIVATNUUPORABU IZRADIT ĆEVAM NAJJEFTINIJE,BRZO I SOLIDNO**JUGOSLOVENSKA ŠTAMPA D. D.**

MASARYKOVA UL. 28a ZAGREB Telefon 6646, 6647 i 6648

ZA PROLJEĆE

Zašto TIVAR ODIJELA?
Zato jer su lijepe, dobra i
jeftina.

Mi izradjujemo odijela

ZA CIJELU OBITELJ

Molimo Vas, da se o tome osvje-
dočite u našim prodavaonama,

TIVAR

ODIJELA

VSAK

bo kupil ker smo
poceni kot še nikoli

Moški čevlji Din **75.-**

Ženski čevlji Din **59.-**

Otroški čevlji Din **16.-**

VSI Z USNJENIM PODPLATOM

Ant. Krisper
Ljubljana

Mestni trg 26 Stritarjeva ul. 1—3

TOVARNA DEŽNIKOV TOVARNA NOGAVIC VIDMAR

Ljubljana, Pred Škofijo 19

Podružnice: Prešernova ul. 20

Beograd: Kralja Milana 13

Zagreb: Jurišićeva ul. 8

Če hočete v resnici dobre do-
maće izdelke po nizki ceni,
obišcite naše trgovine.

PRIPOROČAM

TRGOVINO S PAPIRJEM
IN DEVOCIJONALIJAMI

ANTON SFILIGOJ

LJUBLJANA

SV. PETRA C. 2

TEOKAROVIĆ

SUKNO ZA: OBLEKE,
POVRŠNIKE,
UNIFORME,
ODEJE,
BARETE itd.

TEOKAROVIĆ

VOLNA ZA: ŽEMPERJE,
PULOVRE,
ROKAVICE,
NOGAVICE itd.

TVORNIŠKA PRODAJALNA
LJUBLJANA

GRADIŠČE 4.

JUGOSLAVENSKO NAKLADNO D. D. „OBNOVA“

Masarykova ulica 28 - **ZAGREB** - Telef. 6646 — 6648

PREPORUČA BOGAT IZBOR SVOJIH NAKLADNINA I
ŠALJE NA SVAKI ZAHTJEV BADA VA I FRANKO SVOJE
POPISE NAUČNIH I ZABAVNIH KNJIGA.

NAJNOVIJA IZDANJA:

VINKO ŠERINGER:

PRIRUČNI RJEČNIK STRANIH RIJEČI I FRAZA

Cetvrto znatno povećano izdanje.

333 strane.

Cijena broš. Din 40.—, u tvrd. uvezu Din 50.—

Dobro poznati taj priručnik pri čitanju, pisanju i razgovoru obuhvaća sada
7000 riječi.

F. M. DOSTOJEVSKIJ:

IDIOT

Dvije sveske od 678 strana. Broš. Din 60.—, u tvrd. plat. uvezu Din 80.—
Preostatak zalihe čuvenog tog romana u vrsnom prevodu Ise Velikanovića.

Univ. Prof. Dr. MIHAJLO LANOVIĆ:

UVOD U PRAVNE NAUKE

VIII i 435 strana u velikoj 8-ni

Cijena: broširano Din 120.—

U tvrdom platnenom uvezu Din 140.—

Važan pravni udžbenik za slušatelje sveučiliš a.

MIJAT PRIBANIĆ:

DOSTOJEVSKI: PRIPOVJEST SIROTE NELE.

ZASODIMSKY: ANTUN POPOV i druge ruske pripovjetke za mladež.

Broširano Din 4.—

Uvezano Din 20.—
Valjana knjiga za odrasliju mladež.

Dr. STOJAN NOVAKOVIĆ:

KARADORDE

USKRS DRŽAVE SRPSKE (1804—1818)

Izdanje latinicom.

Čuveno istorijsko djelo!

Cijena Din 20.—

NARUDBE IZVRŠUJU SE POUZEĆEM.

NAŠIČKA TVORNICA TANINA I PAROPILA D. D. ZAGREB

MARULIČEV TRG 18 — — TELEFON 3511, 3512, 3513

PILANSKI DRVNI

GRAĐEVNI

MATERIJAL

DOBAVLJA:

Sve vrste tvrdog i mekog građevnog
materijala, stupove, pragove, PARKETE
pokućstvo i t. d.

Ovaj broj „Istre” je štampan na rotacionom papiru

Tt. Karl Funder - Mölbling (Austrija)

ČIPKE — ZASTORI
PLATNO

SVILA — ČARAPE I RUKAVICE
LIPAK

Radićeva (Duga) ulica broj 10
Ilica 73

JADRANSKA PLOVIDBA D. D. SUŠAK

Brzjavi: JADROPLOV

Podržava sa 47 redovitih pruga parobrodsku
službu u svim pravcima na Jadranskom moru

Brze parobrodске pruge za Dalmaciju
preporuča svoja turistička putovanja
10 dana za Dalmaciju i Grčku 6 dana za Dalmaciju

Redovita služba za prevoz putnika i tereta za
Dalmaciju, Albaniju, Grčku i Italiju.

Prvorazredni parobrodi - odlična kuhinja
dobra posluga.

uz umjerene cijene

Upute daju:

JADRANSKA PLOVIDBA D. D. U SUŠAKU,
sve njezine agencije
Putnik i Wagons-Lits

TRAŽITE PROSPEKTE

Nikola Einzig

prije

L. Grlić i drug

zastupstvo tvornica papira

ZAGREB

DEŽELIĆEVA ULICA 74/II — TELEFON BROJ: 29-61
Brzjavi: SUPERIOR Poštanski čekovni račun br. 34-610

GENERALNA ZASTUPSTVA:

TVORNICA KNJIGOVEZAČKOG PLATNA

Josef Kohorn & Bruder, Braunau

TVORNICA PAPIRA

Ignaz Spiro & Söhne A. G.

Böhmisch-Krumau

ŠAGRIN-, GLANC I CHROMO PAPIR

Buntpapierfabrik G. F. Lell, Ebelsberg

VELETRGOVINA FINIH PAPIRA

Carl Mang, Wien

Stalno na skladištu: ZIOE (sajne pocinčane), original Gruschwitz-
KONAC: Bindäpage, Kapitalband, Heftgurte Heftbinde i t. d.

Šumsko Industrijsko Preduzeće

Dobrljin - Drvar A. D.

STRUGARE U DOBRLJINU I DRVARU, DIREKCIJA
ZELJEŽNICA U DRVARU, DIREKCIJA ŠUMSKIH
RADOVA U OŠTRELJU I EKSPORTNA STOVARIŠTA
U ŠIBENIKU I SUŠAKU.

CENTRALNA UPRAVA U SARAJEVU.

Proizvodi: Sve vrste jelove, smrčeve i bukove
rezane gradje, burad za pakovanje, gradjevni
materijal, drvenu vunu itd.

Eksportuje: Sve vrste produkata po celom
svetu. Godišnja prerada oko 300,000 m³ oblog
drveta — Sopstvena željeznička mreža od 352 km
spaja Prijedor — Jajce — Knin i služi javnom
saobraćaju - Dužina šumske pruge iznosi oko 300 km.

Telefoni br. 63-55 i 63-57 — Brzjavni: LEFENIKS, ZAGREB

»FENIKS«

DRUŠTVO ZA OSIGURANJE ŽIVOTA

Filijalna direkcija: ZAGREB, JELAČIĆEV TRG Br. 4

Garantna sredstva proračunato u dinarima - - - - -	5.107.000.000.—
Stanje osiguranja koncem 1932. god. u dinarima preko -	26.024.902.000.—
U god. 1932. isplaćeno je u životnoj grani osigurnine din.	583.157.730.—
Prihodi na premiji u životnoj grani 1932. god. iznose u din	1.458.462.219.—

GRANE OSIGURANJA:

Život, osiguranje miraza, rente, požar, provalna kradja,
auto, nesretni slučajevi i zakonske dužnosti jamstva

NOVO UVEDENO ŠTEDNO OSIGURANJE BEZ LIJEČNIČKOG PREGLEDA!

Za dva dinara dnevno isplaćujemo - - - Din 17.500.—

Za tri dinara dnevno isplaćujemo - - - Din 26.250.—

Za četiri dinara dnevno isplaćujemo - - - Din 35.000.—

U slučaju smrti uslijed nezgode naročite pogodnosti

Tražite prospekte! — Vrsnim zastupnicima pruža se dobra zarada!

Sve upute daje najpripravnije

»FENIKS«

Društvo za osiguranje života, filijalna direkcija Zagreb, Jelačićev trg 4

39.-

Vel. 19-22 Vrsta 5860-00
Za Vaše mališane. Lagana cipela od mekog boksa u kombinacijama raznih boja. — Vel. 23-26 Din. 49.—.

49.-

Vel. 19-26 Vrsta 5851-28
Ukusno ukrašena lakovana cipela za Vaše najmilije. Isti model od smedjeg boksa. —

49.-

Vel. 27-34 Vrsta 3222-02
Jaka polucipela za školsku mladež sa ukrašenim jezikom. Gumeni djon jamči za drugotrajnost. Vel. 35-38 Din. 69.—.

69.-

Vel. 27-34 Vrsta 5842-47
Lijepe i ukusno kombinovane cipele od laka ili smedjeg boksa.

79.-

Vrsta 1645-05
Jednostavna ali ukusna cipela od crnog ili smedjeg boksa sa visokom ili niskom potpeticom. Od laka Din. 99.—.

59.-

Vrsta 1845-53
Za lepe sunčane dane cipelicu od baršuna kombinovanu sa lakom. Bez kombinacije od lastina ili baršuna Din. 49.—.

99.-

Vrsta 9805-07
Uvijek moderna i uvijek elegantna jednostavna salonska cipela od prima laka. — Ista takova i sa niskom potpeticom.

99.-

Vrsta 5605-91
Proljetna cipela od smedjeg boksa sa kombinacijom od zmijske kože. Isti model i u laku.

129.-

Vrsta 5875-40
Elegantne cipele od laka ili ševroa sa ukusnom kombinacijom od zmijske kože.

129.-

Vrsta 5805-63
Otmena cipela za proljeće. Od laka ili ševroa sa vrlo ukusnim ukrasom.

Uskršnja radost

Za praznik veselja ponovite se novom obućom. Sada Vas možemo stručno i savjesno poslužiti. Ne čekajte na poslednje dane, izaberete sebi obuću, dok imamo veliki izbor.

Rata

25.-

Vel. 27-34 Vrsta 45612-27
Najpraktičnija i najjeftinija cipela za svaku igru i svaki sport. Za malo novaca Vaša će djeca biti sačuvana od raznih ozlijeđa

45.-

Vel. 27-34 Vrsta 3162-00
Za dječake, koji nikad ne miruju evo dobrih visokih cipela od jake masne kože sa izdržljivim gumenim djonom. Vel. 35-38 Din. 59.—.

69.-

Vrsta 3945-05
Praktična i udobna cipela za domaćice. Od dobrog telećeg boksa sa pružnim gumenim djonom.

69.-

Vrsta 875-76
Krasne opančice, ukusno kombinovane u raznim bojama. Prozračne i udobne.

79.-

Vrsta 2945-11
Cipela za svaku priliku od crnog ili smedjeg boksa sa kožnim djonom i potpeticom. Za nedelju i blagdan od laka za Din. 99.—.

99.-

Vrsta 4625-55
Za izlete trebate ovake cipele udobnog oblika i široke potpetice. Od prima telećeg boksa crne ili smedje.

99.-

Vrsta 2345-13
Ukusna cipela za šetnju od semiša sa kombinacijom od kože. U crnoj ili smedjoj boji.

99.-

Vrsta 1805-60
Novi proljetni model. Od laka sa ukrasom od guštera. Od smedjeg ševroa Din. 129.—.

99.-

Vrsta 1845-32
Udobna cipela od laka ili smedjeg boksa sa ukrasom od zmijske kože.

129.-

Vrsta 1375-88
Za proljetne šetnje. Elegantna cipela od semiša kombinovana sa kožom. Crna ili smedja.

79.-

Vrsta 2927-71
Lagana cipela izrađena u vidu sandala sa hrom djonom. Za tople dane nenadoknadiiva.

79.-

Vrsta 1137-27
Za sunčane dane evo elegantnih cipela od platna, kombinovane sa lakom ili smedjom kožom.

89.-

Vrsta 1937-22
Od čvrstog boksa sa elastičnim gumenim djonom. Za svakidašnju upotrebu. Smedje ili crne.

129.-

Vrsta 1637-21
Elegantna polucipela od najfinijeg telećeg boksa u crnoj i smedjoj boji sa kožnim djonom. Od laka Din. 149.—.

129.-

Vrsta 1637-26
Proljetna moda. Ukusno ukrašena polucipela od telećeg boksa crna ili smedja. Naročito podesna uz sportsko odelo.

149

Vrsta 1237-27
Cipele elegantnog gospodina za šetnju. Od laka kombinovane sa semišom ili mat-boksom.

79.-

Vrsta 0167-00
Za rad i štrapač najbolje odgovara cipela od masne kravljje kože sa nepoderivim gumenim djonom. Ženske Din. 69.—.

Negužite svoju obuću našom kremom. Kutija stoji Din. 4.—.

99.-

Vrsta 1977-22
Visoka cipela od čvrstog boksa sa gumenim djonom, elegantnog polušiljastog oblika. Sa kožnim djonom Din. 129.—.

ŽENSKÉ ČARAPE:

Najfinije svilene 29.-
Jake svilene Din. 19.-
la flor Din. 19.-
Končane Din. 15.-
Štrapačne flor Din. 9.-

MUŠKE ČARAPE:

Pamučne Din. 5.-
Štrapačne polusvilene Din. 7.-
Končane sa uzorcima Din. 10.-
Modne flor Din. 15.-

